

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

А.О. ЙОСИПІВ

ДЕТЕРМІНАНТИ
НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
ТА ПРОТИДІЯ ЇЇ ОРГАНАМИ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Монографія

РЕКОМЕНДОВАНО
МІНІСТЕРСТВОМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Львів
2011

УДК 343.22:351.741(477)
ББК 67.518.0
И75

Рекомендовано Міністерством внутрішніх справ
(лист № 6/7-2675 від 03 червня 2011 р.)

Рецензенти:

Колб О.Г., доктор юридичних наук, професор Національної академії внутрішніх справ;

Богатирьов І.Г., доктор юридичних наук, професор, ректор Поліцейської фінансово-правової академії.

Йосипів А.О.

И75 Детермінанти насильницької злочинності та протидія їй органами внутрішніх справ: монографія / А.О. Йосипів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 276 с.

ISBN 978-611-511-069-8

У монографії сформульовано положення, узагальнення та висновки, рекомендації і пропозиції, обґрунтовані на підставі особистих досліджень проблем, пов'язаних із насильницькою злочинністю, опрацювання та аналізу відповідного законодавства, науково-правових джерел, емпіричного матеріалу.

Для науковців, курсантів, студентів, слухачів вищих навчальних закладів системи МВС України, а також працівників органів внутрішніх справ, які цікавляться проблемами запобігання насильницькій злочинності.

УДК 343.22:351.741(477)
ББК 67.518.0

ISBN 978-611-511-069-8

© Йосипів А.О., 2011
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	7
1.1. Дослідження проблем насильницької злочинності в юридичній літературі	7
1.2. Поняття насильства, сутність, ознаки та класифікація насильницьких злочинів	18
1.3. Види й сфера прояву кримінального насильства.....	53
Розділ 2. ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ І ЖЕРТВИ У НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНАХ	63
2.1. Кримінологічний аналіз осіб, які вчиняють насильницькі злочини	63
2.2. Характеристика жертви насильства.....	93
Розділ 3. ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ У ДІЯЛЬНОСТІ ОВС	133
3.1. Детермінанти насильницької злочинності	133
3.2. Діяльність органів внутрішніх справ з попередження насильницької злочинності в сучасних умовах.....	154
ВИСНОВКИ	175
ДОДАТКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	264

ВСТУП

Вивчення причин зростання злочинності, особливо таких її видів, що пов'язані з використанням протиправного насильства, має важливе суспільне та державне значення. Адже цей кримінологічний фактор становить серйозну загрозу національній безпеці України, заважає нормальному розвитку та функціонуванню української державності, розбудові громадянського суспільства в нашій країні і становленню її як правової та демократичної держави.

У сучасному глобалізованому світі феномен насильства – не просто символ масштабних викликів людській спільноті на зламі цивілізаційних епох, а й впливовий чинник дестабілізації розвитку нормальних суспільних відносин. Тому кожен крок пізнання причин застосування насильства слід вважати конче потрібним і доцільним.

У цьому контексті винятково важливим є звернення до дослідження проблем насильства багатьох вітчизняних науковців. Цьому присвятили свої публікації Ю.М. Антонян, Я.І. Гілинський, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, В.Г. Лихолоб, П.П. Михайленко, І.А. Петін, Д.В. Рівман, Л.В. Сердюк, Л.В. Франк, В.І. Шахун та ін. Особливості фізичного і психологічного насильства у суспільних відносинах і міжособистісних стосунках були предметом наукових досліджень таких відомих зарубіжних учених, як А. Бартол, К. Беккарія, Ч. Берковица, Л. Блекборн, З. Фрейд, Е. Фромм та ін. Однак, незважаючи на пильну увагу до проблеми, чимало її аспектів досі не висвітлені на належному рівні, потребують науково-теоретичного осмислення.

Недостатня вивченість проблеми насильницької злочинності, недостатня увага відповідних державних органів до її ви-

рішення, нерідко призводять до поглиблення антисоціальних проявів у суспільстві, зневажання соціальними та культурними нормами, посилення у нашому суспільстві проявів злочинності та жорстокості.

Останніми десятиріччями спостерігається загрозлива тенденція зростання кількості насильницької злочинності. Цей факт незаперечний. Насильство – складова порушення прав людини, дотримання, забезпечення та захист яких не втрачає своєї актуальності. До речі, у 2005 р. Європейський суд з прав людини виніс 123 рішення проти України, а в 2006 р. – 162. З 2001 до 2004 всього було винесено 23 рішення. Кількість справ, розглянутих Судом проти України, швидко збільшується, і така тенденція, за даними експертів, посилюватиметься.

Настала гостра необхідність вжиття дієвих заходів для боротьби та профілактики насильницьких злочинів. Певні профілактичні кроки, які робляться з метою законодавчого регулювання проблем боротьби зі злочинністю, потребують належного наукового узагальнення й аналізу. Підкреслимо, що стан дослідження проблеми ще не відповідає вимогам сучасності. Передусім відчувається гостра необхідність розробки нових, ефективних підходів до здійснення профілактики насильницьких злочинів, завдяки чому можна досягти відчутних позитивних зрушень у подоланні тенденції зростання їх кількості.

Отже, реальні свідчення спонукають до всебічного і ґрунтовного вивчення детермінант насильства у різних його проявах на об'єктивному і суб'єктивному рівнях, а також обґрунтування практичних способів зменшення його обсягів та пом'якшення наслідків у життєдіяльності суспільства і кожної людини. Враховуючи такі критеріальні підходи, вважаємо, що у загальному проблема основних форм сучасної насильницької злочинності та заходів її попередження органами внутрішніх справ становить актуальність як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Мета монографії – комплексне дослідження насильницької злочинності як кримінологічної категорії та вироблення оптимальних шляхів її попередження органами внутрішніх справ.

Під час написання монографії автор ставив такі завдання: провести аналіз теоретичних аспектів насильницької злочиннос-

ті, що включає концептуальні підходи до розуміння сутності насильства, визначення поняття та характеру цього феномена, його вивчення та з'ясування; розглянути поняття насильства в історичній ретроспективі, що передбачає вивчення основних передумов виникнення різних форм насильства на різних етапах цивілізації, виокремлення домінуючих його видів у минулі епохи, на цій основі визначення найістотніших ознак, фізичного і психічного насильства; виділити традиційні (у сенсі використання фізичного примусу) форми насильства, визначити їх місце серед способів вчинення злочинів, дослідження феномена насильницької злочинності як прояву агресії у суспільстві; розкрити юридичний зміст поняття «особа злочинця, котра вчиняє насильницькі злочини» та визначити її основні складові; виявити на підставі вивчення й узагальнення матеріалів архівних кримінальних справ та результатів опитування найбільш поширених у країні типових криміногенних і віктимогенних ситуацій, що передують вчиненню насильницьких злочинів, встановлення наявності соціального зв'язку між злочинцем і жертвою злочину; з'ясувати причини та умови вчинення насильницьких злочинів; обґрунтувати та сформулювати конкретні теоретичні і практичні рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у сфері попередження насильницьких злочинів.

Основні положення, висновки й рекомендації, викладені в монографії, можуть бути використані у сфері науководослідної діяльності – для подальшої розробки теоретичних питань дослідження насильства та протидії йому органами внутрішніх справ; у правотворчості – при подальшому вдосконаленні кримінологічних досліджень у сфері попередження насильницької злочинності; у практичній діяльності – для оптимізації діяльності працівників органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів з попередження насильницької злочинності; у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників з кримінології, а також навчальних посібників із спецкурсу.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1. Дослідження проблем насильницької злочинності в юридичній літературі

Проблема насильницької злочинності та насильства – об'єкт наукових зацікавлень багатьох учених вже не один десяток років. У продовж всієї історії цивілізації людства ця проблема розглядалася під різним кутом зору, представниками різних наукових шкіл. Звичайно, під впливом історичних подій ставлення до неї та до розуміння суті насильства змінювалося, але вона і надалі залишається актуальною.

Вивчення думок вітчизняних і закордонних науковців дає можливість простежити еволюцію ставлення до проблеми насильницьких злочинів, з'ясувати, на якому рівні стан її дослідження, а відтак сформулювати власні підходи до висвітлення цієї проблематики.

Очевидно, цілком слушно починати із пошуку відповіді на загальні питання. Це стосується визначення поняття насильства, його основних ознак та класифікації насильницьких злочинів, розподілу насильницьких злочинів на фізичне та психічне насильство. Цьому аспекту присвячено праці А. Дмитрієва та І. Залісіна, які зазначають, що насильство – це «фізичний примус, здійснюваний у процесі володарювання»¹. Деякі уточнення додає П. Ріга, вважаючи, що насильства – це «будь-яке обмеження фундаментальних прав людини. Ці порушення можуть бути соціальними, економічними, моральними та політичними»².

¹ Дмитриев А.В. Насилие: социо-политический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. – С. 21.

² Махтаев М.Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений: монография / М.Ш. Махтаев. – М.: Раритет, 2001. – С. 13.

Найвлучніше, на нашу думку, визначив насильницькі дії В.В. Василевич. Він пропонує розглядати їх як умисні злочинні дії, що посягають на захищені кримінальним законом суспільні відносини, що покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян. Ці дії вчиняються проти волі потерпілого шляхом психічного або фізичного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неприязні, помсти, ревнощів, задоволення статевого потягу або з хуліганських мотивів¹.

Як слушно зауважує М.І. Панов, фізичне насильство доцільно трактувати не тільки як вплив щодо зовнішньої тілесної сфери людини, а й як протиправний вплив на її внутрішні органи².

Аналізуючи насильство, Л.Д. Гаухман визначає його надто вузько, включаючи в суть цього поняття лише фізичне насильство і погрозу його застосування. У загрозах іншого змісту, де не проявляється страх перед застосуванням фізичної шкоди, на думку науковця, нема посягання на особу³. Ця його позиція базується на понятті насильства в кримінальному законі, де під терміном «насильство» розуміється тільки фізичне насильство і погроза його застосування.

Л.В. Сердюк висловлює точку зору, з якою не можна не погодитись, що серед благ особистості, які потребують суспільних і державних заходів захисту, психіка людини посідає особливе місце тому, що, по-перше, від її нормального функціонування безпосередньо залежить фізичне і духовне здоров'я людини, тобто вся життєдіяльність її організму, і, по-друге, сама психіка (порівняно з фізичним і фізіологічним) – значно тонкіший і найуразливіший компонент цієї життєдіяльності⁴.

¹ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 83.

² Панов Н.І. Поняття насильственного преступления по законодательству Украины / Н.І. Панов // Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю: зб. матер. наук.-практ. конф. / за ред. В.І. Борисова. – Харків: ПФ Лествица Марії, 2001. – С. 11.

³ Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: Юр Инфо, 2001. – С. 23

⁴ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 1.

Доволі дискусійним серед науковців є визначення психічного насильства. Так, Т. Ткаченко вважає психічне насильство науковою категорією, що не має юридичного значення¹. На думку М.І. Панова, щодо насильницьких злочинів необхідно використовувати замість терміна «психічне насильство» термін «погроза насильством», тобто погроза застосування фізичного насильства².

Дехто з науковців обгрунтовано вважає, що психічний вплив здійснюється свідомістю і волею суб'єкта, тобто шляхом застосування психічних сил людини, та охоплює і погрозу розповсюдити наклепницькі вигадання. М.Й. Коржанський пропонував вважати погрозу реальною лише за умови, якщо винний погрожував здійснити її негайно³.

З цього приводу Л. Цвіліховський зауважує, що час реалізації погрози значення не має, якщо обстановка, в якій відбувається злочин, свідчить про її реальність⁴. «Насильницька злочинність, – пише С.М. Іншаков, – результат суперечності між імпульсами дикої природи, що вкоренилися в генній пам'яті людини, та ідеями гуманізму, уявленнями про справедливість соціальних відносин»⁵.

Чимало публікацій присвячено вивченню феномена насильства як вияву агресії. Агресивність, – зауважує Я.І. Гілінський, – яка йде коріннями в біологію і «підкоряється» біологічним закономірностям, виступає в суспільстві у формі соціального насильства, обумовленого законами соціального розвитку, і,

¹ Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта / Т. Ткаченко // Законность. – 1995. – №10. – С. 9–15.

² Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины / Н.И. Панов // Проблемы борьбы с насильнической злочинністю: зб. матер. наук.-практ. конф. / за ред. В.І. Борисова. – Харків: ПФ Лествица Марії, 2001. – С. 11

³ Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: курс лекцій / за ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – С. 105–106.

⁴ Цвіліховський Л. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за вчинення статевих злочинів: коментар судової практики з кримінальних справ / Л. Цвіліховський // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 6. – С. 50.

⁵ Іншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Іншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 144.

можливо, «основна відмінність нададаптації соціальних систем від адаптації біологічних полягає в тому, що суспільство не стільки пристосовується до середовища, скільки пристосовує її до себе»¹. Питання агресії, особливо що стосується виховання дітей, в яких у дорослому віці формується стійка агресивна установка особи вбивці, насильника, хулігана, вивчав Ю.М. Антонян². О.М. Храмцов зазначав, що залежно від мети злочинця, кримінальна вербальна агресія ділиться на ворожу та інструментальну³. Подібної думки дотримується Р. Блекборн, якій підкреслює, що агресія як відповідна реакція людини може бути спровокована образою або нападом, погрозою почуттю власної гідності⁴. Коли ж йдеться про необхідність врахування агресії, то, як слушно зауважують І.А. Кудрявцев та Н.А. Ратінова, аналіз цього поняття дає можливість більш концептуально і диференційовано підходити до аналізу та оцінки кримінальної насильницької поведінки, його механізмів і детермінант.

Г.І. Козирев класифікував насильство двох видів – пряме й структурне⁵. Цю класифікацію, на нашу думку, слід вважати найбільш оптимальною.

Дослідження кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини, посідає важливе місце у вивченні насильницької злочинності зокрема. Дехто з науковців визначає особу злочинця як абстрактне явище, що не має аналога в реальній дійсності і становить наукове узагальнення всіх негативних якостей, які можуть обумовити будь-який злочин. Ця позиція має

¹ Гилинский Я.Й. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.Й. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 172.

² Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: Юр Инфо, 2001. – С. 13.

³ Храмцов О.М. Криминология вербальной агрессии: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право» / О.М. Храмцов. – Х., 2003. – С. 5.

⁴ Гилинский Я.Й. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.Й. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 172

⁵ Козирев Г.И. Введение в конфликтологию / Г.И. Козирев. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 130–131.

наукову цінність, оскільки пропонує враховувати реальні криміногенні якості, узагальнюючи, як саме можливо виявити визначені особливості, властиві особам, котрі порушили закон.

Певна група науковців пропонує оцінювати особу злочинця за сукупністю кримінологічно значимих якостей людини, що обумовили вчинення нею злочину, тобто визначених якостей особи, які є передумовами до здійснення протиправних дій. Ю.М. Антонян вважає, що вивчення осіб, які вчиняють злочини, повинно здійснюватися тільки на міждисциплінарному рівні, бо вузькоспеціальний підхід породжує односторонність і веде до обмежених висновків¹. У цьому ж контексті А.І. Долгова зазначає, що поняття «злочинець» слід використовувати тільки як формальне, тобто таке, що відображає наявність у людини якихось особливих кримінальних характеристик, а той факт, що людина вчинила злочин і що поняття «злочинець» варто відрізнити від поняття «злочинна людина», тобто людина – природжений злочинець. Підкреслюючи, що в будь-якій людині існує нерозривна єдність двох сторін її істоти – соціальної і біологічної, науковець вважає, що при вживанні поняття «особистість злочинця», слід мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка вчинила злочин, і нічого більше².

Важливе значення надають науковці психологічним властивостям особи злочинця. Так, психологічний аспект розглядається у працях Ю.М. Антоняна, С.В. Бородіна, Л.А. Волошиної, А.І. Долгової, А.Ф. Зелінського, А.Р. Ратінова. Зокрема А.І. Долгова вважає, що кримінологу не варто оспорювати по суті висновки інших спеціалістів про наявність природжених програм поведінки і вчинення під їх впливом суспільно небезпечних діянь, а важливо знати, чи насправді людина не могла керувати своїми діями, усвідомлювати їхній характер, чи насправді вони жорстко задані його біологічними особливостями³.

¹ Антонян Ю.М. Почему люди совершают преступления? / Ю.М. Антонян. – М.: Камерон, 2006. – С. 114.

² Долгова А.И. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Раритет, 1999. – С. 107.

³ Долгова А.И. Заказные убийства в России / А.И. Долгова. – М.: Норма, 1998. – С. 2.

Н.С. Лейкіна зауважувала, що біологічні особливості особистості неспецифічні і самі собою не породжують злочинності, але впливають на динаміку поведінки людини, будучи умовою, морфологічною і психофізіологічною базою сприймання людиною соціальної природи¹.

В.В. Романов підкреслює, що поняття «особистість злочинця» є багатограним, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером, оскільки вивчається не тільки психологами, й юристами, фахівцями з кримінального права і процесу, кримінології і криміналістики².

На думку Л.В. Кондратюка, особистість злочинця як концептуальну конструкцію у світлі сьгоднішніх даних науки слід вважати застарілою³. Ще категоричніша з цього приводу позиція Я.І. Гілінського, який відзначає, що тільки у вітчизняній кримінологічній літературі є таке поняття, як «особистість злочинця», у закордонній же кримінологічній літературі соціологічного напрямку такий термін не вживається⁴.

Злочинець, на думку В.Н. Кудрявцева та В.Е. Ємінова, – це особистість зі значно вищим рівнем тривожності і невпевності у собі, імпульсивності й агресивності, відчуженості від суспільних цінностей і корисного спілкування⁵. Л.В. Сердюк не погоджується з авторами, які припускають можливість випадкових насильницьких злочинів (зокрема, з аргументацією Ю.В. Голіка)⁶.

Питанням віктимології присвятили свої праці такі вчені, як Л.В. Франк, Д.В. Рівман, В.С. Мінська, В.В. Вандишев, П.С. Дагель, В.І. Полушинський, В. Малишев. Провідними укра-

¹ Кримінологія: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Норма, 1988. – С. 14.

² Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов – М.: Юристь, 2000. – С. 264.

³ Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микроримнология) / Л.В. Кондратюк. – М.: Норма, 2001. – С. 125.

⁴ Гилинский Я.И. Кримінологія. Теорія, історія, емпірична база, соціальний контроль: курс лекцій / Я.И. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 172.

⁵ Кримінологія: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юристь, 1995. – С. 90.

⁶ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 71.

їнськими кримінологами, які займаються проблемами жертви злочину, є В. Веселуха, О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.О. Туляков та інші. На думку В.І. Полубинського, у віктимології можна виділити дві самостійні, але взаємозалежні наукові галузі знання – це вчення про жертву правопорушень (деліктна віктимологія) і вчення про жертву нещасних випадків (травмальна віктимологія)¹.

Як відзначає В.Я. Рибальська, розшифровуючи термін «жертва» щодо предмета віктимології, потрібно мати на увазі жертву злочину, а не нещасного випадку, або особу, яка постраждала від будь-якого правопорушення².

Л.В. Франк, який одним із перших у вітчизняній літературі почав вивчати проблеми віктимології й обґрунтовувати її науковий статус, доволі широко трактує саме поняття «потерпілий». Цей термін не тільки кримінально-процесуальний. Потерпілий від злочину існує об'єктивно, незалежно від того, чи оформлений його статус у процесуальному порядку, чи ні. До того ж можна говорити про потерпілого не тільки від злочину. Існує проблема потерпілого в інших сферах права й у різних інших сферах людського життя і практики. Вчений вважає, що й у некримінально-правових галузях існують свої віктимологічні аспекти, коли для правильного вирішення тих чи інших правових питань корисно вивчити особистість і поведінку потерпілих, їхню частку провини у події, що відбулася, їхню роль у виниклому конфлікті, їхні способи і форми реагування на неправомірні дії, спрямовані проти них³.

Г.Ф. Хохряков відзначає, що жертва своєю поведінкою і видом здатна значно вплинути на формування мотиву, унаслідок чого її поведінка допомагає зрозуміти причину скоєного злочину⁴.

¹ Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский. – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 102.

² Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Иркут. Ун-т, 1975. – С. 7.

³ Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 42.

⁴ Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / Г.Ф. Хохряков. – М.: Юристъ, 2000. – С. 50.

Розглядаючи злочин як акт, який породжує жертву, що безповоротно змінює життя як злочинця, так і жертви, В. Малишев зазначає, що за своєю природою злочин припускає об'єкт, якому завдається шкода, моральна і фізична. Таким об'єктом можна вважати все, на що може бути спрямована кримінальна агресія, зла воля і злочинний намір¹.

Д.В. Рівман виділяє кілька типів жертв: *універсальний*, до нього належать особи, які володіють рисами, що обумовлюють їхню високу вразливість стосовно різних видів злочинів; *вибірковий*, до нього належать особи з вибірковою вразливістю до певного виду злочинів (зокрема, йдеться про типові форми поведінки у певних конфліктних ситуаціях); *ситуативний*, до нього належать особи, які стають потерпілими через сформовані несприятливі обставини; *випадковий*, до нього належать особи, які потерпіли через обставини не об'єктивно негативні, а випадкові; і, нарешті, *професійний*, до нього належать особи, які стають жертвами злочину в зв'язку з їх професійною діяльністю².

Одним із перших, хто запропонував класифікацію у вітчизняній літературі, був Л.В. Франк. На його думку, найважливіше значення має класифікація потерпілих від злочинів залежно від ознаки злочинів, що заподіяли шкоду³.

В.Я. Рыбальська зазначає, що типологія потерпілих дозволить попереджати злочини з урахуванням груп осіб, які мають певні соціальні, демографічні риси, володіють підвищеним ступенем віктимності⁴. Щодо класифікації віктимності, то С.М. Іншаков вважає, що існує особистісна, рольова і ситуативна віктимність⁵.

¹ Малишев В. Кар'єра жертви. Популярно о виктимологии / В. Малишев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – С. 18.

² Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

³ Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 43.

⁴ Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Иркут. Ун-т, 1975. – С. 15.

⁵ Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 109.

Класифікуючи жертви відповідно до їх соціально-демографічних характеристик, Д.В. Рівман пропонує враховувати потерпілих за статевою приналежністю, за віком, їх соціально-демографічні характеристики, вчинення правопорушень і злочинів у минулому, особливості взаємин потерпілого зі злочинцем, роль потерпілого у створенні криміногенної ситуації, а також низку інших чинників, котрі виконують неабияку роль у визначенні міри віктимності і способів впливу на неї¹.

На думку Г. Шнайдера, жертва може стати важливим об'єктом у процесі мотивації злочину вже тому, що здатна втягуватися у цей процес поза своєю волею. І те, як вона оцінює злочинця, може послужити самовиправданням злочинцем своїх дій, їхньої нейтралізації у його свідомості².

О.М. Костенко вказує, що розвиток живих істот відбувається за принципом нашарування (стратифікації), відповідно до якого у процесі розвитку будь-якої речі її вища форма існування нашаровується на нижчу, таким чином, співіснуючи з нею, але не руйнуючи її. З огляду на це, соціальне в людині – це вища форма її існування, що нашаровується на нижчу, біологічну форму існування людини... біологічний обмін речовин передбачає існування фізіологічного фактора, що регулює поведінку живої істоти (це інстинкт), а також її психологічного фактора (це неусвідомлене психічне відображення)³.

В. Малишев відзначає, що надзвичайно великий інтерес для розуміння психології людей, які стають і злочинцями, і жертвами злочинів, має загальна психологія девіантного типу поведінки⁴.

На думку деяких вчених, віктимологія є біопсихосоціальною наукою (Б. Мендельсон), а також окремою галуззю сучас-

¹ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

² Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – С. 3.

³ Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – С. 13.

⁴ Малишев В. Кар'єра жертви. Популярно о виктимологии / В. Малишев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – С. 45.

ної психології (О.В. Киричук, С.М. Яковенко). А.Л. Репецька зазначає, що вивчення особистості потерпілого необхідне для визначення справжніх мотивів злочинних зазіхань і відповідної індивідуалізації відповідальності винного, розробки заходів як кримінологічного, так і віктимологічного напрямку профілактики¹.

На думку В.С. Медведева, психологічні характеристики особи, які в підсумку зумовлюють психологію віктимності, складаються з психофізіологічних (наприклад, швидкість і адекватність сенсомоторних реакцій, викривлене чи ілюзорне сприйняття злочинця); індивідуально-психологічних (емоційна неврівноваженість, знижений самоконтроль) і соціально-психологічних (комунікабельність, комформність) якостей². Особистість, – підкреслює Г.Ф. Хохряков, – може бути оцінена з погляду імовірності її перетворення в жертву злочину. У той же час цей факт не означає, що існує деяка якісна відмінність жертви від нежертви³.

Вивчення детермінант насильницької злочинності має важливе методологічне значення, визначає сенс і зміст правової природи злочинності, соціальної сутності особи злочинця, сприяє розробці попереджувальних заходів і вирішенню кримінологічних проблем. Розробці цього питання присвятили свої праці В.І. Шакун, В.В. Голіна, І.А. Петін, В.Н. Кудрявцев, О.М. Костенко та інші. Зокрема В.Н. Кудрявцев називає такі ознаки причинності, як всезагальність, неповоротність, просторова та часова безперервність⁴. І.А. Петін вважає, що поведінка жертви визначається системою самопокарання, що керується підсвідомістю, і основним елементом самопокарання в цьому випадку є по-

¹ Криминология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 47.

² Медведев В.С. Кримінальна психологія / В.С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – С. 5.

³ Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / Г.Ф. Хохряков. – М.: Юристъ, 2000. – С. 50.

⁴ Кудрявцев И.А. Кримінальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – С. 192.

чуття провини. Вчений зазначає, що будь-який злочин є формою незгоди людини з навколишньою дійсністю¹.

Розглядаючи структуру особи потерпілого, С.С. Косенко виділяє три основні компоненти, так звані підсистеми: соціально-демографічні якості; соціальні ролі особи, включаючи сукупність видів її діяльності у системі суспільних відносин як громадянина чи члена трудового колективу, сім'янина; морально-психологічна характеристика².

Згідно з концепцією О.М. Костенка фізичні, біологічні і соціальні фактори наділені певною роллю у механізмі злочинної поведінки. Фізичні фактори (наприклад, температура повітря) і біологічні фактори (наприклад, спадкова агресивність, хвороба, алкоголізм) можуть виконувати лише роль умов злочинності (зокрема, й насильницької), а не причин. А роль причин можуть відігравати лише ті соціальні чинники, які здатні спричинити утворення комплексу сваволі й ілюзій в особі³.

Отже, незважаючи на чималу кількість праць, присвячених означеній проблемі, невирішеними і надалі залишається багато питань. Зокрема, досі немає чіткого та однозначного визначення поняття насильства. Учені по-різному трактують фізичне та психічне насильство та їх місце у насильницьких злочинах. Дискусійним залишається питання, які ж саме злочини слід відносити до насильницьких. Таким чином, враховуючи стан висвітлення та науково-теоретичного осмислення проблеми насильницьких злочинів та їх протидії, маємо усі підстави вважати, враховуючи виняткову актуальність цієї проблематики, що цей напрямок потребує ще значних за обсягом і ґрунтовних за спрямованістю наукових пошуків, щоб дати відповіді на питання, які ставить сьогоденна реальність.

¹ Петин І.А. Механізм преступного насилія / І.А. Петин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 91–94.

² Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. «Педагогіка» / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 9.

³ Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – С. 112.

1.2. Поняття насильства, сутність, ознаки та класифікація насильницьких злочинів

Насильство переповнює життя усього суспільства. Домашнє насильство, жорстоке ставлення до дітей, насильство в закладах масової інформації, незаконне насильство в міліції, катування, економічне насильство, насильницькі способи вирішення господарських спорів, рейдерство, насильство на вулицях, яке перероджується у злочинність, насильство влади щодо громадян, насильство як спосіб вирішення конфліктів тощо. Воно багатогранне та багатоліке, спостерігається на вищих щаблях влади та на рівні життя та стосунків окремої людини, домінує в думках, словах, свідомості, щоденній поведінці. Насильство стосується й бідних і багатих, жінок та чоловіків, міських жителів та селян.

Насамперед, необхідні зміни у свідомості, у освіті та культурі. Рівень виконання законів залишається низьким, до того ж сьогодні можна говорити про велику кількість прогалин в українському законодавстві. Потрібні зміни та доповнення до багатьох законодавчих актів.

Аналіз стану злочинності в Україні, її динаміки та географії не дає підстав для панічних заяв про «обвальне зростання» злочинності та реальну небезпеку перетворення нашого суспільства в ненормативне. Однак викликають занепокоєння якісні зміни в структурі злочинності: агресивна злочинність стає жорстокішою, а економічна – організованою та транснаціональною.

Про звичне ставлення до того, що насильство є частиною, ознакою громадського життя, свідчать результати проведеного нами анкетування курсантів та студентів Львівського державного університету внутрішніх справ. На питання «Чи відчували Ви співчуття до себе з боку оточуючих?», відповідь була такою: з боку друзів співчуття відчувалося у 54,5% випадків (байдужість, відповідно – 45,5%); з боку працівників міліції байдужість була у 94,7% випадків, а співчуття, допомога – лише у 5,3%; медичні працівники виявили співчуття – у 67,7% випадків.

Водночас не можна стверджувати, що така позиція є певним переконанням. Про це свідчать такі дані проведеного нами опитування. На запитання: «Чи згодні Ви, що будь-якому виду насильства немає виправдання й що будь-який вид насильства

завжди є протизаконним?» позитивні відповіді отримано у 73% випадків (Додаток Б).

Усі аспекти вирішення проблеми насильства досягнути однією роботою неможливо. Тому, дослідивши природу насильства, основні її форми, охарактеризувавши особу злочинця та жертви, з'ясувавши причини та умови, що сприяють проявам агресії, ми ставимо своїм завданням дати власну оцінку цим категоріям та визначити основні напрями профілактики насильницької злочинності правоохоронними органами.

Перш ніж позначити найбільш характерні риси насильницької злочинності, варто визначитись з розумінням суті самого насильства. Тут слід врахувати ставлення до цього явища різних наук, які досліджують феномен насильства як вияв агресії, хоч у цьому сенсі не применшуються висновки інших наук. Поняття насильства розглядається у різних аспектах: в історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному. Розглянемо їх детальніше.

Представники класичної школи кримінального права, насамперед, приділяли увагу таким категоріям, як злочин і покарання. Чезаре Беккарія, засновник класичної школи кримінального права, називав злочинами всі діяння, спрямовані проти суспільного блага. На перше місце він ставив порушення, що спричиняють шкоду суспільству, а на останнє – найдрібніші порушення прав приватної особи. Оскільки гарантія безпеки приватних осіб є першочерговим завданням будь-якої законно створеної асоціації, то порушення невід'ємного права кожного громадянина на безпеку не може не спричинити суворе покарання, яке передбачене законом¹.

На противагу вченню класичної школи, позитивістська школа переключила увагу із самого кримінального діяння на особу, яка це діяння вчинила. Жертва злочину залишалася поза увагою. Акцент робився на біологічних і соціологічних концепціях формування злочинної особистості.

Чезаре Ломброзо на підставі значної кількості анатомічних досліджень в'язнів висунув ідею про те, що злочинцями не

¹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Стелс БИМПЛ, 1995. – С. 93.

стають у процесі життя, а вже народжуються такими (антропологічний напрям). Детермінантами злочинної поведінки, на його думку, є природжені індивідуальні чинники, різні відхилення анатомічного характеру зумовлюють схильність особи до злочинної поведінки. Згодом цю теорію було піддано модернізації і трансформації. Учені Р. Гарофало, Ч. Ломброзо та ін., крім біологічних чинників, важливе значення надавали і соціальним умовам, що впливають на злочинне веління. Злочин, вчинений всякою людиною, є продуктом не самої тільки його органічної статури, але й, здебільшого, його психічної і моральної конституції, так само, як і умов фізичного й соціального зовнішнього середовища, в якому ця людина перебуває¹.

В об'єктивному плані розглядав злочин Ч. Бекарія. При цьому, ні особою злочинця перед вчиненням злочину, ані поведінкою його майбутньої жертви не цікавився і не приділяв їм особливої уваги. Велика увага приділялась в основному відповідності злочину покаранню: ефективність заходів, що перешкоджають вчиненню злочинів, повинна бути тим вищою, чим небезпечнішим є злочин для суспільного блага і чим сильнішими є спонукальні мотиви до вчинення злочину. Отже, суворість покарання повинна залежати від тяжкості злочину².

Характерно, що не тільки в спеціальній літературі немає чіткого й однозначного визначення поняття «насильства», але й на рівні повсякденної свідомості не тільки немає однозначності в цьому питанні, а й взагалі розуміння, про що йдеться. Так, у ході опитування, проведеного нами серед студентів, на питання «Чи знаєте Ви особисто, що розуміється під терміном «насильство»?», були отримані такі відповіді: що таке фізичне насильство не знали 63,5% опитаних; про психічне (зокрема, вербальне) насильство не знали 82,7%; сексуальне – 47,3%; що таке економічне насильство не знали – 72,7% (Додаток А).

Т. Гоббс вважав людську поведінку егоїстичною, спрямованою на досягнення особистої користі. Люди стають ворогами,

¹ Ломброзо Ч. Женщина преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Э. Ферреро. – Чебоксары: АВАН-И, 1994. – С. 26.

² Бекарія Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Стелс БИМПЛ, 1995. – С. 83.

бо можуть претендувати на ті ж цінності. Так, у самій природі людей закладені причини ворожих дій, стану «війни всіх проти всіх». Щоб запобігти самознищенню людства в ході знищувальної війни, люди створюють державу, на яку покладено завдання підтримання миру та безпеки, у тому числі за допомогою політичного насильства¹.

Французькі філософи-просвітителі XVIII ст. розглядали насильство як засіб реалізації права народу на захист свого суверенітету в тому випадку, якщо правителі порушують суспільний договір. Ж.-Ж. Руссо причини насильства вбачав у нерівності громадян².

Але деякі мислителі усе ж відкидали придатність насильства як засобу досягнення цілей. Зокрема, І. Кант відстоював ідею витіснення насильства із соціальних відносин та утвердження принципів «вічного миру». Він визнавав недосконалість людської природи, що робить природними соціальні антагонізми, революції, але не мав жодного сумніву щодо аморальності насильницьких дій. Принципу «ціль виправдовує засоби» він протиставляв категоричний імператив, згідно з яким особистість ніколи не можна розглядати як засіб³.

Згодом, у зв'язку зі становленням соціології як самостійної науки, почалось вивчення ролі насильства у виникненні та функціонуванні суспільства. Зокрема, соціолог М. Вебер, який обґрунтував атрибутивну роль насильства для державної влади⁴ приділяв особливу увагу колективному насильству в еволюції держави та її інститутів.

Представники соціологічної школи пов'язували насильство, зазвичай, з певними процесами у суспільстві, які породжували гострі соціальні конфлікти, що розв'язуються за допомогою

¹ Долгова А.И. Заказные убийства в России / А.И. Долгова. – М.: Норма, 1998. – С. 12.

² Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 34.

³ Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1995. – С. 10.

⁴ Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – С. 17.

саме насильства. Схожої точки зору дотримуються також науковці, які дають визначення соціальному та політичному насиллю. Так, для Г. Кіреєва – це «досить загальна категорія, що позначає будь-яке придушення об'єктивних інтересів та дій класового супротивника»¹.

Економічна теорія Т. Мальтуса пов'язувала широкомасштабну соціальну кризу, насильства та конфлікт з необмеженим зростанням держави. Класична політекономія А. Сміта функціонально зумовлювала економічне процвітання і здатність держави забезпечити стабільність та рівновагу інститутів, підтримувати правопорядок та безпеку.

Практико-політичному аспекту насильства приділяли увагу революційні теоретики ХІХ ст. К. Маркс та Ф. Енгельс, розглядаючи його як найважливіший засіб завоювання державної влади. Згодом цю традицію було продовжено В. Леніним, який розглядав переважно функціональну сторону насильства, розробляв стратегію й тактику його використання у боротьбі за владу та здійснення диктатури пролетаріату².

В епоху імперіалізму в політиці панівних класів проявляється тенденція до відмови від формально-демократичних методів і встановлення відверто насильницьких, мілітаристських, фашистських диктатур, до диктату війн у міжнародних відносинах. Зокрема, теоретики фашизму активно обґрунтовували виправданість насильства у політичній діяльності, посилаючись на біологічні закони. Проте їх праці відзначаються відвертою апологетикою грубої фізичної сили. В галузі ідеології, поряд із соціальною демагогією, одержала поширення відверта апологія насильства (культ сили, теорії еліти, расистські теорії й т.п.), що й набула концентроване втілення у фашизмі»³.

У післявоєнний період активізувалось вивчення проблем політичного насильства представниками різних шкіл суспільної

¹ Криминология: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Норма, 1988. – С. 88.

² Курс криминології: Особлива частина: підручник: у 2-х кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

³ Василевич В. Поняття криминологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 15–21.

думки на Заході. З'явилась ціла галузь наукових досліджень «вайєленсологія» («насиллезнавство»). У зв'язку з цим А. Кугай зазначає, що «політичне насильства – це придушення або примусове обмеження свободи волі соціального суб'єкта, зумовлене діями соціальних сил, які прагнуть політичної влади, здійснюють її, стверджують певний соціально-політичний ідеал»¹.

Водночас набув значного поширення психологічний напрям, представники якого розглядають насильство як вияв людської агресії, яку пояснюють особливостями розвитку особистості. На ототожненні насильства з власне фізичним примусом наполягають інші дослідники. Зокрема, А. Дмитрієв та І. Залісін переконують, що насильство – це «фізичний примус, здійснюваний у процесі володарювання»². Обстоюючи цю точку зору, вони апелюють до М. Вебера, який вживав терміни «насильство» та «фізичне насильство» як синоніми³, а також до Е. Гіденса, який вважав, що насильство передбачає фізичний вплив.

Ще одна група науковців інтерпретує насильство як обмеження фізичних і духовних можливостей людини, свободи її волі. Зокрема, П. Ріга зазначає, що насильство – це «будь-яке обмеження фундаментальних прав людини. Ці порушення можуть бути соціальними, економічними, моральними та політичними»⁴.

Суть насильства часто визначається як тип дій або поведінки соціальних суб'єктів, за якого інші суб'єкти зазнають фізичного чи психічного тиску або прямої фізичної шкоди.

Таким чином, розглянувши різні погляди на поняття «насильство» у найважливіших аспектах прояву цього феномена, маємо можливість деякою мірою відстежити еволюцію у розумінні вченими цього поняття.

Очевидно, це розуміння певним чином трансформувалося у понятті насильства, що використовується у законодавчій сфері. Так, у міжнародних документах зазначається, що насильство,

¹ Долгова А.И. Заказные убийства в России / А.И. Долгова. – М.: Норма, 1998. – С. 10.

² Дмитриев А.В. Насилие: социо-политический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. – С. 21

³ Див. попередню працю.

⁴ Конвенція про права дитини // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: РА Прем'єр Медіа, 2003. – С. 12.

будучи злочинним діянням, – процес, який проходить на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є вельми поширеним на світовій арені¹. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» дається таке визначення: насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права та свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю².

Відзначимо, що у Кримінальному кодексі України немає визначення поняття насильства, але сам термін вживається. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» зазначається, що фізичним насильством, передбаченим диспозиціями ст. 152, 153 КК України, слід вважати умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан. Такий вплив може виражатися у нанесенні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо. Погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), яке може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діяч³.

¹ Насилие и его влияние на здоровье // Доклад о ситуации в мире. – М.: Норма, 2003. – С. 5.

² Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 20.12.2001 р. № 2789-111 // Голос України. – 2001. – № 242–243.

³ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 // Право України. – 2008 р. – № 43. – С. 19.

У юридичній енциклопедії дається таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь¹. Поняття «насильство» закон поділяє на фізичні дії і психічне насильство (загрозу) проти потерпілих.

Поняття фізичного насильства зустрічається ще в законодавчих актах Давньої Русі. Уже Руська Правда відрізняла такі види насильства, як убивство та заподіяння шкоди здоров'ю. В Уставі князя Ярослава про церковні суди (XI в.) вживається узагальнена форма насильницьких дій – «насилити»². Формула «злочинного насильства» широко використовувалась у першому кодексі російського кримінального права – Уложення про покарання кримінальне та виправне 1845 р. (з наступними перевиданнями)³. У законодавстві царської Росії II пол. XIX – початку XX ст. під насильством розуміли досить вузьке коло злочинних діянь проти особи, які в сучасному кримінально-правовому законі називаються побоями та іншими насильницькими діями, що завдають фізичного білу⁴.

Насильство може виникнути тільки за рахунок взаємодії двох або кількох сторін. Якщо взаємодіють дві сторони, кожна з них має своє поняття насильства, залежно від кількості чинників, що вкладаються в це явище, якості цього поняття і сили кожного чинника. Якість визначається порядком, у якому розглядаються ті чи інші чинники зазначеного явища.

У кримінально-правовій літературі останніх десятиріч переважає точка зору щодо неможливості здійснення фізичного насильства шляхом бездії. Натомість низка науковців допускає таку можливість. Фізичне насильство шляхом бездії, незважаю-

¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 5 т. / відповід. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. 2. – С. 68

² Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. / сост. Н.А. Громов. – СПб.: Питер, 1909. – Т. 1: Законы уголовные. – С. 47.

³ Див. попередню працю.

⁴ Там само, С. 115–118.

чи на поширене трактування як застосування фізичної сили, визнавали можливим і багато учених-юристів ХІХ ст., вважаючи таким, наприклад, залишення людини без їжі, води¹. Зазначена точка зору має право на існування, але кримінальне законодавство трактує фізичне насильство саме як дієвий фізичний вплив на іншу людину.

Як правило, насильство вчиняється діями, що є активною поведінкою особи. Однак відомі випадки вчинення насильства і шляхом пасивної поведінки. Наприклад, винний тривалий час не дає їжі малолітній дитині або особі, яка перебуває у безпорадному стані, вчиняючи в такий спосіб умисне вбивство. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діяннь і бажає або свідомо допускає їх настання. Коли такий вплив здійснюється з необережності, то має місце необережне заподіяння фізичної шкоди особі (позбавлення життя, заподіяння тілесних ушкоджень та ін.)².

У наукових дослідженнях, присвячених способу вчинення злочину, увагу вчених традиційно притягує проблема злочинів, вчинених шляхом бездіяльності. Так, Н.П. Пономарьова визнає, що спосіб є ознакою і тих злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності³, а Н.І. Панов стверджує, що так вважати можна тільки умовно. Те, що злочинна дія та бездіяльність є самостійними формами злочинної поведінки, не свідчить про те, що останній не притаманний способу виконання злочину. Необхідно тільки мати на увазі, що у злочинах, вчинюваних шляхом бездіяльності, спосіб має свою специфіку, що обумовлена особливостями цієї форми злочинного діяння. За своїм змістом злочинна бездіяльність виражається в ухиленні від виконання обов'язку, що може набувати різних форм фактичної, часто активної поведінки. Прийоми фактичної поведінки, що свідчать про ухилення від виконання позитивної дії, можуть бути

¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 5 т. / відповід. ред. Ю.І. Рімаренко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. 2. – С. 118.

² Там само, С. 68.

³ Пономарьова Н.П. Потерпілий від насильницьких злочинів / Н.П. Пономарьова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2007. – № 3 (34). – С. 364–368.

різними, однак, вони виступають як спосіб злочину, вчинюваного шляхом бездіяльності¹.

У насильницьких злочинах проти особи бездіяльність може мати місце тільки у доведенні до самогубства при незабезпеченні належних умов життя батьками дітям, які перебувають на їх утриманні, чи дітьми щодо непрацездатним батькам (не дають їсти, пити, одягу, тепла тощо і таким чином впливають на їх психіку)².

Отже, спосіб учинення насильницького злочину проти особи – це зовнішня форма злочинного діяння, що характеризується застосуванням прийому чи сукупності прийомів виконання дій або утримання від його виконання при бездіяльності, фізичне насильство завжди передбачає протиправну суспільно небезпечну дію на фізичну сферу потерпілого. Іншими словами, йдеться про порушення тілесної недоторканості особи. Що ж до психічного насильства, то, як вважають учені, саме це поняття є доктринальним, оскільки правомірно говорити лише про загрозу насильства.

Висловлюються думки, що насильницька злочинність передбачає вчинення злочинів, під час яких насильство є елементом мотивації, а не просто засобом досягнення мети³. Найвлучнішим вважаємо визначення насильницьких дій, дане В.В. Василевичем, як умисних злочинних дій, які посягають на захищені кримінальним законом суспільні відносини, покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, вчиняються проти волі потерпілого шляхом психічного або фізичного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неприязні, помсти, ревності, задоволення статевого потягу або з хуліганських мотивів⁴.

¹ Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины / Н.И. Панов // Проблемы борьбы с насильнической преступностью: сб. матер. наук.-практ. конф. / за ред. В.І. Борисова. – Харків: ПФ Лествица Марії, 2001. – С. 45.

² Там само.

³ Механизм преступного поведения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юристъ, 1981. – С. 51.

⁴ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 15–21.

Розглянувши визначення поняття «наси́льство», що запропоноване вченими різних наукових дисциплін, які досліджують цей феномен, вважаємо за необхідне запропонувати власну дефініцію фізичного насильства, яке охоплювало б саме кримінологічні ознаки цього поняття.

Фізичне насильство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного впливу зловмисника, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети.

За характером заподіяної фізичної шкоди злочинне насильство поділяється на три види: вбивство; насильство, небезпечне для життя і здоров'я потерпілого; насильство, не небезпечне для життя і здоров'я потерпілого¹. Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. (зі змінами від 4 червня 1993 р.) небезпечним для життя і здоров'я потерпілого є таке насильство: заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я у момент їх вчинення. До них, зокрема, належить насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, здушення шиї, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь.

Згідно з п. 9 цієї ж постанови під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв, обмеження чи незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя і здоров'я у момент заподіяння. Психічне злочинне насильство – кримінально протиправна, реальна погроза заподіяти потерпілому

¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 5 т. / відповід. ред. Ю.І. Рімаренко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. 2. – С. 68.

фізичну, моральну або майнову шкоду для досягнення злочинної мети¹.

Уже традиційно у науковій літературі вживається визначення насильства, що характеризує застосування певною соціальною групою різних форм примусу щодо інших груп з метою набуття або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих або інших привілеїв; панівні класи й інші соціальні групи для збереження своїх привілеїв застосовують всі засоби насильства, аж до масового терору; вони вдаються до насильства й у міждержавних відносинах. Застосування насильства, терору до народу – характерна риса тоталітарних режимів. На противагу цьому розширеному трактуванню у праві під насильством розуміють «фізичний (тілесні ушкодження, побої) або психічний (погроза) вплив однієї людини на іншу»².

Поняття фізичного, особливо психічного, насильства трактується значно ширше, з акцентом на особистісний аспект проблеми. Так, насильство розуміється як будь-яке приниження людини, що веде до обмеження її фізичного та духовного потенціалу, заважає оволодіти реально заданою повнотою можливостей особистісного розвитку; насильство є пануванням волі однієї людини над волею іншої людини³. Насильство також трактується як навмисний вплив однієї людини на іншу, проти волі останньої, «що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою»⁴. Однак наступну тезу вважаємо такою, що суперечить попередній – з однієї сторони, підкреслюється, що особистість, яка вчиняє насильницькі дії, усвідомлює їхній характер, припускає наслідки цих дій; з іншої – коли такий вплив здійснюється з необережності, то має місце необережне

¹ Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 р. // Право України. – 1992. – № 2.

² Большой энциклопедический словарь. – СПб., 1998. – С. 785.

³ Старков О.В. Криминопенология / О.В. Старков. – М.: Экзамен, 2004. – С. 257.

⁴ Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, O.H. Mowrer, R.R. Sears. – New Haven: Yale University Press, 1939. – С. 68.

заподіяння фізичної шкоди особі (позбавлення життя, заподіяння тілесних ушкоджень та інше)¹.

У визначенні специфіки фізичного насильства («фізичне злочинне насильство – кримінально протиправний вплив на організм іншої людини, який вчиняється проти її волі й спричиняє їй фізичну шкоду: смерть, погіршення здоров'я, порушення тілесної недоторканості...»²) вбачається певна неточність у методологічному відношенні, тому що фізичне насильство не можна виділити в «чистому» виді, не припускаючи нанесення жертві і психічної травми. Як у самій людині злиті воедино й взаємно детерміновані фізичні (природні, біологічні) і психічні процеси, так фізичне й психічне насильство передбачають одне одне. Тобто там, де спостерігається фізичне насильство, одночасно задіяний процес психічного насильства, і навпаки. М.І. Панов слушно зауважує, що фізичне насильство доцільно трактувати не тільки як вплив щодо зовнішньої тілесної сфери людини, а й як протиправний вплив на її внутрішні органи³.

Дотримуючись позиції розширеного тлумачення насильства, А.В. Наумов без будь-яких обмовок включає до насильницьких злочинів і вбивство з необережності, напевно вважаючи це беззаперечним. На наш погляд, це неправильно, тому що розширюються межі насильства, передбачені визначенням його поняття. Безумовно, вбивство з необережності – діяння незаконне, але ж у ньому нема суттєвої ознаки насильства (злочинної мети особи, яка нанесла шкоду потерпілому та вчиняє насильство)⁴.

Особа, яка вчиняє насильницьке діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання. Коли такий вплив здійснюється з необереж-

¹ Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, O.H. Mowrer, R.R. Sears. – New Haven: Yale University Press, 1939. – С. 68.

² Там само.

³ Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины / Н.И. Панов // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю: зб. матер. наук.-практ. конф. / за ред. В.І. Борисова. – Харків: ПФ Лествица Марії, 2001. – С. 7.

⁴ Насильственная преступность / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – С. 67.

ності, то має місце необережне заподіяння фізичної шкоди особі (позбавлення життя, заподіяння тілесних ушкоджень та ін.)¹.

До речі, Л.Д. Гаухман визначає насильство, на нашу думку, також дуже вузько, включаючи в нього лише фізичне насильство і погрозу його застосування. В загрозах іншого змісту, де нема остраху перед застосуванням фізичної шкоди, на його думку, відсутнє посягання на особу. Ця позиція ученого базується на понятті насильства в кримінальному законі, де під терміном «насильство» розуміється тільки фізичне насильство і погроза його застосування. Тому у Л.Д. Гаухмана все зводиться до формулювання лише фізичного насильства, яке розтлумачується ним, як «суспільно небезпечний, протиправний вплив на організм людини, проти його волі»². Розкриваючи це поняття, автор виділяє два види насильства: вплив на тіло людини і вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішнього покриву (отруєння)³.

На жаль, жоден коментар чинного КК України не говорить прямо про насильницький характер позбавлення волі без інших насильницьких ознак, оминаючи це питання. На нашу думку, незалежно від способу незаконного позбавлення волі воно саме собою є видом насильства.

З огляду на це, маємо всі підстави вважати насильством викрадення людей, адже до викрадення практично завжди додається і позбавлення волі, що, на нашу думку, суттєво збільшує суспільну небезпеку цього злочину. Це вже доволі забутий старий злочин, що є новим і маловивченим.

Особливу складність у правовому аспекті становить тлумачення психологічного насильства, яке потребує, на наш погляд, чіткішого наукового і законодавчого визначення. Обмеження тільки погрозами нанесення особі фізичної шкоди залишає за межею правового захисту громадян від багатьох інших способів насильницького нанесення їм психологічних травм та незаконного впливу на їх свободу. Сміслові значення слова «насильство» припускає застосування цього поняття здебільшо-

¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 5 т. / відповід. ред. Ю.І. Рижмаренко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. 2. – С. 68.

² Гаухман Л.Д. Квалифікація преступлений: закон, теорія, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: Юр Інфо, 2001. – С. 132.

³ Там само.

го або ж виключно до людини. У спеціальній літературі предмет насильницького впливу позначається як людина, організм людини, тілесна сфера людини, тіло людини тощо. Найзагальніші за змістом – поняття «людина», «організм людини». Однак факт можливості психічно впливати на людину на певній відстані доводить, що рамки індивіда не обмежуються фізичними розмірами його тіла, а включають у свою сферу також психічні явища¹. Поняття психіки багатогранне і охоплює весь спектр психічних явищ (свідомість і несвідоме, волю, емоції, психічні стани тощо).

Психічне (інформаційне) насильство у кримінально-правовій літературі розглядається як один із найбільш поширених різновидів зовнішнього впливу на особу. Але єдиного підходу щодо тлумачення суті цієї форми насильства нема. Так, дехто з учених ототожнює психічне насильство з погрозою, тому змістом цього насильства вважає мету злочинця залякати потерпілого, тобто вплинути страхом (Р. Левертова); з погрозою спричинення лише фізичної шкоди особі (Л. Гаухман). Інші ж учені, крім погрози, вкладають у зміст психічного насильства ще й примушування та спонукання (В. Іванов). А є й такі науковці, котрі до погрози застосування психічного насильства відносять також погрозу знищенням або пошкодженням майна, поширення відомостей, що ганьблять потерпілого чи його близьких, шантаж (Е. Побігайло). На думку ще інших, психічне насильство охоплює широкий діапазон: від знущань, погроз, психічного тиску до повного руйнування особистості (Л. Герасіна), воно є впливом на психіку людини інформаційним або неінформаційним шляхом (Л. Сердюк); здійснюється лише інформаційним шляхом (А. Бойцов), або передбачає наявність впливу на організм людини у майбутньому (І. Козаченко, Р. Сабіров).

Спосіб впливу на психіку за допомогою інформації (інформаційний спосіб) зазвичай полягає у передачі сигнальної та значимої для адресата інформації, здатної вплинути на його психічний стан або психічні процеси².

¹ Побегайло Э.Ф. Насильственная преступность: современные тенденции, перспективы борьбы / Э.Ф. Побегайло // Сов. государство и право. – 1988. – № 9. – С. 67.

² Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання / О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 3. – С. 67–70.

На нашу думку, до психологічного насильства слід відносити не тільки всі види погроз, а й образу, а в низці випадків – і брехню та гіпноз, якщо він застосовується у злочинних цілях, електронну стимуляцію мозку, яка застосовується для того, щоб підкорити людину чужій волі. При електронній стимуляції мозку фізичний вплив на тіло людини виступає лише, як спосіб насильницької (або ненасильницької) дії на її психіку.

Під час проведеного нами опитування на запитання «Чи підтримуєте Ви позицію, що здебільшого насильство проявляється як комбінація фізичної, сексуальної, емоційної та економічної образи» ствердну відповідь дали 84,8% респондентів, якими були курсанти 3-го і 4-го курсів, слухачі заочники та курсів перепідготовки Львівського державного університету внутрішніх справ (додаток Б).

Дедалі більше науковців схильні розглядати фізичне і психічне насильство як такі, що зумовлюють одне одне, коли фізична шкода стає психічною травмою, а та, своєю чергою, розглядається як причина фізичної шкоди: «У групу насильницьких злочинів входить значна частина посягань, у яких фізичне й психічне насильство над особистістю виступає як спосіб їхнього здійснення, засіб, спосіб досягнення злочинної мети»¹.

Слушну позицію з цього приводу обґрунтовує Л.В. Сердюк, вважаючи, що серед благ особистості, які потребують суспільних і державних заходів захисту, психіка людини посідає особливе місце, тому що, по-перше, від її нормального функціонування безпосереднім способом залежить фізичне і духовне здоров'я людини, тобто вся життєдіяльність її організму; по-друге, сама психіка (порівняно з фізичним і фізіологічним станом) – значно тонший і найлегше вразливий компонент цієї життєдіяльності². У процесі ускладнення системи суспільних відносин роль психічного насильства зростає.

¹ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глібко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 273.

² Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 1.

Відомо, що економічна залежність завжди виходила з психологічної, однак психологічний прес в останні десятиліття посилюється не прямо пропорційно, а на кілька порядків вище, ніж його економічні й політичні детермінанти, пов'язані із загальною духовною деградацією суспільства. Історія суспільно-економічних формацій показує певну еволюцію форм і засобів насильства: від суто фізичного примусу працівника при робото-власництві до різноманітних засобів фізичного примусу із примусом економічним при феодализмі; при цьому дедалі суттєвішу роль починають виконувати засоби духовного гноблення.

Доволі дискусійним у науці є визначення психічного насильства. Так, Т. Ткаченко вважає психічне насильство науковою категорією, що не має юридичного значення¹. На думку М.І. Панова, щодо насильницьких злочинів необхідно використовувати замість терміна «психічне насильство» термін «погроза насильством», тобто погроза застосування фізичного насильства². Психічний стан, як будь-які явища, має початок і закінчення. Початок психічного насильства збігається з початком застосування до потерпілого погрози застосувати будь-якого насильства. Кінцевий момент такого психічного насильства може настати тоді, коли зникне небезпека, але може тривати і після того, як небезпека минула (систематичні погрози викликають тривалий психічний стан)³.

Науковці, які вивчають цю проблему, обґрунтовано вважають, що психічний вплив здійснюється свідомістю і волею суб'єкта, тобто шляхом застосування психічних сил людини⁴, охоплює погрозу розповсюдити наклепницькі вигадки. М.Й. Кор-

¹ Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта / Т. Ткаченко // Законность. – 1995. – № 10. – С. 9–15.

² Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины / Н.И. Панов // Проблемы борьбы с насильнической преступностью: сб. матер. науч.-практ. конф. / за ред. В.И. Борисова. – Харьков: ПФ Лествица Марії, 2001. – С. 11.

³ Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. – Челябинск: ООО «Полиграф-Мастер», 2006. – С. 26

⁴ Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершении преступлений против личности / А.Н. Попов // Российский следователь. – 2002. – № 6. – С. 15.

жанський пропонує вважати погрозу реальною лише за умови, якщо винний погрожував здійснити її негайно¹. З цього приводу Л. Цвіліховський слушно зауважує, що час реалізації погрози значення не має, якщо обстановка, в якій відбувається злочин, свідчить про її реальність².

Як зазначає О. Сидоренко, більшість випадків насильства в сім'ї пов'язана з психологічним тиском і експлуатацією³. У згаданому Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» визначено психологічне насильство в сім'ї, як дії одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може бути завдана або завдається шкода психічному здоров'ю⁴.

Враховуючи вищевикладене з приводу розуміння суті фізичного та психічного насильства, виділимо найістотніші ознаки насильства. Воно пов'язане з фізичним та психічним впливом на потерпілого; вчиняється поза волею потерпілого; його застосування може заподіяти шкоду потерпілому; воно може бути, елементом мотивації, засобом досягнення злочинної мети, ціллю. З врахуванням цих ознак можна розрізняти види, типи і форми виразу насильства, але надто складно відмежовувати кримінальне насильство від некриміналізованого.

Досить рідко в літературі зустрічається визначення насильства й відповідно насильницької злочинності лише як фізичного насильства, саме тоді, коли йдеться про зазіхання на «саму людську сутність»: До основних напрямів боротьби зі злочинністю на сучасному етапі відносять і діяльність з попередження

¹ Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: курс лекцій / за ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – С. 105–106.

² Цвіліховський Л. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за вчинення статевих злочинів: коментар судової практики з кримінальних справ / Л. Цвіліховський // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 6. – С. 35–41.

³ Сидоренко О. Правові та психологічні аспекти вирішення конфліктів, пов'язаних з насильством у сім'ях / О. Сидоренко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 40–46.

⁴ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 20.12.2001 р. № 2789-111 // Голос України. – 2001. – № 242–243.

насильницьких злочинів. Ці злочини суперечать самій людській сутності суспільства, наносять йому великої шкоди. Незважаючи на те, що питома вага зазначених злочинів у структурі злочинності порівняно невелика, однак їхні довгострокові прогнози менш сприятливі, ніж діяння із корисливою мотивацією¹.

Сформована раніше традиція розглядати насильницькі злочини, в основному, як нанесення тяжких тілесних ушкоджень, і неможливість ігнорувати той факт, що більшість форм насильства має психофізичний характер, відображається в логічній непослідовності ряду визначень насильницької злочинності. Сама ж насильницька злочинність визначається як навмисне, проти волі потерпілого вчинене злочинне діяння, що посягає (на охоронювані карним законом суспільні відносини, які забезпечують фізичні блага (життя й здоров'я особистості) шляхом фізичного насильства або погрози його застосуванню. Способом же посягань називається «фізичне або психічне насильство»), а самі посягання мають лише «навмисний характер»².

До насильницьких злочинів входять лише навмисні злочини проти життя й здоров'я особистості, які спрямовані на деструкцію її фізичної й психічної природи. І. Даньшин і О. Лисодід пишуть: «Насильницька злочинність проти життя і здоров'я – це сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження. Тілесні ушкодження і навіть смерть потерпілого від необережних злочинів не пов'язані з поняттям насильства, оскільки злочинець не має на меті їх настання. Тому вони не входять до складу насильницьких злочинів»³.

Насильницька злочинність вважається особливою формою поведінки, що є найнебезпечнішою для суспільства. Жертви насильницьких злочинів найчастіше піддаються погрозам або одержують поранення, а нерідко й втрачають життя. Крім того, потерпілі часто страждають від психологічних травм, наслідки

¹ Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – С. 288.

² Див. попередню працю, С. 290.

³ Даньшин І. До питання про поняття злочинної діяльності / І. Даньшин, О. Лисодід // Вісник Академії правових наук України, 1998. – № 3 (14). – С. 99–104.

яких можуть позначатися протягом багатьох місяців і навіть років після лікування самого поранення¹. Так, за підсумками моніторингу друкованих ЗМІ на предмет висвітлення проблем розповсюдження насильницької поведінки в українському суспільстві, в 2007 р. йшлося про 591 випадок психологічного насильства, якій набув певного громадського розголосу.

Коли пишуть про природу й причини насильницьких злочинів, то переважно відзначають, що в наш час усі насильницькі злочини мають або побутовий характер, або є наслідком недоліків у забезпеченні культурного й повноцінного проведення дозвілля. Цілком очевидно у цьому зв'язку необхідність кримінологічно обгрунтованого розмежування насильницьких злочинів на побутові й злочини дозвілля².

Доцільність такого розмежування обумовлюється ще й тим, що дехто з науковців до насильницької злочинності відносять усі злочини, пов'язані з насильством або із загрозою заповідання насильства³. Вони вельми широко тлумачать поняття насильницької злочинності, включаючи до неї всі злочини, передбачені у відповідних розділах КК, а саме: умисне вбивство; вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; вбивство, вчинене у стані афекту; вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; спричинення смерті через необережність; доведення до самогубства⁴. Для порівняння зазначимо, що у зарубіжній кримінології, виходячи з вузького тлумачення насильницької злочинності, до неї відносять тільки ті делікти, вчиненням яких порушується фізична і психічна недоторканість потерпілого⁵.

¹ Голіна В.В. Попередження насильства у сім'ї – захист прав людини / В.В. Голіна // Права людини и правова держава: тези доп. та наук. повідомлення наук. конференц. проф.-виклад. складу (10–11 грудня 1998 р.). – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 112–114.

² Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм–Еврознак, 2001. – С. 291.

³ Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершении преступлений против личности / А.Н. Попов // Российский следователь. – 2002. – № 6. – С. 35.

⁴ Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – С. 439.

⁵ Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс–Универс, 1994. – С. 165.

Як особлива риса злочинів проти особи називається застосування насильства, здебільшого, фізичного¹. Під насильством над особистістю розуміється також лише заподіяння фізичної шкоди особі потерпілого².

Дедалі, інші автори такі злочини, як зґвалтування (а також хуліганство), не включають у категорію насильницької злочинності, що визначається лише як сукупність навмисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження; тілесні ушкодження і навіть смерть потерпілого від необережних злочинів вважаються не пов'язаними з поняттям насильства, оскільки злочинець не мав на меті їх настання, через що вони не входять до складу насильницьких злочинів. Крім убивств і тілесних ушкоджень, до насильницької злочинності часто відносять і розглядають їх разом ще й хуліганство і зґвалтування. Безперечно, ці злочини мають деякі спільні кримінологічні риси, але ж не можна не бачити істотних відмінностей у їх природі, мотивації, у різній патології особистості злочинців, чинниках, які обумовлюють цей специфічний вид злочинного насильства. Крім того, попередження таких злочинів також має свої особливості. Ось чому вони розглядаються самостійно³.

Усе частіше під насильницькою злочинністю розуміється не тільки фізичний і психічний тиск на особистість, але в окрему категорію виділяються волюнтаристичні форми насильства (безпосередньо пов'язані з обмеженням волі, волевиявлення людини), що виражаються в приниженні, соціальному й економічному, людської особистості⁴.

І хоч такі форми насильницької злочинності розглядаються стосовно засуджених, тих, хто перебуває у виправних установах, їх цілком можна віднести й до інших категорій особистості.

¹ Кримінологія: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1995. – С. 347.

² Кримінологія: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 76.

³ Кримінологія. Особлива частина / за ред. І.М. Даньшина. – Х.: Право, 1999. – С. 13.

⁴ Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта / Т. Ткаченко // Законность. – 1995. – №10. – С. 9–15.

Адже під насильницькими злочинами розуміються будь-які суспільно небезпечні й кримінально-протиправні діяння, вчинені шляхом заподіяння фізичної шкоди, душевної травми, обмеження свободи волевиявлення людини, майнової шкоди або погрози такого без корисливої мети, а також шляхом пригнічення людської особистості і створення агресивної криміногенної ситуації¹.

Не зовсім чіткі критерії покладено в основу класифікації насильницьких злочинів. У цьому контексті, зокрема, зазначається, що залежно від набору криміногенних явищ, а також структури й процесів, що лежали в основі міжособистісних криміногенних конфліктів, умисні вбивства й тілесні ушкодження з цих криміногенних кваліфікаційних підстав можна об'єднувати в чотири групи: сімейно-побутові; ситуативні; ті, що заздалегідь плануються; патологічні. Не випадково констатується, що досі існує невизначеність щодо цього виду злочинів, коли, крім переліку, як правило, ознак, які не збігаються, насильством визнається і погроза його застосування².

Недооцінка психічних травм при будь-якому фізичному насильстві обумовила й твердження, за яким до дій, що не є небезпечними для життя і здоров'я потерпілого, відносять легкі тілесні ушкодження, які не призвели до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності. Однак легкі тілесні ушкодження, наприклад, ляпас, можуть викликати гнів, обурення, страх, що визначається як психічне насильство, спрямоване на психіку потерпілого³.

У юридичній, зокрема, кримінологічній літературі значну увагу приділено тяжкій насильницькій злочинності проти особи.

Та, незважаючи на це, досі учені не мають єдиної думки про те, які ж злочини слід відносити до категорії тяжких. Дехто з науковців вважає тяжкими насильницькими злочинами навмисні убивства, навмисні тілесні ушкодження, звалтування. Слу-

¹ Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта / Т. Ткаченко // Законность. – 1995. – №10. – С. 9–15.

² Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.А. Кучинська. – К.: Прем'єр Медіа, 1998. – С. 87.

³ Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, O.H. Mowrer, R.R. Sears. – New Haven: Yale University Press, 1939. – С. 68.

шно у їх публікаціях підкреслюється, що хоч невисока питома вага тяжкої у загальній насильницькій злочинності, проте її попередження було і залишається одним із найактуальніших завдань кримінологічної науки й правоохоронних органів¹.

Однак констатація існування насильства, насильницької злочинності ще не дає нам знання про природу цих негативних явищ. Потрібно шукати відповіді на питання: чи було воно завжди і буде надалі, як з нею боротися, якими методами? Їх намагаються віднайти багато науковців, і природно, що шукають вони його у вихідних початках людського буття – в адаптації (приспосованні) до умов середовища перебування, як природної, так і соціальної. «Насильницька злочинність, – вважає С.М. Іншаков, – результат протиріччя між імпульсами дикої природи, що вкоренилися в генній пам'яті людини, та ідеями гуманізму, уявленнями про справедливість соціальних відносин»². Агресивність, як відзначає Я.І. Гілінський, що йде коріннями в біологію і «підкоряється» біологічним закономірностям, виступає в суспільстві у формі соціального насильства, обумовленого законами соціального розвитку, і, можливо, «основна відмінність нададаптації соціальних систем від адаптації біологічних полягає в тому, що суспільство не стільки пристосовується до середовища, скільки пристосовує її до себе»³.

Безперечно, у детермінації різних форм соціального насильства особливу роль виконують незадоволені соціальні потреби: у престижі, статусі, самоствердженні. «Якщо незадоволена вітальна потреба (у їжі, продовженні роду, захисті від холоду й т.п.) призводить до «боротьби за існування», то незадоволена соціальна потреба – до надборотьби за існування»⁴.

¹ Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений: учеб. пособие / А.Е. Михайлов. – К.: Правник, 1998. – С. 75.

² Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 144.

³ Гилинский Я.И. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.И. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 172.

⁴ Див. там само.

У цьому зв'язку логічно звернутися до з'ясування суті агресії. Зі спеціальної літератури можна довідатися, що поняття «агресія» стало сьогодні ще більш багатозначним, ніж суміжне поняття «прогрес». Навіть у межах окремої дисципліни – біології, психології чи антропології – вчені не можуть домовитися про однозначне трактування цього терміна і кожного разу вимушені уточнювати, про що йдеться¹. Тому ми не завжди можемо бути впевнені у тому, що ж маємо на увазі, коли індивід характеризується як «агресивний» чи дія визначається як «насильницька»².

Поняття «агресія» широко використовується у різних галузях знань, зокрема у біології, психології. Серед правових наук ним оперує міжнародне право, в якому це поняття є однією з ключових категорій. У кримінальному праві цей термін не прижився. Натомість існує поняття насильства – фізичного та психічного. Кримінологія, яка виникла з кримінально-правової науки і досі перебуває в її лоні, також уникає слова «агресія», а якщо й використовує його, то як синонім – поняття «насильство».

Звичайно, насильство – агресія, притому найгостріша і найнебезпечніша. Але поняття «агресія» значно ширше, ніж насильство. Згідно з найпоширенішим визначенням агресія порушує фізичну та психічну цілісність іншої особи, завдає їй матеріальної шкоди, заважає здійсненню її намірів. А тому агресивними злочинами слід вважати не тільки насильство, а й образи, наклеп, знищення речей. Відповідно до цього насильницькі злочини розглядаються тут як частина більш ширшого явища – агресивної злочинності. Всі прояви агресії об'єднує їх мотивація, в основі якої лежить вороже ставлення до потерпілих, предметів матеріальної та духовної культури, природи й усього світу. Проявами агресії є насамперед убивства, тілесні ушкодження, доведення до самогубства, зґвалтування, побої, мордування тощо. До агресивних злочинів також належать викрадення чужої дитини,

¹ Назаретян А.П. Антропология насилия и культура самоорганизации: Очерки по эволюционно-исторической психологии / А.П. Назаретян – М.: ЛКИ, 2007. – С. 12.

² Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – С. 45.

протизаконне позбавлення волі, наклеп, образа. Без сумніву, агресивним є так званий вандалізм – безглузде знищення та руйнування матеріальних і культурних цінностей, глум над могилами, над державною символікою, жорстоке поводження з тваринами¹.

Агресивна поведінка визначається як специфічна форма дій людини, що характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили до іншої людини або групи осіб, яким суб'єкт прагне завдати шкоди. Агресивна поведінка може бути різною за ступенем інтенсивності і формою прояву: від демонстрації ворожості й недобррозичливості до словесних образ («вербальна агресія») і застосування грубої фізичної сили («фізична агресія»)².

У контексті різних психологічних концепцій агресивна поведінка трактується по-різному: у психоаналізі – це Едіпів комплекс; у необіхевіоризмі – результат фрустрацій (або психологічних станів, що виникають унаслідок реальної або уявлюваної перешкоди, що заважає досягненню мети), які переживає особистість в процесі «соціального навчання»; в інтеракціонізмі – результат об'єктивного конфлікту інтересів, «несумісності цілей» окремих особистостей і соціальних груп і т.п.»³.

Розглянемо основні підходи до визначення агресії і її природи. Біологічний еволюційний підхід, згідно з Р. Бероном і Д. Річардсоном⁴, включає три теорії: етологічну, «мисливську», соціобіологічну.

Етологічна теорія була запропонована К. Лоренцем⁵, на думку якого, агресія інстинктивна й еволюційно пов'язана з боротьбою за існування. Етологічні дослідження цього вченого призвели до висновку про наявність універсального інституту

¹ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. / О.М. Литвак. – Х., 2002. – С. 45.

² Краткий психологический словарь / ред.-упоряд. А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1985. – С. 245.

³ Див. Попередню працю, С. 206–207, 245.

⁴ Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.

⁵ Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) / К. Лоренц // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 14–19.

агресії, що забезпечує контроль чисельності особин, відбір найдужчих тварин для розмноження, захисту потомства й соціальну організацію. Інстинкт пов'язаний з джерелом енергії, яка виробляється спонтанно у нервовій системі і витрачається при реалізації фіксованих моделей поведінки у відповідь на специфічні стимули (релізори). Таким чином, Лоренц постулює, що людською поведінкою управляє постійна потреба в розрядці агресивної енергії¹.

Згідно з мисливською гіпотезою Ардрі в результаті природного відбору з'явився новий вид – мисливці: «Ми нападали, щоб не голодувати. Ми нехтували небезпеками, інакше перестали б існувати. Ми пристосовувалися до полювання анатомічно і фізіологічно»².

Відповідно до теорії Г. Барака (соціобіологічний підхід) у результаті актуалізації насильницької поведінки індивідуум з високим рівнем агресивності знищує конкурентів, з якими в нього нема спільних генів, забезпечуючи поширення власного генетичного матеріалу і генетичного матеріалу членів свого клану або сім'ї. Агресія й агресивність, своєю чергою, передаються у спадок, підвищуючи адаптивність володарів відповідних якостей.

Психодинамічний підхід до природи агресії відстоював З. Фрейд. Спочатку він розглядав агресивність як наслідок лібідинозних імпульсів і один з елементів сексуального потягу³. На думку вченого, вся історія людської цивілізації доводить, що жорстокість і статевий потяг пов'язані найтіснішим чином. Насильства і насильницька поведінка актуалізуються внаслідок того, що лібідинозне спонукання зустрічає перешкоду.

Теорія фрустрації-агресії базується на двох основних тезах: а) агресія є результатом фрустрації; б) результатом кожної

¹ Блекборн Р. Психология уголовного поведения / Р. Блекборн. – М.–СПб.–Н.Нов.–К.–Харьков–Минск: Питер, 2004 – С. 255.

² Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – С. 123.

³ Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – С. 145.

фрустрації є агресія¹. Друга теза теорії зумовила появу безлічі досліджень², результатом яких було створення низки теорій – фрустрації-фіксації³, фрустрації-регресії⁴, фрустрації-депресії⁵.

На думку учених, агресія виникає під впливом перешкод, що постають перед людиною на шляху до здійснення її планів та бажань. Стан психіки у такій ситуації зветься фрустрацією – крахом надій. Він і є безпосереднім чинником агресії щодо джерела фрустрації, а нерідко щодо стороннього об'єкта. В цьому разі має місце так звана інструментальна агресія, яка зумовлюється механізмом зміщення агресії (наприклад, вбивства ні в чому невинних людей політичними терористами). Заслуга авторів цієї теорії полягає не стільки у формулюванні згаданих тез, скільки у виявленні факторів, що впливають на виникнення агресії.

Теорія А. Бандури і Р. Уолтерса (поведінковий і когнітивний підходи) значно еволюціонувала. Учені вважали, що фрустрація потреби в емоційній залежності в дітей призводить до антисоціальної агресії. Викликана фрустрацією агресивна тенденція виявляється відповідною поведінкою в групі підлітків, які приймають і підтримують цю агресію. Батьки ж підлітка, у результаті відсутності емоційного зв'язку з ним, позбавлені можливості впливати на дитину та елімінувати її агресивні установки⁶.

Чимало сучасних науковців, які досліджують проблеми насильницької поведінки, розглядають насильство як невід'ємний і навіть необхідний елемент суспільного життя. Агре-

¹ Кант И. К вечному миру / И. Кант. – М.: Московский рабочий, 1989. – С. 34.

² Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – С. 123.

³ Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической мысли / Т. Мальтус. – М.: Эконов, 1993. – С. 76.

⁴ Maier N.R.F. Frustration / N.R.F. Maier. – NY: McGraw-Hill, 1949. – P. 67.

⁵ Кант И. К вечному миру / И. Кант. – М.: Московский рабочий, 1989. – С. 24.

⁶ Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс; пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 97.

сія – вираз універсальної емоційної схильності, що, однак, піддається культурній адаптації і залежить від індивідуального навчання. Всі люди мають цю схильність, але агресивна поведінка є адаптивною реакцією на погрози виживанню, а не викидом спонтанної енергії¹.

Одним із важливих факторів формування насильницької поведінки є приналежність до малозабезпеченої верстви населення. Так, теорія суб-культури насильства, розроблена Вольфгангом і Ферракуті², розглядає формування насильницької поведінки як результат дії на індивіда специфічних соціальних умов, серед яких – бідність, скупченість жителів, руйнування стійких соціальних зв'язків.

До речі, теорія відчуження останніми роками активно розробляється російськими кримінологами Ю.М. Антоняном і Є.Г. Самовичевим. Суть її полягає в тому, що чимало дітей виростають у родинах, де батьки не виявляють щодо них необхідної турботи. Діти почувають себе відлюдками, нікому непотрібними, а від цього – постійні переживання страху і провини. Особливо небезпечна байдужість матері. Виникає психологічне відчуження, яке згодом переходить у відчуження соціальне та стабільне відчуття провини. В дорослому віці такі особи стають джерелом конфліктів з іншими людьми. Виникає стійка агресивна установка особи вбивці, насильника, хулігана³.

На думку А.М. Литвака, було б нерозумно беззастережно відкидати спостереження та висновки науковців, як це практикувалось у недалекому минулому, тільки тому, що вони не відповідають певним ідеологічним установкам⁴.

Дехто з науковців розглядають агресію як форму зла, що є ознакою функціонування соціальних систем. Зло нерідко розу-

¹ Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершении преступлений против личности / А.Н. Попов // Российский следователь. – 2002. – № 6. – С. 35.

² Wolfgang M. Subculture of Violence / M. Wolfgang, I. Ferracuti. – London: Tavistock. – 1967. – P. 27.

³ Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления? / Ю.М. Антонян. – М.: Камерон, 2006. – С. 114.

⁴ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2002. – С. 42.

міється як навмисний злочин, як агресія, в основі якої лежить відчуття слабкості, беззахисності й уразливості. І це відповідна агресивна реакція на зло, пов'язане з фізичним насильством, оскільки фізичні страждання очевидніші, ніж ментальні й духовні муки. Проте, ментальне й духовне насильство настільки ж звичне, настільки ж деструктивне й болісне, що цілком відповідає духу зла¹.

Розуміння агресії як фактора соціальної адаптації пояснювало Дарвіном і Спенсером в такий спосіб: ідея еволюції в її загальних рисах може бути з успіхом застосована і у таких цілях. Для цього треба зробити кілька припущень. По-перше, людина приречена пристосовуватися до двох принципово різних середовищ: у ролі першого виступає довкілля і сума фізичних і біологічних факторів, у ролі іншого – суспільство. По-друге, еволюційний процес для людини ще не закінчився, він триває через розвиток особистості у невизначеному і нез'ясованому для самої людини напрямку. По-третє, цей генеральний процес доповнюється соціальною еволюцією, тобто безперервною зміною форм організації суспільства².

Відповідь на питання про те, що може бути зроблено у плані редукування агресії та насильницьких злочинів, базується зрештою на нашому розумінні природи людини. Якщо вважати, що агресія є вродженою і становить частину нашого еволюційного спадку, як вважають прибічники психоаналітичного та етологічного підходу, то доводиться погодитись з тим, що вона – неминуча частина нашого життя і мало що можна зробити, щоб змінити цю базову складову людської природи. Ключі до редукування агресії необхідно шукати у поведінці тварин. З іншої сторони, якщо ж ми вважаємо, що людська агресія набута, то ключовими стають принципи людського вчення та мислення, і в такому разі допускається можливість змінювати засвоєну поведінку з метою поліпшення людського роду. Цю різницю між двома поглядами було дещо спрощено, але більшість сучасних

¹ Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 23–31.

² Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. – М.: Юритинформ, 2002. – С. 145.

теорій агресії належать до одного із цих двох напрямів. На сьогодні цей підхід має значно більше емпіричних підтверджень, ніж концепція вродженої агресії.

Але з появою нових публікацій, концепція стає важливішою. Треба враховувати додаткові фактори. По-перше, як стверджує Берковіц, фізіологічне збудження виконує головну роль в агресивній та насильницькій поведінці. Високі рівні збудження в певних ситуаціях, найімовірніше, полегшують агресивну поведінку¹.

Відкриті і приховані форми агресії повинні братися до уваги при будь-якому обговоренні злочинності. Відкриті агресори швидше вчиняють як насильницькі злочини, так і злочини майнові (економічні), тоді як приховані агресори більш схильні вчиняти злочини проти власності, особливо пов'язані з професійною діяльністю. Хоч, як правило, хлопчики схильніші до агресивної поведінки, проте статистика свідчить про те, що і дівчатка з неменшою ймовірністю можуть вчиняти різні агресивні дії.

Отже, ситуаційні та нейрофізіологічні фактори також можуть мати значний вплив на агресивну поведінку. Агресивні стимули, натовп, забруднена атмосфера, температура, запахи і патологія центральної нервової системи – все це може сприяти прояву агресії і насильницької поведінки².

Саме виникнення агресії свідчить про наявність дезадаптації особистості до середовища, що потребує від людини певних рішень у плані вибору форми поведінки: або такої, яка гармоніює із середовищем, або іншої, дисгармонійної, що порушує стійкість, певну стабільність соціальних відносин. Реакція суспільства відома – те, що є загрозою стабільності, розглядається як порушення, а у категоричній формі – як злочин. Тому суспільство підсвідомо й усвідомлено регламентує ту дозу насильства що, з огляду на суспільну свідомість, припустиме у конкретних історичних умовах.

¹ Берковіц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковіц. – СПб.: Прайм Евронек, 2001. – С. 117.

² Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – 7-е междунар. изд. – СПб.: Прайм Евронек, 2004. – С. 56.

Розуміння того, що насильство – це завжди агресія, проглядається й у такій тезі: «Насильницька і корисливо-насильницька злочинність частково «перекривають» одна одну: в усіх випадках механізм злочинної поведінки пов'язаний з агресивно-зневажливим ставленням до особи, її життя, здоров'я і недоторканності»¹.

Злочини проти життя, здоров'я, статевої волі, честі і гідності та ін., вчинені шляхом фізичного або вербального насильства, на думку А. Зелінського, також слід розглядати як діяння, в основі яких лежить агресивна поведінка. Перелік таких злочинів досить широкий: убивство, доведення до самогубства, тілесні ушкодження, побої й катування, погроза вбивством, згвалтування, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, незаконне поміщення у психіатричну лікарню, деякі злочини проти політичних і трудових прав громадян, вчинених шляхом насильства. Також це – бандитизм, розбої, грабежі, вимагання, посягання на суспільну безпеку, громадський порядок і порядок керування: терористичні акти й диверсії, в яких гинуть люди, заподіюється шкода їх здоров'ю, злісне хуліганство, посягання на життя посадових осіб, а також інші насильницькі дії й погрози відносно посадових осіб². До цього переліку слід додати окремі склади злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також насильницькі статеві злочини: згвалтування, пов'язані з насильством, а також вандалізм і військові злочини. Всі ці насильницькі злочини вважаються агресивними, хоча саме поняття агресії тут звужується лише до навмисного діяння й розглядається ізольовано від усієї сукупності соціальних відносин (тому що агресія тут – це реакція на певний зовнішній або внутрішній фактор, що діє на суб'єкта). Але важливо визначити зв'язок понять «агресія» й «насильство». «Будь-який навмисний злочин, що виражає деструктивні, руйнівні тенденції суб'єкта, мотивовані ворожнечою й ненавис-

¹ Курс кримінології. Особлива частина: у 2 т. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 2. – С. 86.

² Зелінский А.Ф. Криминология: учеб. пособие / А.Ф. Зелинский. – Х.: Рубикон, 2000. – С. 193–194.

тю до людей і речей і таких, що переслідують мету заподіяння їм шкоди, може бути названим агресивними», – вважає А.Ф. Зелінський¹.

Агресія – форма реакції захисту, компенсації за впливи середовища, спосіб адаптації до неї. Це може бути фізичний захист, або психологічний залежно від того, до яких факторів середовища людина почуває зайвий тиск чи дискомфорт. І зовсім необов'язково до агресії в цьому випадку схильні люди, про яких заведено говорити, що вони злі, недоброзичливі, похмурі тощо. Це залежить від того, які цінності для людини важливіші. І якщо ці цінності духовні, високого порядку, то будь-яке зазіхання на них (психологічне насильство) може викликати агресію не тільки у припустимих формах, а й у крайніх, аж до убивства. Суспільство навіть у свій час вигадало цивілізований спосіб реалізації такого виду агресії, як дуель. Для інших людей, також цілком мирних, фізичне насильство може бути абсолютно нестерпним (тим більше, що воно завжди спричиняє і психічну травму). Коли ж воно стає таким, настає «реакція у відповідь». Інше питання, що ця «реакція у відповідь» може значно перевищувати заподіяну шкоду. У публікаціях відзначається, що деякі мучителі відчувають задоволення від страждань, які завдають вони своїм візаві. Для такого почуття, очевидно, є дві причини: задоволення як компенсація за супутню психічну травму і ненормальна, парадоксальна реакція на здійснення жорсткого вчинку.

Як слушно зауважують І.А. Кудрявцев та Н.А. Ратінова, аналіз поняття «агресії» дає можливість більш концептуально і диференційовано підходити до аналізу та оцінки кримінальної насильницької поведінки, його механізмів і детермінант².

Як бачимо, особлива складність проблеми насильства, насильницької злочинності полягає в тому, що розгляд насильства як такого феномена, який необхідно повністю виключити з жит-

¹ Зелинский А.Ф. Криминология: учеб. пособие / А.Ф. Зелинский. – Х.: Рубикон, 2000. – С. 194.

² Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – С. 28.

тя суспільства, не є коректним з наукового погляду. Адже насильство (агресія) завжди було в людському житті як елемент структури соціальних відносин. Насильство у різних проявах – невід’ємна складова суспільного співіснування. Тож йдеться не про викорінювання насильства, а про, можливо, більш ґрунтовне вивчення його природи, а відтак, визначення способів зниження порогу людської агресивності, скерування енергії не на руйнування, а на інші дії, необхідні й корисні для суспільства.

Іноді складається враження, що й фахівці по-різному визначають насильство. Це свідчить про недосконалість тих чи інших теоретичних концептів, про необхідність подальших досліджень у цьому напрямку. Але ж треба мати на увазі, що: насильство багатоліке, і як будь-який складний феномен характеризується багатосутністю, тобто детерміноване цілою системою закономірностей. Кожна з них обумовлює існування певних рівнів насильства й у розумінні ступеня впливу на жертву, і в сенсі поширення й різноманітності його форм та механізмів. Відповідно, визначенню адекватного поняття насильства й насильницької злочинності мають передувати численні дослідження, кожне з яких висвітлювало б одну з граней, сторін цієї проблеми.

Про ставлення до цього явища в суспільстві певне уявлення можуть дати і результати проведеного нами опитування. Виявилось, що сприйняття насильства як повсякденного явища, тобто звичка до насильства, є характерною для 84,8% респондентів; 86,0% з них вважають, що за останні 3–5 років рівень насильства у суспільстві не знизився. На питання: «Чи вважаєте Ви насильство таким явищем, у яке не слід втручатися?», думки розійшлися. «Так» – відповіли 42,2%, «ні» – 57,8%. І це викликає здивування, адже проблема насильства складна та багатоаспективна. Для того, щоб віднайти ефективні методи боротьби з проявами цього негативного явища, необхідно з’ясувати її природу, суть, форми прояву тощо.

Однак, ще більше насторожує той факт, що всі змирилися з таким станом речей. Замість того, щоб викривати і нещадно викорінювати насильство з усіх сфер життя, люди воліють радше скласти всю вину на «важкі часи» та «культ насильства на

телеекранах». Насправді ж цими відмовками вони прикривають свій страх. Вони просто бояться. І їх можна зрозуміти, бо, як раптом щось трапиться, навряд чи хтось їх захистить.

Про сприйняття насильства як невід'ємної риси соціальних відносин свідчать відповіді на питання: «Чи є насильство злочином?». Тільки трохи більше як половина (52,2%) опитаних відповіли ствердно; 30,3% респондентів вважає насильство не злочином, а у 17,5% взагалі виникли труднощі з відповіддю на це питання.

Складна природа феномена насильства передбачає його комплексний аналіз. Як відомо, кримінологія вивчає сутність злочинності (і на цій основі – аналізує причини наслідки і можливості попередження злочинів). Кримінологія, як будь-яка наука, що прагне пізнати істину, виходить з принципу детермінізму, або взаємозумовленості явищ, що сприяють вираженню певної сутності. Йдеться про дані тих наук, які стосуються сутності людини, а тому висвітлюють і базові риси особи злочинця. Враховуються також економічні і соціальні основи гармонії і дисгармонії особи і суспільства. Наприклад, психологічні дослідження особи засновані на розкритті взаємообумовленості біологічного і соціального початків життєдіяльності. То ж до питання про поняття психічного насильства повинен застосовуватися комплексний підхід не тільки із кримінально-правових позицій, а й з позицій медицини, психології і кримінології. Філософська ж методологія служить основою, яка сприяє інтеграції цих і суміжних галузей науки, що є умовою створення найбільш адекватної кримінологічної картини насильницької злочинності.

Саме такої теоретичної позиції дотримується багато науковців, які підкреслюють, що кримінологічний аналіз передбачає, насамперед, філософське, соціологічне і психологічне осмислення злочинності, її природи, самої суті, а також і наукове обґрунтування заходів боротьби з нею. Отже, кримінологія як одна із суспільних наук перебуває на межі філософії, соціології, психології, правознавства та деяких інших наук.

Особливістю кримінології є те, що у процесі вивчення законів виникнення злочинності можна вийти на складні пробле-

ми, що існують у суспільному житті. Відповідно не можна обійтися без аналізу й узагальнення знань, накопичених суспільними й природничими науками.

При вивченні проблем насильницької злочинності важливо залучати й дані інших наук. Кримінологія, досліджуючи загальні закономірності формування й розвитку злочинної поведінки, причини і умови злочинності, особу злочинця, на цій основі окреслює шляхи і заходи попередження злочинності. Але загальні категорії наповнюються конкретним змістом при вивченні специфічних видів злочинності, що дозволяє, на основі інтеграції знання, поглибити уявлення про основні характеристики злочинності загалом. Не є винятком у цьому аспекті і насильницька злочинність.

Правда, ці постулати ще не цілком адекватно усвідомлюються. Це підтверджується результатами проведеного нами опитування майбутніх працівників. Трохи дещо більша частина опитаних – 54,8% – не вважають, що за допомогою насильства можна вирішувати проблеми, які стоять перед людьми.

В іншому контексті було поставлене питання: «Ви погоджуєтесь з тезою, що будь-яка форма насильства – це порушення елементарних прав людини?». Відповідь «так» 52,2%, «ні» – 47,7% свідчить про те, що практично половина опитаних сприймають насильство як нормальне явище. На питання: «Як Ви будете діяти, якщо виникне потреба допомогти жертві насильства?» 84,8% респондентів відповіли, що не ставляться до цього байдуже, однак, якщо йдеться про насильство в родині, то в 40,2% випадках не приїхали б на виклик, «тому що є багато інших важливих справ»; 34,5% відповіли, що не приїхали б на виклик через відсутність транспортних засобів.

Характерно, що більшість відповідей проведеного нами анкетування свідчать про те, що насильство є проблемою, яка хвилює багатьох. Так, на питання: «Чи згодні Ви, що в наш час насильство є досить серйозною і розповсюдженою проблемою?» 76,7% респондентів відповіли ствердно, а на питання, чи відсутнє насильство взагалі, 93,0% відповіли, що насильство в суспільстві є (Додаток А).

1.3. Види й сфера прояву кримінального насильства

Про системний характер насильства написано чимало. Оскільки цей феномен є невід'ємним елементом суспільної системи, то й сам він розглядається як специфічна система.

Розрізняються два порівняно автономні види насильства: персональний й інституціональний. До першого відносять фізико-психічні прояви насильства (убивства, каліцтва, бійка, зґвалтування, ляпас); до інституціонального – поранення й убивства під час терактів чи війн. Юридичний контроль за проявом насильства в будь-якій формі малоефективний, тому що насильство нерідко охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства¹. Науковці пропонують також класифікувати насильство за видами заподіяної шкоди (фізичне, психічне й ін.); за формами впливу (убивство, терор, зґвалтування й ін.); за суб'єктами конфліктної взаємодії (міжособистісні, групові форми й т.п.).

Найоптимальнішою вважається класифікація, подана Г.І. Козиревим, за якою насильство розрізняється тільки двох видів – як пряме і структурне. До прямого насильства відносять безпосередній вплив суб'єкта на об'єкт (убивство, тілесні ушкодження, затримання, вигнання й т.п.), а до структурного – створення певних умов або структури, що обмежує потреби й інтереси людей (зокрема, експлуатація людини людиною)².

Порівняння офіційних статистичних даних, результатів опитувань, моніторингу друкованих ЗМІ, аналіз інших джерел інформації свідчать, що кількість насильницьких злочинів не зменшується, в інформаційно-статистичному збірнику Департаменту інформаційних технологій МВС України, спеціально присвяченому аналізу навмисних убивств як головної форми насильницьких злочинів, скоєних в 1999–2004 рр., розглядаються окремі види цього злочину, зокрема йдеться про вбивства на замовлення, за попередньою змовою, з корисливих мотивів, з особливою жорстокістю, поєднаних зі зґвалтуванням та ін. У 2002 р. було зареєстровано 4296 умисних вбивств та замахів на

¹ Дмитриев А.В. Конфликтология / А.В. Дмитриев. – М.: ГАРОАРИКИ, 2001. – С. 187.

² Козирев Г.И. Введение в конфликтологию / Г.И. Козирев. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 130–131.

вбивство, з них на ґрунті ревнощів, сварки та інших побутових причин – 1222. У 2003 р. загальна кількість убивств та замахів на вбивство становила 4041, з них на ґрунті ревнощів, сварки, взагалі побутових причин – 1222.

Моніторинг публікацій ЗМІ впродовж 2004–2007 рр. проведеного нами дослідження дав підставу відтворити ситуацію з насильницькою злочинністю дещо рельєфніше. Так, поряд з фізичним насильством, що представлено, крім убивств (24,9%), побиттям (19,7%), знущанням (20,7%), мордуванням (10,1%), завданням опіків (6,2%), удушенням (2,8%), викручуванням рук (5,9%), штовханням (33,0%), кусанням (0,9%), спробою задушити (3,2%), викраденням (2,7%), замахом на вбивство (11,7%), тілесними ушкодженнями (27,4%), незаконним затриманням (5,1%), торгівлею людськими органами (0,9%), інсценуванням ДТП (3,0%), незаконним позбавленням волі (4,1%), залишенням в небезпеці (0,8%), експлуатацією дітей (2,7%), захопленням заручників (3,2%), терористичним актом (1,5%), фізичною перешкодою при спробі вийти з приміщення (3,7%), смиканням за волосся (2,8%), позбавленням їжі (7,2%), не менш широким є й перелік психічного (вербального) насильства. Це – образа словом, висміювання, переконаць, глузування, присвоювання образливих прізвиськ, усілякі погрози, обмеження у свободі фізичній й духовній (додаток Г).

У ході опитування, проведеного нами, з'ясувалося, що 62,3% респондентів були свідками фізичного насильства, яке чинилося стосовно їхніх близьких, а свідками психологічного (вербального) було 79,0% опитаних. Аналогічні результати отримано при відповіді на питання: «Чи відомі Вам випадки, щоб відносно Ваших друзів і знайомих було застосоване насильство?». Про фізичне насильство заявили 67,2% опитаних, а про психічне (вербальне) – 74,5%.

Аналіз насильства над дітьми показує, що лише умовно його можна розділити на фізичне, психічне (емоційне), моральне (зневажливе ставлення до потреб) і сексуальне. По суті, всі ці види насильства органічно пов'язані між собою. Якщо ж йдеться, наприклад, про сексуальне насильство, то у ньому одночасно поєднується фізичний, емоційний і моральний вплив. Дослідження дитячої агресивності, як відповіді на насильство в родині, не випадково

привели до висновку про те, що обґрунтування відповідних профілактичних програм вимагає зусиль фахівців різного профілю, і саме це завдання є предметом міждисциплінарних досліджень¹.

Насильницька спрямованість – це соціально детермінована схильність особистості до вияву насильства над іншою особою (особами), що у взаємодії із криміногенною ситуацією зумовлює вчинення насильницького злочину. Вона є найбільш істотною, узагальнюючою характеристикою особистості насильницького злочинця².

Наявність у суспільстві масового насильницького поведіння значною мірою зумовлюється сімейними відносинами. Причини насильницьких злочинів пов'язані, як правило, із соціальними конфліктами насамперед у сім'ї та побуті³.

Загальновідомо, що дитина відтворює в майбутньому ту модель поведінки, з якою вона має справу у дитинстві. Для фахівців, які працюють з дітьми, абсолютно зрозуміло, що фізичне насильство щодо дітей має бути забороненим. Але не завжди навіть вони ставлять знак рівності між фізичним насильством та тілесними покараннями дітей. Хоча тілесні покарання навіть тоді, коли вони вмотивовані найкращими виховними бажаннями дорослих, є насильством над дитиною, що має відповідні фізичні та психічні наслідки. При цьому практикування фізичних впливів на дитину досить поширене в українському суспільстві.

Застосування тілесних покарань порушує низку прав дитини, закріплених у Конвенції ООН з прав дитини, та підтверджених у Конституції України, Сімейному Кодексі України та Законі України «Про охорону дитинства», а саме: право на рівний захист перед законом; право не піддаватися жорстокому ставленню; право на життя та фізичну недоторканність; право на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я тощо. Реально ж такі норми практично не діють. Тут вступають у суперечність принципи захисту прав дитини та принцип неутру-

¹ Платонова Н.М. Агрессия у детей и подростков / под ред. Н.М. Платоновой. – СПб.: Речь. – 2004. – С. 5.

² Дідківська Г. Попередження насильницьких злочинів / Г. Дідківська // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 148.

³ Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М.: Норма, 1980. – С. 36.

чання у внутрішні приватні справи родини. Тільки вже найжорстокіші та найрезонансніші випадки стають надбанням громадськості та потрапляють в коло уваги правоохоронних органів¹.

Що ж стосується батьків, то, по суті, робота з ними, у плані профілактики насильства над дітьми не ведеться. Очевидно, слід серйозно поставитися до виховання самих батьків, у чому суспільство вкрай зацікавлене. Насамперед слід розгорнути широку просвітнянську роботу з метою ознайомлення молодих сімей з основами педагогіки, водночас слід посилити застосування різних санкцій, що припинять їх аморальну й злочинну поведінку. Якщо батьки алкоголіки, наркомани, такі, що ведуть безладне сексуальне життя, дармоїди, то яких дітей вони можуть народити і якими громадянами ці діти стануть? Тому потрібна відповідна профілактична робота з такими батьками. Якщо ж нема патологічних, асоціальних рис у майбутніх батьків, то доцільно в якихось формах практикувати «курси батьків», яким слід видавати дипломи (сертифікати) про закінчення таких курсів.

Розширення сфери дії й збільшення форм прояву психічного насильства природно спонукають детальніше вивчення його особливостей. Зокрема, необхідно говорити про стан, який детермінований психічним насильством, про стрес. Цілком зрозуміло, що ступінь його небезпеки залежить і від незаконного впливу на психіку, і від індивідуальної чутливості людини до цього впливу². Якщо вплив стресогенного фактора, як відомо, виявляється досить тривалим, то резервні ресурси організму вичерпуються, стадія пристосування, або «стадія резистентності», змінюється дезадаптацією до середовища, стрес перетворюється на депресію, у результаті чого організм починає хворіти або навіть гине.

Слід мати на увазі і таку форму психічного насильства, як неусвідомлюваний вплив на мозок. Цілком слушно зауважує Л.В. Сердюк, що електронну стимуляцію мозку треба «включити в число способів психічного насильства в тих випадках, коли вона застосовується проти й мимо волі людини і їй на шкоду, оскі-

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Сидоренко О. Правові та психологічні аспекти вирішення конфліктів, пов'язаних з насильством у сім'ях / О. Сидоренко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 35.

льки поряд із впливом на свідомо-вольову й емоційну сторону психіки здійснюється прямий, такий що оминає свідомість, вплив на мозок, чим обумовлена модифікація функцій несвідомого, здатного вплинути на людську поведінку»¹. Така модифікація поведінки може здійснюватися шляхом електронної стимуляції мозку, гіпнозом, наркотичними речовинами й іншими способами.

До форм психічного насильства деякі автори відносять обман. Але не йдеться про шахрайство, а про обман, що є засобом, який забезпечує насильницький характер впливу на психіку. У такій ролі обман може виступати в багатьох випадках здійснення насильства: облудне створення стресових ситуацій, демонстрація макетів зброї, пропонування наркотику шляхом обману й т.п.²

Образа й наклеп також розглядаються як форми психічного насильства. Психічне насильство, що проявляється в образах і наклепі, в основному спрямоване на заподіяння потерпілому психічних травм з метою помсти. Особливо наочно це проявляється в образі. Сутність образи полягає в тому, що суб'єкт виражає своє ставлення до потерпілого в грубій, некоректній формі, підкреслюючи тим самим антипатію й ворожу налаштованість до цієї людини. При образі суб'єкт усвідомлює, що слово може ранили людину сильніше від деяких дій фізичного характеру, а тому обирає такий спосіб зведення рахунків, відбираючи у потерпілого душевний спокій, необхідний для нормальної життєдіяльності. Близько 80% потерпілих від образ при їхньому опитуванні відповіли, що образу вони визнають як насильницьке втручання в їхній внутрішній світ душевної рівноваги³.

Що стосується наклепу, то він розуміється ще небезпечнішим психологічним злочином, як образа, бо при наклепі ставиться під загрозу відразу два об'єкти: суспільна оцінка особистості й нормальне функціонування психіки потерпілого або його близьких. Л.В. Сердюк наводить дані, згідно з якими 40 суддів при опитуванні підтвердили, що наклеп повинен оцінюватися як особливо суспільне небезпечний, якщо він зроблений у присутності

¹ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 35.

² Див. там само, С. 41.

³ Див. там само, С. 208–209.

потерпілого; 85% опитаних суддів дали позитивну відповідь на запитання, чи вважають вони наклеп психічним насильством¹.

Наклеп пропонується вважати психологічним насильством навіть тоді, коли він спрямований проти померлих людей; якщо він зачіпає інтереси живих осіб, тісно пов'язаних з покійниками. По-перше, їм не байдужа думка навколишніх про їхніх померлих родичів, по-друге, наклеп щодо покійників може зачіпати і їх близьких, ще живих².

Фактором насильницької злочинності може стати і певна інформація, яка у низці випадків вважається головною формою впливу на психіку. Цей засіб містить, в основному, впливи сигнального характеру, які сприймаються свідомістю. Саме через цей канал відбувається вплив на відображальну (ідеальну) сторону психіки, що призводить до різних її реакцій, у тому числі й до реакцій стресового характеру³.

Однак з визначенням психічного насильства, як навмисного, суспільно небезпечного, протизаконного, з боку інших осіб впливу на психіку людини або групи людей, здійснюваного проти або всупереч їхньої волі інформаційним або позаінформаційним шляхом і здатного придушити волю волевиявлення або заподіяти психічну або фізіологічну травму⁴, погодитися можна не цілком, бо впливи сигнального характеру означають сигнали першої (ті, що чуттєво сприймаються) і сигнали другої сигнальної системи («сигнали сигналів», або слова), а сама інформація всюдисуща, тобто охоплює всі способи впливу. Вона може кодуватися або через матеріальні об'єкти або її смисловим вираженням стає слово (що складаються зі звуків, які мають об'єктивну, матеріальну природу). Тому наведене визначення, у процесі дослідження, очевидно, слід уточнювати.

До агресивних злочинів, які вчиняються за допомогою слова, належать різноманітні погрози, неправдиві свідчення в суді, неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян

¹ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 216.

² Там само, С. 219.

³ Там само, С. 23.

⁴ Там само, С. 44.

тощо¹. Йдеться про так звану «вербальну агресію», під якою розуміється цілеспрямована, деструктивна поведінка, що виражається в особливому виді інформаційних діянь – вербальних (словесних), мотивованих ворожістю до людей, суспільства. Вони завдають шкоду життю, здоров'ю, честі, гідності й правам людини, викликають у неї психічний дискомфорт (стан напруги, тривоги, страху та інші негативні емоції), за які чинним законодавством передбачено кримінальну відповідальність.

Вважається, що безпосередньою (спеціальною) причиною кримінальної вербальної агресії є недоліки людської особистості (психічна неврівноваженість, психопатії, акцентуації особистості, підвищений рівень агресивності, бездуховність тощо). Сама ж вербальна агресія може бути активною-прямою (погроза вбивством або знищення майна); активною-непрямою (неправдиве повідомлення про вчинення злочину, що надходить до правоохоронних органів); пасивною-прямою (відмова у спілкуванні); пасивною-непрямою (відмова свідка дати свідчення в суді або на досудовому слідстві)².

Результати проведеного нами анкетування студентів були певною мірою передбачувальними. На запитання: «Вам відомі випадки, щоб стосовно Ваших друзів, знайомих застосовували такий вид насильницької поведінки, як психологічне (вербальне) насильство?». «Так» відповіли 74,5% студентів, «ні» – 25,5%. Кривдником, тобто особою, яка вчинила насильство, при цьому були сторонні особи (87,2%), друзі (74,7%) й рідні тільки в 10,2%. Ці дані досить переконливо засвідчують про істотне поширення в суспільстві психологічного насильства.

Щодо різновидів психологічного, зокрема вербального, насильства, які визначилися шляхом моніторингу друкованих ЗМІ за період з 2003 до 2007 р. (охоплено близько 2000 публікацій), то вони мають вельми широкий спектр. На першому місці – погроза фізичної розправи, повідомлена потерпілій особі, – 66,9%; потім образа потерпілої особи – 61,4%, далі за низхідним переслідуван-

¹ Храмцов О.М. Кримінологія вербальної агресії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / О.М. Храмцов. – Х., 2003. – С. 4.

² Див. попередню працю, С. 4.

ня – 40,6%; погроза заподіяти шкоду рідним – 38,9%; інформаційна ізоляція; образа близьких рідних – 28,9%; начіплювання образливих прізвиськ – 26,6%; образа рідних – 25,0%; шантажування й обмеження у спілкуванні з близькими – 19,9%; образа друзів – 19,5%; навмисне створення незадовільних умов життя – 19,4%; залякування – 19,3%; погроза забрати дітей – 18,6%; заборона (перешкода) спати у нічний час – 17,9%; погроза зброєю – 13,5%; доведення до самогубства – 11,9%; невиправданий контроль витрат сімейного бюджету – 11,7%; ігнорування почуттів – 11,0%; демонстрація сили – 10,4%; висміювання переконань – 9,9%; самогубство – 8,3%; погроза вигнати з помешкання – 6,1%; обмеження в спілкуванні з дітьми – 4,2%; погроза викрадення – 4,0%; залишення в небезпеці – 2,4%; відмова допомоги хворій людині – 2,0%; викрадення – 1,7%; контроль телефонних розмов – 1,4% (Додаток Г).

Наведені цифри свідчать про те, що найбільшу травму психіці людини завдає погроза фізичної розправи, а вже згодом – образа, пряма або непряма, котра набагато більше (майже у шість разів) травмує людину, ніж, наприклад, сам факт викрадення. Це підтверджує особливу вразливість людської психіки, для якої страх і моральний тиск виявляються найпотужнішими факторами насильства.

О.М. Храмов зазначає, що залежно від мети злочинця, кримінальна вербальна агресія поділяється на ворожу (мета її – завдати шкоди потерпілому) та інструментальну (її ознака інша, і, полягає, наприклад у бажанні самоствердитися за рахунок приниження опонента)¹. На думку Р. Блекборна, агресія як відповідна реакція людини може бути спровокована образою або нападом, погрозою почуттю власної гідності². А. Берковіц, до того ж розглядав підбурювання як реактивне спонукування стану гніву, що схиляє індивідуума до заподіяння збитку мішені, але для розблокування агресивного реагування необхідні ключі, такі, як зброя. Відзначаючи, що агресія може підсилюватися фізичним дискомфортом і поганим настроєм, так само, як перешкодою або образою, учений допускав, що негативний афект є основним джерелом гнівної агресії. Події, сприйняті як неприємні,

¹ Див. попередню працю, С. 5.

² Блекборн Р. Психологія уголовного поведіння / Р Блекборн. – М.–СПб.–Н.Нов.–К.–Харьков–Минск: Питер, 2004 – С. 205.

викликають негативний афект, пов'язаний асоціативними мережами з руховими реакціями, що стосуються й втечі, і агресії¹.

Форми агресії залежать від сфери її прояву. Про це кримінологами багато написано у зв'язку з аналізом особи суб'єкта насильства, про це піде в наступному розділі.

У кожному конкретному насильницькому злочині протиправне діяння виконується у певний спосіб, що призводить, як правило, до суспільно небезпечних наслідків (смерті, розладу фізичного чи психічного здоров'я). У злочинній поведінці спосіб вчинення насильницького злочину характеризується використанням якогось прийому чи сукупності прийомів скоєння конкретного злочинного діяння, використання яких у кожному конкретному випадку свідчить про специфічний, притаманний тільки цьому випадку «порядок», «правило» вчинення злочину. На рівні конкретного посягання злочинна дія та спосіб його вчинення утворюють єдиний акт злочинної поведінки, де та чи інша послідовність прийомів здійснення рухів тіла (спосіб) якісно характеризує злочинну дію². Тому саме однією з характеристик злочинної дії вважає спосіб вчинення злочину В.Н. Кудрявцев, який підкреслює, що до об'єктивної сторони належать не самі спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину, що розглядаються окремо від діяння та поряд із ним, а зовнішня сторона суспільно небезпечного діяння, виконаного у певний спосіб у конкретних умовах місця, часу та обстановки³.

Спосіб учинення насильницького злочину має важливе значення і для призначення покарання. Як і інші обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, він має істотний вплив на суспільну небезпечність злочину. Тому його врахування в кожному конкретному злочині дозволяє визначити як характер, так і ступінь суспільної небезпеки, а відповідно, і призначити покарання, співрозмірне вчиненому діянню⁴.

¹ Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – С. 269.

² Объективная сторона преступления (факультативные признаки): учеб. пособ. / под. ред. А.В. Наумова, С.П. Никулина. – М.: Юрид. лит., 1995. – С. 65.

³ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Норма, 1960. – С. 10

⁴ Пономарьова Н.П. Потерпілий від насильницьких злочинів / Н.П. Пономарьова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – 2007. – № 3 (34). – С. 364–368.

Насильство як спосіб вчинення злочину – важлива умова диференціації кримінальної відповідальності, що може здійснюватися у межах всієї групи однорідних злочинів проти особи, що посягають на один і той же об'єкт (життя, здоров'я, особисту безпеку), а також у межах одного і того ж складу злочину. В останньому випадку насильство може бути кваліфікуючою обставиною та утворює кваліфікований вид відповідного складу злочину. Так, відповідно до положень ч. 2 ст. 121 КК умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, передбачає психічне насильство (залякування) як кваліфікуючу обставину цього злочину. При цьому вчинення злочину за наявності такої обставини, що обтяжує покарання, законодавець встановлює суворіше покарання – від 7 до 10 років позбавлення волі (а за ч. 1 ст. 121 КК – від 5 до 8 років). Інколи насильницький спосіб вчинення злочину серйозно обтяжує суспільну небезпеку діяння порівняно з кваліфікованим складом злочину проти особи та утворює особливо кваліфікований склад злочину (наприклад, застосування при хуліганстві як знаряддя залякування та нанесення тілесних ушкоджень вогнепальної або холодної зброї за ч. 4 ст. 296 КК). Крім того, насильство як спосіб вчинення злочину виділене в окрему, спеціальну кримінально-правову норму: побої та інші насильницькі дії, що мають характер мордування (ч. 2 ст. 126 КК України).

Відповідно до міри ускладнення багатогранного життя суспільства збільшується кількість способів реалізації насильницьких дій; їхній спектр стає дедалі різноманітнішим, розширюючись прямо пропорційно розвитку людського розуму в напрямку всеосяжного оволодіння довкіллям.

При поверхневому розгляді може здатися, що різноманітний перелік насильницьких злочинів, деталізація форм психічного й вербального насильства свідчать про посилений процес деградації суспільства. Насправді ж це дозволяє дещо інакше сприймати подібну інформацію, адже ті форми насильства, які раніше були терпимими в суспільстві й навіть приймалися як норма, тепер викликають суспільний протест, що якраз свідчить про те, що через всі труднощі, перешкоди, людство піде шляхом до такого суспільного устрою, що буде найбільш адекватним поняттю життя й свободи особи.

Розділ 2

ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ І ЖЕРТВИ У НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНАХ

2.1. Кримінологічний аналіз осіб, які вчиняють насильницькі злочини

Особа людини-злочинця останніми десятиліттями є об'єктом дослідження не тільки кримінології, а й у контексті її проблем і біології, психології, медицини, соціології та інших наук. Оскільки загалом кримінологія – комплексна наука, то і проблеми, що нею розглядаються, також вирішуються на шляху інтеграції знань з тих галузей, що прямо чи посередньо пов'язані з вивченням людини як особистості. Кримінологічне визначення особи злочинця тісно пов'язане із загальнофілософським поняттям особистості. У філософії особистість – людина, індивід у аспекті його соціальних якостей, який формується в процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин¹.

У деяких зарубіжних країнах особу злочинця, який вчиняє насильницькі злочини, називають «особою насильницького злочинця», однак чіткого та повного визначення цього поняття у зарубіжній та вітчизняній кримінології не дано. Безумовно, обмаль ґрунтовних досліджень в цьому напрямку призводить до зниження ефективності сучасної правоохоронної діяльності, спрямованої на виявлення, розкриття та попередження насильницьких злочинів.

Особа сучасного насильницького злочинця акумулює сукупність соціально обумовлених негативних рис та якостей, що характеризують людину, яка обрала під впливом конкретних життєвих ситуацій насильницький спосіб вчинення злочину. При цьому насильство є обов'язковою ознакою злочину. Воно може бути як елементом мотивації, так й інструментом (способом) досягнення злочинного результату. Саме такі ознаки по-

¹ Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 141.

вністю притаманні особі насильницького злочинця останнього десятиріччя¹.

Слід відзначити, що вчені неоднозначно трактують поняття особи злочинця, вкладаючи у нього різноманітну суть. Ми розглянули всі наведені в науковій літературі визначення цього поняття і на основі їх аналізу виділили декілька груп науковців за рівнем тотожності позиції.

До першої групи віднесено тих, хто вважає неможливим застосування поняття особи злочинця до всіх людей, які вчинили злочин. Ця позиція базується на тому, що поняття особи злочинця застосовується до доволі вузького кола осіб, для яких вчинення злочинів стало основною, так би мовити, профільною діяльністю.

До другої групи належать ті науковці, які відстоюють визначення, згідно з яким особа злочинця – особа, котра незаконно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під загрозою кримінальної відповідальності. Таким чином розкривається поняття злочинця, а не його особи, при чому втрачається пояснювальна і прогностична цінність визначення.

Дехто з науковців визначає особу злочинця як абстрактне поняття, що не має аналога в реальній дійсності і становить наукове узагальнення всіх негативних якостей, які можуть обумовити який-небудь злочин. Ця позиція має наукову цінність, оскільки пропонує враховувати реальні криміногенні якості, узагальнюючи, як саме можна виявити визначені особливості, властиві особам, які порушили закон. Представники ще однієї групи пропонують оцінювати особу злочинця за сукупністю кримінологічно значущих якостей людини, що обумовили вчинення нею злочину, тобто визначених якостей особи, які є передумовами здійснення протиправних дій.

Два останні наукові підходи, на наш погляд, найбільш продуктивні, оскільки дозволяють: виявляти групи особистих якостей, які є складовими механізму злочинної поведінки; встановлювати негативні якості людини, що обумовлюють вчинення

¹ Шатунова С.А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики / С.А. Шатунова // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 131–135.

нею злочину, і на їх основі з'ясовувати причини і умови утворення негативних якостей особи та їх стійкість; вивчаючи і аналізуючи якості особи, що спонукають до злочину, прогнозувати ймовірність вчинення цією людиною злочинів у майбутньому; з урахуванням прогнозу, знаючи негативні якості індивіда, впливати на його виправлення, застосовуючи при цьому профілактичні заходи.

Ознаками, які входять до складу поняття особи злочинця, є сукупність психофізіологічних особливостей, соціальних зв'язків, етичних особливостей, правових, у тому числі кримінологічних, аспектів, які відображають суть людини. Слід погодитися з Ю.М. Антоняном, який вважає, що вивчення осіб, які вчиняють злочини, повинно здійснюватись тільки на міждисциплінарному рівні, оскільки, як вузькоспеціальний підхід породжує однобічність і веде до обмежених висновків. Міждисциплінарне пізнання особи злочинця, яке включає емпіричне і теоретичне дослідження, повинно спрямовуватися на з'ясування закономірностей розвитку особи як суспільного явища реально існуючого процесу. Пізнання людини повинно використовувати все те, що є в наявності сучасної науки про людину, і все те, що може бути використано для всебічного її вивчення. Тільки такий науковий підхід дозволить вивчати проблеми особи злочинця, які постійно змінюються і розвиваються¹.

Психологічні ознаки – одні з найважливіших факторів, що впливають на вчинення індивідом суспільно небезпечних дій, бо вибір способу здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це проявляється в рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативній характеристиці свідомості, мотиваційній сфері злочинної поведінки, стану злочинця в момент вчинення злочину та механізмі наступних злочинних дій. Іншими словами, прогнозування базується на минулій поведінці та на особі індивіда². Так, А.І. Долгова зазначає, що поняття «злочинець» варто вико-

¹ Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления? / Ю.М. Антонян. – М.: Камерон, 2006. – С. 34.

² Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский. – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 67.

ристовувати тільки як формальне, тобто таке, що відображає не наявність у людини якихось особливих кримінальних характеристик, а те, що людина вчинила злочин, і що поняття «злочинець» слід відрізнити від поняття «злочинна людина», тобто людина, – природжений злочинець. Підкреслюючи, що в будь-якій людині існує нерозривна єдність двох сторін її істоти – соціальної і біологічної, науковець вважає, що при вживанні поняття «особистість злочинця», варто мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка скоїла злочин, і нічого більше¹.

Особа злочинця – це результат вчинення протиправної діяльності, а не тип людини який їй передує. Логічно, що в цьому випадку дуже проблематичним є визначення норм, відповідно до яких позначають злочинність чи незлочинність діяння. Адже норма фіксує безумовний мотив, а наскільки він безумовний, ми вже могли бачити. Перед тим, як розглянути проблему особи злочинця, підкреслимо, що неприйнятним видається і поняття «злочинна людина», що означає «природжений злочинець». Таких, безумовно, нема, а є люди, які народжуються з певними генетичними і психологічними дефектами, що за несприятливих умов середовища може стати фактором, якій провокує формування злочинної діяльності. Але це відбувається тільки в тому випадку, якщо є сукупність соціальних детермінант, які виконують роль збудників такої поведінки.

Від початку становлення кримінології як науки навколо особи (насамперед це стосується особи злочинця) точаться гострі суперечки. У своєму розвитку кримінологія пройшла від домінації ідеї абстрактної особистості з властивими їй природними правами, невід’ємними за самою своєю природою, пріоритету біологічної, генетичної заданності злочинної поведінки до пояснення вчинення злочину соціальними чинниками, причому єдиного погляду на цю проблему не вироблено й досі.

Проблемам особистості злочинця присвячено дуже багато праць радянських кримінологів. Нею цікавилися С.Н. Абельцев, Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, М.Ю. Валуйська, І. Н. Даньшин, Б.В. Сідоров. У той час робився акцент на соціальній обу-

¹ Долгова А.И. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Раритет, 1999. – С. 107.

мовленості злочинної поведінки особистості, хоча здійснювались спроби підійти до цього питання з іншого боку. Зокрема, І.С. Ной зазначав, що яке б не було середовище, людина може не стати ні злочинцем, ні героєм, якщо народитися з іншою програмою поведінки¹. Це твердження викликало суперечки та дискусії в науковому світі. Дослідження, проведені іншими кримінологами, доводили соціальну обумовленість злочинної поведінки. За конкретними злочинцями вони бачили лише особливо несприятливі умови соціального формування і життєдіяльності².

Важливе значення надають науковці психологічним властивостям особи злочинця (психологічному аспекту присвячено праці Ю.М. Антоняна, С.В. Бородіна, Л.А. Волошиної, А.І. Долгової, А.Ф. Зелінського, А.Р. Ратінова та ін.). У юридичній психології багатьох вчених поєднує розуміння особистості як соціально обумовленого, цілісного, порівняно сталого явища психіки індивіда, яке інтегрує систему психічних властивостей і процесів, що в сукупності є внутрішніми детермінантами соціальної поведінки (діяльності) індивіда³.

Не вирішене питання про співвідношення в особистості соціальних, біологічних, психологічних чинників і на сьогодні та інтерпретується вченими по-різному. Як зазначає А.І. Долгова, кримінологу не варто оспорювати по суті висновки інших спеціалістів про наявність природжених програм поведінки і вчинення під їх впливом суспільно небезпечних діянь. Йому важливо знати, чи насправді людина не могла керувати своїми діями, усвідомлювати їхній характер, чи насправді вони жорстко задані його біологічними особливостями⁴.

Психологічні ознаки належать до найважливіших факторів, які впливають на вчинення індивідом суспільно небезпечних дій, тому що вибір способу здійснюється з урахуванням

¹ Ной И.С. Методологические проблемы советской криминологии / И.С. Ной. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1975. – С. 88.

² Дубинин Н.П. Генетика, поведение, ответственность / Н.П. Дубинин, И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев. – М.: Политиздат, 1982. – С. 72.

³ Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними / Э.Ф. Побегайло. – Воронеж: изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – С. 52.

⁴ Долгова А.И. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Раритет, 1999. – С. 107.

психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це проявляється у рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативній характеристиці свідомості, мотиваційній сфері злочинної поведінки, стану злочинця в момент вчинення злочину та механізмі наступних злочинних дій. Іншими словами, прогнозування базується на минулій поведінці та на особі індивіда.

Фізіобіологічні ознаки пов'язані з фізичною конституцією людини: спадковість (але біологічно – це не обов'язково тільки генетична), стать, вік, функції внутрішніх органів, особливості нейродинамічних процесів, нарешті стан здоров'я, хворобливість. Вивчення фізіобіологічних особливостей обумовлено необхідністю отримання характеристик, причинно пов'язаних із злочином. Науковці, вивчаючи поведінку делінквентів, звернули увагу на існуючу залежність між захворюваннями центральної нервової системи, отриманими травмами голови, алкоголізмом, наркоманією і девіантною поведінкою людини. Виділено основні біологічні фактори, які впливають на формування поведінки, це – соматична будова організму, генетичний фактор, резидуальне органічне ушкодження головного мозку, акселерація та інфантилізм. Н.С. Лейкіна підкреслила, що біологічні особливості особистості неспецифічні і самі по собі не породжують злочинності, але впливають на динаміку поведінки людини, будучи умовою, морфологічною і психофізіологічною базою сприймання людиною соціальної природи¹.

Вважаємо, що особистість злочинця є певною сукупністю типових рис, властивостей – природжених або набутих у процесі онтогенезу, – типово притаманних особам, що вчинили суспільно небезпечні діяння. Виокремлення рис «особистості злочинця» важливо для визначення тих рис особистості взагалі, які можуть виконувати важливу чи визначальну роль при виборі особою або соціально корисної, конструктивної діяльності, або асоціальної, деструктивної. І виокремлення цих рис є надзвичайно важливим для суспільства тому, що їх можна заздалегідь коригувати, пом'якшувати, нейтралізувати. Тим більше, що та-

¹ Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М.–СПб.–Ниж.-Новгород–Минск: Питер, 2004. – С. 64.

ких рис, небагато. Певна група (і вона характерна для усіх видів злочинів), притаманна тільки для особистості, схильної до злочинної діяльності. Деякі з цих рис гіпертрофовані, інші є дещо простішими.

Зазначимо, що особистість формується не тільки в родині. У міру дорослішання людини свій внесок у цей процес починає робити держава, суспільство, і, насамперед, через засоби масової інформації, доступні й дітям, і дорослим.

В.В. Романов підкреслює, що поняття «особистість злочинця» є багатогранною, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером, оскільки вивчається не тільки психологами, а й юристами, зайнятими розробкою питань, що стосується кримінального права і процесу, кримінології і криміналістики. Вчений також підкреслює, що фахівці в галузі юридичної психології вивчають ширший спектр характеристики особистості злочинця, ніж це прийнято (комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових, соціально-психологічних ознак, що прямо чи опосередковано пов'язані зі злочинним діянням), а саме: звертається увага не тільки на його моральні якості, знання, навички, звички, форми психічного відображення, темперамент, а й на фізичну сутність особи як людського індивіда, його вік, психічну здатність до ставлення, деякі функціонально-рольові ознаки, наприклад, посадове становище, особливі обов'язки чи особливе ставлення до потерпілого, а також дається психологічна характеристика особистості злочинця у всьому складному комплексі інтелектуальних, емоційно-вольових та інших її якостей¹.

Цілком погоджуємось з тим, що для вивчення особистості злочинця слід детально проаналізувати соціально-демографічну підсистему її особистості (стать, вік, родинний стан, освіта, професійна приналежність, рід занять, соціальне і матеріальне становище, наявність судимості, функціонально-рольові обов'язки); соціально-психологічну підсистему особистості злочинця, що поділяється на: а) підструктуру спрямованості; б) підструктуру досвіду; в) підструктуру психічних форм відображення; г) підструктуру темпераменту й інших біологічно,

¹ Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов. – М.: Юристъ, 2000. – С. 264.

спадково обумовлених властивостей; зміст цих структур також деталізується¹.

З частковим використанням інформаційних баз даних МВС України проведено дослідження особи насильницького злочинця. Соціально-демографічні ознаки сучасного насильницького злочинця в цей час можна представити таким чином. Більшість насильницьких злочинів вчиняється чоловіками – 99% зґвалтувань, 96% хуліганства, 91–94% грабежів та розбоїв, 91% умисного заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, майже 90% вбивств. Насторожує те, що понад 50% сучасних насильницьких злочинів вчиняється особами молодого віку – 24% грабежів, 16% зґвалтувань, 14% вбивств, 13% розбоїв, 12% хуліганств, 11% умисного заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

Соціальна активність сучасних насильницьких злочинців є зниженою: 56–60% осіб, які вчинили умисні вбивства, умисні нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, розбійні напади, грабежі та 27–32% хуліганств не працювали та не навчалися на момент вчинення злочину. Майже кожен другий злочинець був або розлученим або неодруженим. До вчинення злочину значна частка злочинців вчиняли інші правопорушення та дрібні злочини, 54–55% осіб, які вчинили насильницькі злочини проти особи (вбивства, тілесні ушкодження, статеві злочини), раніше притягалися до кримінальної відповідальності та мали судимість за аналогічні злочини. Із розбійників, грабіжників та хуліганів 37–41% також мали судимість за попередні злочини. Як правило, всі категорії осіб відбували покарання в місцях позбавлення волі і середній термін позбавлення волі становить 5–8 років².

Про особистість злочинця можна говорити лише в тому випадку, якщо людиною скоєно злочин, тобто вона стає су-

¹ Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину: значення для кваліфікації злочину та призначення покарання / М.В. Сенаторов // Право України. – 2004. – № 3. – С. 101–109.

² Шатунова С.А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики / С.А. Шатунова // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 131–135.

б'єктом злочину в сенсі кримінального закону, коли причиною злочину виступають соціально значущі негативні властивості особистості (суспільна небезпека) у певній життєвій ситуації»¹. Зрозуміло, що риси особистості злочинця, які проявилися при вчиненні злочинного діяння, формуються до цього. Зовні це проявляється у дисциплінарних, адміністративних правопорушеннях, аморальних вчинках.

Питання прояву особистості злочинця у момент вчинення злочину висвітлюють й інші науковці. Вони під особистістю злочинця розуміють сукупність соціальних властивостей, зв'язків і відносин, що характеризують особу, яка порушує кримінальний закон. При цьому зауважують, що негативні соціальні якості утворюють особистість злочинця лише тоді й стільки, коли й скільки ці якості проявилися у факті злочину. Тому цілком слушним видається висновок про те, що які б негативні риси і властивості не були притаманні людині, вважати її особистістю злочинця до вчинення злочину не можна².

Видається доволі суб'єктивним ототожнення понять «негативні риси» особистості і «криміногенні риси». Найбільш до речним уявляється визначення особистості злочинця як сукупності негативних, криміногенних якостей особистості, що обумовили (чи могли обумовити) вчинення людиною злочину³.

Загалом, як вважає дехто з науковців, виділяється декілька підходів до визначення поняття «особистість злочинця». Перший констатує, що особистість злочинця – це особистість людини, яка вчинила суспільне діяння, заборонене законом; прихильники другого відзначають, що «особистість злочинця» – це найбільш широке поняття, що виражає «сутність особи, складний комплекс ознак, що характеризують її властивості, зв'язки, відносини, її моральний і духовний світ, взятий у розвитку у взаємодії із соціальними й індивідуальними життєвими умовами»;

¹ Сердюк Л.В. Насиліє: кримінологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. – М.: Юритинформ, 2002. – С. 88.

² Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм–Еврознак, 2001. – С. 89.

³ Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 40.

третій підхід заснований на тезі про якісну відмінність особистості злочинця від особистості незлочинця¹.

Кримінологічне вчення про особистість злочинця виходить з наступних положень матеріалістичної філософської концепції людини. Особистість як цілісне утворення – соціальна якість людини. Вона не набувається з моменту народження, а формується у процесі суспільних відносин, тобто є продуктом соціалізації людини. Водночас людина – продукт подвійної детермінації, оскільки її природа бісоціальна. Співвідношення природного і соціального в людині таке, що біологічне перебуває у підлеглому відношенні до соціального і виступає в ньому не безпосередньо, як в інших живих істот, а в перетвореному, «олюдненому» вигляді. Звідси випливає, що природа і сутність людини – не тотожні поняття. Якщо перше містить у собі генетичні і соціальні зв'язки людини, то друге охоплює лише істотні соціальні ознаки².

Проблема співвідношення біологічного і соціального в людини відповідно до аналізу причин людської поведінки, кримінальної в тому числі, теж є комплексною проблемою. Не лише генетика вивчає це співвідношення, а й інші біологічні науки і низка правових дисциплін. Системні взаємозв'язки природних і правових наук чітко простежуються й у кримінології, і в кримінальному праві, і в праві цивільному, причому скрізь у специфічному переломленні. Спільна робота юристів, психологів, педагогів, генетиків, психіатрів може і «повинна допомагати удосконаленню профілактичної діяльності держави і суспільства, розвитку індивідуального підходу до людини у процесі її виховання, а також у випадку здійснення нею правопорушень»³.

Розрізняється внутрішня і зовнішня сторона (прояв) сутності особистості. Під вихідною, внутрішньою розуміються свідомість і самосвідомість, тобто здатність адекватно відобразити

¹ Кримінология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 76.

² Кримінология: учебник для юридических вузов / В.М. Глібко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 163.

³ Дубинин Н.П. Генетика, поведение, ответственность / Н.П. Дубинин, И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев. – М.: Политиздат, 1982. – С. 304.

дійсність і адекватно розуміти своє місце в цій дійсності. До зовнішньої сторони належать соціальний статус, що містить сукупність ознак, які відображають місце людини в системі суспільних відносин (стать, вік, родинний стан, рівень освіти, приналежність до соціальної групи); це також соціальні функції, виконувани особистістю; крім того, морально-психологічні установки, що лежать в основі діяльності людини і втілюються у виконанні цивільних обов'язків, у ставленні до праці, закону, до родини, до культурних цінностей і т. д.¹

Соціальні функції особистості безпосередньо пов'язані з її морально-психологічними установками. Саме вони визначають спрямованість діяльності особистості, що у будь-якому випадку є способом адаптації, пристосування до довкілля. Спосіб адаптації, знову ж таки, визначається цілим спектром обставин як біологічного, так і соціального характеру. Точніше – соціобіологічними детермінантами, що, злиті воедино, визначають психологію людської поведінки.

Суб'єкт злочинної поведінки – це завжди особистість з неадекватною відповідною реакцією на запити суспільства. Однак виявилось, що саме поняття особистості злочинця, на думку низки науковців, не має точного наповнення. Серед них дискутується питання взагалі про доцільність використання концепції особистісних рис, та й самого поняття особистості для пояснення кримінальної поведінки. Зміст терміна «особистість» завжди залишався не зовсім зрозумілим, оскільки у повсякденному житті під особистістю мають на увазі сукупність людських якостей, завдяки яким люди відрізняються між собою. Очевидно, людина має «цікаву» чи «антигромадську» особистість (чи не є нею). У цьому контексті особистість – оціночна абстракція, але її часто упредметнюють і представляють як містичний об'єкт, що існує незалежно від соціальної поведінки, емоцій, когнітивних процесів і будь-яких інших факторів. Відповідно, обґрунтовується думка, що поняття «особистість» має не об'єктивну, а суб'єктивну природу, а тому психологія особистості – це дисципліна, що вивчає закономірності поведінки, які відрізняють одну

¹ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глѣбко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 165.

людину від іншої, а також процеси і структури, що ці закономірності обумовлюють¹.

Теорія Х.Д. Айзека стосується взаємозв'язку типу особистості і злочинної поведінки. Учений був переконаний, що соціологічна теорія мало може допомогти розумінню і викорінюванню злочинності, і що тільки психологічні знання дають головні відповіді на те, як побудувати стратегію запобігання злочинам. При цьому психологічні особливості особистості базуються на певних властивостях нервової системи, які є основними факторами, що обумовлюють антисоціальну і злочинну поведінку. На думку вченого, «ні сам злочин, ні схильність до нього не є уродженими; це певні особливості центральної і периферійної нервової системи, що реагують на навколишнє оточення, виховання й інші фактори оточення й підвищують імовірність того, що дана людина поведеться певним антисоціальним чином»².

Психологів і психіатрів традиційно цікавило, які люди стають злочинцями і чому; соціологи ж досліджували відповідні групи населення. Логічно – необхідно об'єднати зусилля представників цих наук. Причому «розподіл обов'язків» бачиться таким чином, що дослідження показників злочинності повинно перебувати у сфері компетенції соціологів, які вивчають порівняльні рівні і розподіли правопорушень, зв'язуючи їх із соціальними структурами, економічними чи екологічними факторами; дослідження ж окремих злочинів – це сфера психології, коли встановлюються взаємозв'язки між кримінальною поведінкою і особистими атрибутами і біографіями правопорушників чи ситуаціями здійснення злочину. Однак на практиці підходи обох наук до з'ясування причин злочинності збігаються, оскільки соціологи також вивчають характеристики індивідуумів, такі, як установки й індивідуальна поведінка³.

¹ Блекборн Р. Психологія уголовного поведіння / Р Блекборн. – М., СПб., Н.Нов., К., Харьков, Минск: Питер, 2004 – С. 33.

² Бартол К. Психологія кримінального поведіння / К. Бартол. – 7-е междунар. изд. – СПб.: Прайм Еврознак, 2004. – С. 68.

³ Блекборн Р. Психологія уголовного поведіння / Р Блекборн. – М., СПб., Н.Нов., К., Харьков, Минск: Питер, 2004 – С. 255.

Заглиблюючись у природу агресії, К. Лоренц відзначав, що боротьба за існування між тваринами різних видів є загальною рисою. Цілком зрозуміло, яку користь для збереження виду має кожен з учасників боротьби; однак і внутрішньовидова агресія теж служить збереженню виду¹. Таким чином, чим більш скупченим стає заселення Землі, чим вища щільність населення у тих місцях, де розгортаються головні соціальні події, тим більший рівень агресивної поведінки, характерний для них.

Подібні думки висловлював і Е. Фромм. Він вважав, що механізм оборонної агресії «вмонтований» у мозок людини і тварини, і покликаний охороняти їхні життєво важливі інтереси від загроз. Однак людську агресію порівняно з агресивністю тварин можна назвати «гіперагресивністю». Вона має яскраво виражений деструктивний характер і виявляється у тваринному світі тоді, коли порушується рівновага в довкіллі, зокрема в умовах скупченості. «З цього можна зробити висновок, – підкреслював Е. Фромм, – що людська психологія виявилася значно більш деструктивною в зв'язку з тим, що людина не тільки сама створила умови життя, що сприяють агресивності (перенаселення і т. п.), але і зробила ці умови не винятком, а нормою життя. А тому гіперагресивність людини варто пояснювати не більш високим потенціалом агресії, а тим, що умови, які викликають агресію в людському суспільстві, трапляються значно частіше, ніж у тварин у природному середовищі їхнього проживання»².

Що стосується агресивної поведінки, наслідком якої стає насильство – фізичне і психічне, то розрізняється кілька підходів до вивчення цих процесів – біологічний, психодинамічний, поведінковий і соціально-психологічний. На думку біологів, агресивна поведінка залежить від уроджених структурних властивостей мозку, специфічних нейрохімічних систем, коли простежується аналогія в поведінці тварин і людини. Ця загальна установка, стосовно аналізу окремих актів агресії, зазнає певних ко-

¹ Лоренц К. Агрессия / К. Лоренц // Психология человеческой агрессивности. – Минск: Прогрес-УНИВЕРС, 1999. – С. 17.

² Фромм Э. Типы агрессии / Э. Фромм // Психология человеческой агрессивности. – Минск: Прогрес, 1999. – С. 355.

рективів. Так, при розгляді афективної агресії й агресії хижака відзначається, що афективна чи захисна агресія, пов'язана з реакціями люті на погрозу, є універсальною для хребетних і, цілком ймовірно, еквівалентною людській гнівній агресії; а агресія хижака, пов'язана з пошуком видобутку, і є видоспецифічною. Біологічну основу гніву вбачають в особливій ролі симпатoadреналінової системи як основи реакцій «нападу чи втечі». Висловлюється припущення, що гнів пов'язаний з порівняно специфічним фізіологічним процесом підвищення рівня норадреналіну, що може бути викликано навіть уявленими ситуаціями. Однак низка авторів робить обережніші висновки, вважаючи, що генетичне програмування могло створити готовність до агресії при певних умовах, однак чи буде ця готовність реалізована в конкретній дії, залежить більшою мірою від онтогенезу, ніж від філогенезу¹.

У «аналітичній психології» К. Юнга обґрунтовується поняття «архетипу», яке означає споконвічні, уроджені психічні структури, мотиви, що становлять зміст колективного несвідомого і лежать в основі будь-якої людської поведінки. Це поняття дозволяє говорити про однакові схеми (структури) психічної діяльності людини, як злочинця, так і не злочинця. У деяких публікаціях наголошується на шаблонах антигромадської поведінки, тобто на загальних можливостях злочинної поведінки, насильства².

Зростання насильства в суспільстві відбувається в міру прискорення темпів його розвитку, коли виникає біосоціальна аритмія – нездатність біологічних властивостей людини забезпечувати виконання нею своїх соціальних функцій. Це призводить не тільки до розширення поля прояву агресії, а й до появи нових її суб'єктів. Іноді насильство проявляється залежно від зовнішніх каталізаторів. Насильство породжує насильство аж до порушення закону. В 11 українських виховних колоніях нині відбувають покарання 2215 неповнолітніх злочинців. Понад по-

¹ Блекборн Р. Психология уголовного поведения / Р. Блекборн. – М.–СПб.–Н.Нов.–К.–Харьков–Минск: Питер, 2004 – С. 255.

² Криминология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 15.

ловину з них було засуджено за крадіжки, чверть – за розбій і пограбування, 10% – за нанесення тяжких тілесних ушкоджень або вбивство. Вікова статистика така: 14–16-річних злочинців у колоніях 13%, 15–16-річних – 28%, 17–18-річних – 39%. Майже кожен третій засуджений на термін від одного до трьох років, кожен п'ятий – на термін понад п'ять років. До колоній щорічно потрапляють 70–90 неповнолітніх, які не знають грамоти. Міжнародні зобов'язання України давно вже вимагають створення системи ювенальної юстиції, але на практиці руху в цьому напрямку немає.

На сьогодні зростає і рівень жіночої злочинності. Преса й авторитетні вчені через різні причини просто не хочуть помічати об'єктивної реальності, продовжуючи наполягати на тому, що жорстокість виходить лише від юнаків, оскільки їм це властиво від природи. Не вживається таким чином жодних заходів профілактики і не ведеться боротьба з жіночою жорстокістю. Насправді ж дослідження показують, що жінки, особливо дівчата, більш збудливі, а бійки між ними набагато жорстокіші й агресивніші, ніж між юнаками.

Вивчення ролі фактора спадковості у формуванні агресивної поведінки показало, що вона може детермінувати той особистісний поріг, за яким починається активація специфічних нейрогуморальних реакцій, пов'язаних з агресивною поведінкою, проте довкілля може обумовлювати межі, в яких людина виявляє агресію. На думку К. Бартола, ці типи статури прямо детермінують тип особистості. Так, людина, що має характер, який називають «висцеротонія», любить поїсти, комфорт, прихильна і товариська, і ці особливості характерні для ендоморфного типу; інша людина дуже активна, любить ризик і пригоди, може не звертати уваги на біль, агресивна, черства і безжалісна; за статурою вона належить до мезоморфного типу. І, нарешті, людина подавлена, потайлива, сором'язлива, котра боїться людей, належить до ектоморфного типу статури¹.

Однак інші дослідження не мають даних про те, що фізичний вигляд пов'язаний з фактами правопорушень. І тому питан-

¹ Бартол К. Психологія кримінального поведіння / К. Бартол. – 7-е між-
дунар. изд. – СПб.: Прайм Еврознак, 2004. – С. 61.

ня про роль морфологічних ознак людини, і відповідно, фізіологічних, у здійсненні правопорушень залишається відкритим.

В останні два десятиліття відновився інтерес до вивчення впливу фізичних властивостей і темпераменту на схильність до правопорушень. Декого з науковців особливо зацікавили малі фізичні аномалії – несиметрично розташовані чи м'які і гнучкі вушні раковини, криві мізинці, занадто широко розміщені очі, кучеряве волосся, перетинки між пальцями ніг, борозни на язичку, а також мінімальна мозкова дисфункція, гіперактивність, шизофренія¹.

Біологічна, соціально-когнітивна моделі пов'язані між собою. Так, відповідні дослідження виявили спадкоємність агресивності, а також те, що сама дитина може чимало зробити, щоб набути агресивних звичок. Цьому сприяють такі риси темпераменту, як імпульсивність, сила емоційних реакцій і почуття незалежності. Крім того, вважається, що стійка агресія зароджується у процесах сімейного моделювання і підкріплення. Зокрема, Р. Берон відзначає, що агресивні діти повідомляють про велике фантазування на тему агресії, до чого спонукає частий перегляд телевізійних сцен насильства і значне ототожнення з телегероями. Таким чином агресивні сценарії посилюються у своїй дії і зберігаються в дорослому віці через періодичне повторення, підтвердження і чекання схожих ситуацій. Люди, схильні до насильницьких злочинів, поділяються на дві групи – абсолютно неконтрольовані і надмірно контрольовані агресори. До перших належать ті суб'єкти насильницьких дій, що підтримують свою репутацію (побоюються, що їх не поважають, і намагаються переконати інших, що насправді вони люди «круті» і безстрашні); захищають свою репутацію (намагаються захистити свій образ від зневаги, в основному уявлюваної, з боку інших), упевнені в тому, що інші люди існують тільки для їхнього обслуговування; виявляють гнів, коли їм відмовляються підкорятися); захищають свій статус (агресивно виступають проти інших унаслідок місця, що вони посідають у суспільстві; наприклад, ватажки банд); є відвертими хуліганями і садистами (оде-

¹ Див. попередню працю, С. 64.

ржують задоволення від нанесення шкоди іншим; вибирають як жертву слабших); захищаються від інших (вдаються до агресії через сильне побоювання, що самі стануть жертвою, якщо не завдадуть удару першими)¹.

Аналізуючи характерні риси особистості гвалтівників, що вчинили найтяжчі злочини, науковці встановили, що ними були переважно ті особи, за якими тягнеться слід кривавих злочинів. Вони звичайно рідко реагують на провокацію, вважаючи за краще приховувати гнів під виглядом байдужості. Якщо ж провокації не припиняються, їх навіть надмірне терпіння закінчується і вони з неймовірною жорстокістю нападають на жертву. А потім знову стають пасивними і нездатними у звичайних умовах на які-небудь гучні насильницькі дії.

Подібне спостерігалось і при вивченні характеру чоловіків, котрі катували своїх дружин. Так, частина чоловіків, які б'ють дружин, належала до абсолютно неконтрольованих агресорів, бо вони застосовували насильство і до інших осіб і ніколи не відчували почуття провини за свою поведінку. Інші ж, надмірно самостримувальні агресори, не застосовували насильство до інших осіб і стверджували, що випадки побиття дружин траплялося лише після споживання ними алкоголю, і вони почувають провину після спалахів агресії.

Досліджуючи взаємозв'язок особистості й агресії, зокрема, риси характеру, які стосуються насильства, Р. Берон і Д. Річардсон зазначають, що дедалі більше даних свідчить про те, що риси характеру, які обумовлюють схильність до агресії, самі собою досить стійкі. На підставі цього зроблено спробу визначити специфічні особистісні характеристики, пов'язані з проявом агресії, у двох напрямках – схильності нормальних людей і звичності гвалтівників, тобто осіб, яким притаманні прояви надто великої агресивності².

Значну увагу у контексті з'ясування причин агресивної поведінки, що призводить до прямого чи опосередкованого насильства, науковці приділяли вивченню особливостей психопатології.

¹ Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.–М.–Минск: Питер 1999. – С. 209–210.

² Там само, С. 193.

тичної особистості. До речі, з часу введення в науковий обіг термін «психопатія» був предметом дискусій, проте використовувався для опису широкого спектру соціально-настановних, емоційних і поведінкових особливостей. На початку ХІХ ст. французький психіатр Ф. Пінель виокремив тип людей, що, не демонструючи ознак душевної хвороби, характеризувалися жорстокістю, безвідповідальністю й аморальністю і вчиняли антисоціальні вчинки (не обов'язково кримінальні). Таку поведінку він назвав «манією без божевілля». У той же час британський психіатр Дж. Прітчард назвав цю форму розладу особистості «моральним божевіллям», вважаючи його проявом божевілля і нездатністю відповідати на виклики суспільства. Наприкінці ХІХ ст. Дж. Кох замість не зовсім адекватного терміна «моральне божевілля» запропонував інший – «психопатична неповноцінність», який і тепер використовується науковцями в літературі¹.

Зовні риси психопатичної особистості тією чи іншою мірою властиві багатьом людям і переважно сприймаються як моральна деградація. Психопати майже не здатні подивитися на себе зі сторони, очима іншої людини. Замість усвідомлення своєї провини, вони шукають причину своєї антисоціальної поведінки у недосконалому суспільних відносин і в родині. Психопати ніколи не шкодують за вчиненим (цю властивість називають семантичною афазією). Характерно, що психопат дуже детально, на науковій основі може говорити про особливості психопатичної особистості, не ідентифікуючи себе з нею. Характерна риса психопата – егоїзм; він нездатний любити інших людей. Його егоцентризм не піддається змінам. Психопати можуть бути приємними в спілкуванні, але вони рідко здатні мати близьких друзів. З великою упередженістю ставляться до вияву симпатії інших людей, хоч досить переконливо вміють демонструвати глибокі почуття. Зв'язок із родинами у таких людей слабкий, вони байдуже ставляться до місця проживання. Психопати зовні чарівні і справляють на інших враження дружелюбних, чуйних, приємних і люб'язних людей, мають ораторські здібності, але

¹ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – 7-е междунар. изд. – СПб.: Прайм Евронанк, 2004. – С. 68.

мова їх часто непослідовна і не має вираженого змістового стрижня. Інтелект у психопатів вищий від середнього рівня¹.

Невмотивованість багатьох учинків психопатів часто наштовхує на висновок про те, що неможливо визначити всі мотиви дій злочинця. А.Ф. Зелінський відзначає, що більшість сучасних психологів і філософів, які вивчають проблеми особистості, вважають, що справжні мотиви всякої поведінки, у тому числі і злочинної, усвідомлюються не цілком і не завжди. Це пов'язано, зокрема, і з тим, що людська поведінка полімотивна: лише з метою теоретичного аналізу мотивацій припустимо абстрагуватися від реальної полімотивності. На думку ученого, боротьба мотивів досягає апогею у момент ухвалення рішення діяти. Тоді виникає стан психічної напруженості, що і може призвести до найнесподіваніших поворотів подій, як до відмови від продовження початого злочину, чи навпаки, до здійснення тяжчого злочину².

Питання про приховані форми людської свідомості, що справляють надзвичайно великий вплив на поведінку людини, цікавило багатьох учених. Ще З. Фрейд вважав, що в одному індивідумі можливе існування кількох душевних групувань досить незалежно одного від іншого. Вони можуть нічого «не знати» одне про одного, але по чергово захоплюють свідомість. Якщо при такому розщепленні особистості свідомість постійно властива одному з двох станів, то це останнє називають свідомим душевним станом, а відділене від неї – несвідомим³.

У працях С. Грофа представлено результати досліджень, що показують, зокрема, ті вихідні моменти, особливості людського буття (процес народження), які породжують наступний прояв агресії в дуже гострих формах⁴. Такі стани свідомості, що є реакцією на одну зі стадій процесу народження, фіксуються у пам'яті дитини на багато років, практично назавжди, і за певних

¹ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – 7-е международ. изд. – СПб.: Прайм Евронанк, 2004. – С. 82–84.

² Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Рубикон, 1999. – С. 71.

³ Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – С. 354.

⁴ Гроф С. Путешествие в поисках себя: Измерения сознания: Новые перспективы / С. Гроф. – М.: АСТ, 2001. – С. 15.

зовнішніх факторів-стимулів така реакція психіки більш ніж ймовірна. Це пов'язано зі самою природою свідомості як найбільш складною формою відображення довкілля. Відповідно їй найбільшою мірою притаманні загальні властивості відображення – акумуляція і вибірковість. Йдеться про те, що в ході відповідної дії на впливи середовища будь-яка система, що їх відображає, фіксує у формі «сліду» (зміни певних ланок своєї структури) факт відображення і його специфіку, що у ній відбулося. Ці зміни структури не зникають повністю, а при аналогічних взаємодіях тільки накопичуються (акумулюються) і відповідно зміцнюються¹.

Результати досліджень С. Грофа й інших психологів актуалізують проблему критеріїв визначення мотиву людської поведінки. Потрібно шукати відповіді на низку питань. Який з актів свідомості домінував при здійсненні того чи іншого діяння? Чи можна з упевненістю сказати, що будь-хто інший може з точністю визначити (і відповідно судити), чому людина зробила так чи інакше, якщо вона сама не може цього визначити? Який із шарів свідомого чи несвідомого рівня психіки відреагував на ті чи інші зовнішні впливи, формуючи відповідну дію?

Мабуть, загалом про властивості людської психіки і відповідні форми поведінки ми знаємо надто мало. Цей недолік знання через складність самого об'єкта пізнання приводить до дуже розпливчастих визначень особистості злочинця. І не тільки, а й до неможливості точно виявити взагалі специфічні риси злочинця у середньостатистичного громадянина.

Що стосується мотиву злочину, то, на нашу думку, на кримінологів покладається непосильне і, очевидно, необґрунтоване завдання – відповісти на запитання про причини злочинної поведінки, поведінки осудних осіб, які діяли у ситуаціях, що допускали, крім кримінального, й інші варіанти поведінки. Вважаємо слушною думку А.І. Долгової про те, що це завдання уявляється непосильним ще й тому, що до головних мотивів, котрі є в основі злочинної поведінки і злочинності, включають: організацію управління державою і суспільством, участь у цю-

¹ Кивенко Н.В. Принципы познания живого / Н.В. Кивенко. – К.: Вища освіта, 1991. – С. 153.

му управлінні, впливи на нього. До соціально-економічних мотивів належить задоволення «абсолютних», тобто найнеобхідніших, життєвоважливих потреб, а також і «відносних» потреб, що виникають в умовах соціально-економічної диференціації населення, порівнювання людьми свого становища зі становищем інших, прагнення досягнути ідеалу у виді «матеріального стандарту» і «соціального стандарту». Насильницько-егоїстичні мотиви включають абсолютизацію ідеї самоствердження, реалізації наявних потреб у будь-яких формах. Це і легковажно безвідповідальні мотиви, які конкретизуються у відсутності потреби і зацікавленості в співвідношенні своїх вчинків з існуючими нормами поведінки¹.

Певна сукупність характерних рис особистості прямо пов'язана з системою її цінностей, а тому і з мотивами поведінки. Однак, чи знаємо ми істинні спонукальні мотиви поведінки особистості з огляду на складність людської психіки, її багаторівневість, коли велика частина її змісту перебуває поза фокусом свідомості (мається на увазі сфера несвідомого, неусвідомлюваного)? На наш погляд, коли визначається така кількість параметрів особистості, то на практиці їх неможливо усі з точністю визначити і співвіднести. І, як завжди, постановка непосильного завдання закінчується тим, що його просто не вирішують, відстаючи убік і доволіно, суб'єктивно вибирають ті риси людини, що з огляду особи, призначеної аналізувати і судити (чи з погляду устояних поглядів суспільства), є негативними. Тобто зміст поняття особистості на сьогодні виглядає досить доволіно і неадекватним.

Класифікація кримінальних типів особистості, складена М.І. Єнікєєвим, дає загальні орієнтири для вивчення психології не тільки злочинців, а й осіб, здатних вчинити злочин, що є, на нашу думку, важливим, виходячи з основного завдання кримінологічної науки. Йдеться, по-перше, про тип особистості, що вчиняє змушені злочинні діяння, бо є жертвою життєвих обставин, соціальних умов, за яких неможливо задовольнити свої нагальні потреби правомірним шляхом; по-друге, про тип особис-

¹ Долгова А.И. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Раритет, 1999. – С. 107.

тості, яка вчиняє злочин під впливом ситуативної спокуси, коли необхідний їй результат може бути досягнутий без яких-небудь негативних наслідків; по-третє, про тип особистості, для якого вчинення злочину є завжди важливішим, ніж правовиконавча поведінка; по-четверте, про тип особистості, в якого сформувався стійкий кримінальний спосіб життя, а способи кримінальної поведінки стереотипізовані; по-п'яте, про кримінальний тип особистості, до якого належать імпульсивні правопорушники, окремі життєві обставини для них є збудниками спонтанної непрапомірної поведінки¹.

Прийнятнішою нам видається точка зору А.Ф. Зелінського, який зазначає, що про злочинця можна говорити лише як про людину, винну у злочинній діяльності, тобто таку, що чинить навмисне, цілеспрямовано, передбачені кримінальним законом діяння заради реалізації загального мотиву. Мається на увазі значно частіші прояви тих чи інших негативних особистісних властивостей серед осіб, засуджених за злочинну діяльність певної категорії, порівняно з особами приблизно того ж віку і соціального стану, але несудимих чи судимих за інші злочини².

Цілком обґрунтованим, на наш погляд, є міркування про те, що хоч кримінологи здебільшого оперують поняттям «особистість злочинця», сама собою вказівка на особистість злочинця як предмет кримінологічного дослідження є недостатньою, адже кожна особистість, як правило, багатогранна, характеризується певними якостями і властивостями³.

На думку Л.В. Кондратюка, особистість злочинця як концептуальну конструкцію у світлі сучасних даних науки слід вважати застарілою⁴. Ще категоричніше висловлюється Я.І. Гілінський. Він відзначає, що тільки у вітчизняній кримінологічній літературі є таке поняття, як «особистість злочинця», у

¹ Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М.–СПб.–Ниж.-Новгород–Минск: Питер, 2004. – С. 68

² Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Рубикон, 1999. – С. 24.

³ Кримінологія: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 76.

⁴ Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микроркримінологія) / Л.В. Кондратюк. – М.: Норма, 2001. – С. 85.

зарубіжній кримінології такий термін не використовують. У зв'язку з цим науковець зазначає, що кримінологічний сенс в міркуванні положень, які відстоюють прихильники визнання поняття особистості злочинця, полягає не в тому, щоб шукати властивості й ознаки (або сукупність таких), що характеризують таку особистість, а в розумінні того, що різні поведінкові форми (у тому числі «негативні», негативно оцінювані суспільством), по-різному проявляються залежно від багатьох соціально-демографічних і психологічних властивостей. Особи певної статі, віку, освіти, соціального стану, з тими чи іншими інтелектуальними, вольовими, емоційними, фізичними якостями мають порівняно велику чи меншу ймовірність виявитися серед тих, хто вчинив ті чи інші злочини¹.

Розуміння злочинності як дезадаптації унеможливорює виділення особливих рис особистості злочинця до здійснення якогось злочинного вчинку. Цю тезу обґрунтовує низка науковців, які зазначають, що людина адаптується до змін умов існування шляхом трансформації своєї поведінки, в основі якої лежать специфічні перетворення природного і духовного характеру. Коли б поведінка завжди була адекватною зовнішнім обставинам, то між людиною і суспільством ніколи не виникало б конфліктних ситуацій. Але це об'єктивно неможливе через універсальну внутрішню суперечливість існуючого: тотожність завжди передбачає різницю, а якість загального не збігається з якістю одиничного. Особа як одиничне розвивається значно динамічніше, ніж суспільство (загальне). Можливість дезадаптації людини до умов життя завжди об'єктивно обумовлена. Так виникають девіантні форми поведінки. Але з часом, коли вони дають можливість пристосуватися до середовища (людини чи групи людей) оптимальним для них способом, ці форми дезадаптації перетворюються на нові форми адаптації, коли гармонія між особистістю і суспільством так чи інакше відновлюється². Вва-

¹ Гилинский Я.И. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.И. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 74.

² Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Рубикон, 1999. – С. 71.

жаємо, що суспільство має миритися з цим, поки не виникне реальна загроза його руйнації.

Для розуміння особистості злочинця слід відштовхуватися від загальнонаукового розуміння особистості як сукупності соціально-психологічних властивостей і якостей, в яких відображено зв'язки і взаємодію людини із соціальним середовищем за допомогою практичної діяльності, і виходити з аналізу структури особистості, в якій розрізняються такі елементи: соціальний статус, що включає сукупність ознак, що вказують на місце людини в системі суспільних відносин; соціальні функції, виражені в різних сферах діяльності; морально-психологічні установки, що відображають ставлення людини до її проявів в основних видах діяльності (до загальногромадянських обов'язків, державних органів, закону, праці, родини, до культурних цінностей)¹.

Щодо кримінологічного підходу, то, на нашу думку, відмінність особистості злочинця від незлочинця полягає в негативній спрямованості, реальними носіями якої виступають особистісні властивості, що одержали закінчене вираження у виді і характері злочинного діяння, як основному показнику її глибини і сили.

Злочинець, на думку В.Н. Кудрявцева та В.Е. Ємінова, – це особистість з досить високим рівнем тривожності і непевності в собі, імпульсивності й агресивності, відчуженості від суспільних цінностей і корисного спілкування². Учені підкреслюють, що це поєднується з високою чутливістю в міжособистісних взаєминах, через що такі особи частіше застосовують насильство в різних конфліктах. Уявляється, що наведене визначення підходить для характеристики особистості молоді, соціально ще не зрілої та незахищеної людини. До речі, про чутливість, саме люди наділені тонким відчуттям, миттєво сприймають зазіхання на їхні інтереси з боку інших людей

¹ Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.П. Кропачева. – М.–СПб.–Ниж.–Новгород–Воронеж–Минск: Питер, 2003. – С. 66–67

² Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1995. – С. 90.

чи суспільства і відповідають, природно, агресією, різними формами насильства.

Дехто з науковців названі риси злочинної особистості розглядає як типові риси людини. Л.В. Кондратюк пише: «Саме страх, тривожність визначає характер відносини людини із соціумом і світом загалом, характер пристосування особистості, одиничної свідомості (его), що прагне одночасно зберегти своє «Я» і перебороти екзистенціальне відчуження... Однак буття людини не може бути реалізовано лише шляхом... самозбереження. Її самість, доступна повнота буття вимагають також відкритої участі в людському співтоваристві й у цьому сенсі потребує певної відмови від «Я», самовіддачі. Але в цій своїй турботі людина перебуває під страхом самоізоляції, тобто вона переживає страх у певному смислі протилежний попередньому»¹.

Із аналізу наведених речень виникає низка запитань, а саме: а) чи є чіткий критерій визначення, що таке негативне і що позитивне, і б) чи постійний цей критерій для різних періодів розвитку суспільства. Крім того, важливо з'ясувати, що в злочині важливіше – мотив чи сукупність певних рис особистості.

Психологи відзначають, що підсвідома мета будь-якої агресії є страх, знищення загрозливого об'єкта, іншими словами, його убивство. Значить страх не бути убитим самому обумовлений споконвічним і конкретним мотивом самооборони².

Характерними рисами суб'єктів насильницьких злочинів, на думку А.І. Долгової, є люди зі сформованими поглядами й ціннісними орієнтаціями. В основі навмисних убивств лежить корислива мотивація. Здебільшого їх вчиняють молоді люди, які пройшли військову службу, добре володіють зброєю, що використовується при здійсненні злочинів; люди, які втратили свій колишній статус, безробітні, без постійного джерела доходу. Однак в останні роки серед осіб, які скоїли тяжкі тілесні злочини, все більше місце займають представники зовні благополучних соціальних груп³.

¹ Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микрোকриминалогия) / Л.В. Кондратюк. – М.: Норма, 2001. – С. 71–72.

² Цветков Э. В поисках утраченного «Я» / Э. Цветков – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 70.

³ Криминология: учебник для юрид. вузов / под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 286.

Що ж до того, що нормальне, а що ні, то потрібно додати, що поняття норми завжди є суб'єктивним (тобто досить не-об'єктивним, як будь-яка відносна істина). У цьому зв'язку цікаві міркування відомого письменника П. Коельо. У своїй книзі «Алхімік» він пише: «Коли навколо тебе ті самі люди..., то якось само собою виходить, що вони входять у твоє життя. А ввійшовши у твоє життя, вони через якийсь час бажають його змінити. А якщо ти не стаєш таким, яким вони хочуть тебе бачити, – ображаються. Адже кожен точно знає, як саме треба жити на світі»¹.

Не менш делікатно потрібно поводитися і з категорією норми. Не існує абсолютної протилежності між нормальним і ненормальним, прогресивним і регресивним, і пристосування, або адаптація не завжди доцільний процес, а патологічний – недоцільний, бо хворобливі процеси не є просто гомеостатичними, або урівноважувальними, і не повертають нас при завершенні до колишнього здоров'я, а дають нове здоров'я і при тому аж ніяк не гірше від попереднього².

Проблема полягає в тому, що соціальна норма, як і права, істинною є тільки тоді, коли вона адекватна тому конкретно-об'єкту пізнання, який перебуває у певному просторово-часовому континуумі. Це означає, що норма повинна змінюватися відповідно до розвитку свободи людини як свободи волі або свободи вибору; свобода поведінки і корекція такої свободи суспільним середовищем – це органічне поєднання об'єктивного і суб'єктивного факторів реалізації свободи волі³. Судити про те, що є нормальним, а що – ні, по суті, дуже важко, тому що «дослідження показують, що насильство – одна з рис характеру людства»⁴.

¹ Коельо Пауло. Алхімік. – К.: Софія, 2003. – С. 35.

² Ківенко Н.В. Девіантна поведінка. Сучасна парадигма / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. – Ірпінь: Сучасна парадигма, 2002. – С. 128.

³ Мельник П. Методологічні проблеми розвитку кримінологічної науки в Україні / П. Мельник, В. Ківенко, І. Лановенко // Науковий вісник Академії податкової служби. – Ірпінь, 2000. – № 2 (8). – С. 4–10.

⁴ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 61.

Розвиток науки теж не завжди дає очікувані результати. Так, на думку Дж. Воленскі, дуже серйозні проблеми з'явилися в зв'язку з народженням так званих «дітей із пробірки». Сини і дочки, вирощені штучним шляхом, відрізняються від своїх однопітків набагато вищим рівнем агресивності, жорстокістю, що часом важко назвати природною для всіх дітей, і явною холодністю до своїх генетичних батьків. Вони, як висловився один із провідних американських психоаналітиків, відрізняються якістю, яку найпростіше визначити як бездушність.

Складність у визначенні норми в мотиві поведінки залежить і від того, що, як правило, людина не керується тільки одним мотивом. Це залежить від низки факторів. Вчиняючи схожі за зовнішніми ознаками злочини, люди можуть керуватися різними мотивами, мати різні цілі.

Недосконалість поняття «особистість злочинця» проявляється і в тому, що, здебільшого науковці, характеризуючи особистість злочинця, пишуть про те, яка в нього освіта, де працює (чи належить до робітників чи службовців), яка в нього кваліфікація, рівень культури, живе він у місті чи в селі. Однак усі ці показники лише побічно стосуються характеристики психологічних і духовних рис особистості.

Особи, які вчинили насильницькі злочини, характеризуються, наприклад, у такий спосіб. Це, як правило, – чоловіки (близько 90% і більше); насильницькі злочини скоюються у будь-якому віці: кримінальне насильство пов'язане з низькою культурою населення загалом; 50% гвалтівників володіють низькою кваліфікацією у сфері виробництва; гвалтівники мають негативні звички і стереотипи поведінки. Традиційно відзначається, що основними мотивами насильницьких злочинів є пошта, ревності, хуліганські і корисливі спонування, задоволення статевої пристрасті¹.

Місцем проживання осіб, що скоїли насильство, у половині випадків було місто (49,8%), село – у 20,3% випадків, се-

¹ Криминологія: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.П. Кропачева. – М.–СПб.–Ниж.-Новгород–Воронеж–Минск: Питер, 2003. – С. 210–212.

лише міського типу – 24,6%. Рід занять кривдників був такий: найбільша кількість з них безробітні (55,6%), далі – студентська молодь (41,6%), потім представники робітничих професій (17,9%), учнівська молодь (12,6%), військовослужбовці (7,7%), державні службовці (6,3%), співробітники правоохоронних органів (6,1%), підприємці (5,4%), працівники сільського господарства (4,8%), працівники сфери культури і мистецтва (3,4%).

Знаряддя вчинення насильницьких злочинів здебільшого була зброя – вогнепальна і холодна, а саме пістолет (34,6%), рушниця (30,4%), автомат (33,4%), обріз (15,9%); ніж (44,3%), заточка (28,1%), сокира (24,9%) (Додаток Г).

Аналіз проводиться за такою схемою: 1) соціально-демографічні параметри; 2) поведінкові характеристики; 3) суб'єктивно-ситуаційні ознаки¹. Відповідно: серед суб'єктів тяжких насильницьких злочинів найбільше чоловіків; такі злочини, переважно, мають побутовий характер. Особи, які вчиняють ці злочини, мають середній вік 25–29 років. Їх відрізняє низький рівень освіти. Подібні дані наводяться науковцями.

Проведений нами моніторинг друкованих ЗМІ на предмет висвітлення проблеми розповсюдження насильницької поведінки в українському суспільстві у 2004–2007 рр. показали, що найбільше таких публікацій було в газетах «Експрес»(25,7%), «Факти» (25,3%), «Високий замок» (12,3%), «Комсомольська правда» (11,8%), а найменше (0,05%) – у газетах «Еміграція», «Закон і честь», «Об'єктив». За матеріалами цих публікацій, насильницькі дії переважно скоювали особи у віці 18–20 років (22,4%), 16–18 років (20,1%), 14–16 років (15,3%), найменший відсоток (1,3%) кривдників у віці 36–40 та 40–50 років. Більшість злочинців (58,0%) були неодруженими У стані алкогольного сп'яніння насильство вчинили 71,2% осіб, наркотичного – 23,5%, токсикоманічного одурманювання – 5,3%, у тверезому стані – 8,9% осіб (Додаток Г).

Слід звернути увагу на відмінність мотивів насильницьких злочинів чоловіків і жінок. У жінок переважали ревності, по-

¹ Платонова Н.М. Агрессия у детей и подростков / под ред. Н.М. Платоновой. – СПб.: Речь, 2004. – С. 57.

мста, заздрощі, прагнення позбутися від потерпілого. За останні роки фіксується зростання частки жінок, які здійснили такі «нетрадиційні» для них злочини, як убивство з хуліганських чи корисливих спонукань, під час розбійних нападів і т.п., а також збільшення вчинених ними злочинів з особливою жорстокістю¹.

Характерною рисою насильницьких злочинів є схильність людини до пияцтва, що спонукає до злочину. Близько 70% тяжких насильницьких злочинів (убивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань) і понад 90% актів кримінально карного хуліганства вчиняються особами у стані сп'яніння².

Низка науковців наголошує на необхідності врахування власне особистісних рис суб'єкта насильства. Але ж вони можуть характеризувати будь-якого злочинця, а не тільки того, хто вчиняє насильницькі злочини. До «деформованих» якостей особистості відносять егоїзм, прагнення панувати над іншими, утверджувати своє лідерство в родині будь-яким способом, чинить насильство над знайомими, сусідами. Як критерій використовується категорія «помста» (помста, спричинена особистою ворожістю, помста на ґрунті ревнощів тощо).

З огляду на складність процесів, що відбуваються у людській психіці, можна стверджувати, що насильство завжди припускає навмисну форму провини. У цьому сенсі цілком слушно Л.В. Сердюк заперечує тим науковцям (зокрема, критикує аргументацію Ю.В. Голіка), які допускають можливість випадкових насильницьких злочинів³. Однак, якщо ми намагаємося визначити сукупність тих характерних рис особистості, які як, правило, призводять до вчинення насильницьких злочинів, то ми повинні враховувати діалектичний взаємозв'язок необхідності і випадковості, і визнати, що саме випадковість є формою прояву необхідності. І тому при вивченні факту скоєного злочину слід звернути увагу не на форму поведінки, а на ті глибинні причини,

¹ Миньковский Г.М. Криминология / под ред. Г.М. Миньковского. – М.: МГУ, 1994. – С. 69.

² Див. попередню працю.

³ Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – С. 71.

що її породили. Звідси не тільки різні мотиви лежать в основі однакових форм поведінки, а й різні форми поведінки можуть виражати ті самі мотиви. Отже, насильство (агресія) може мати як навмисну, так і ненавмисну форми провини.

Уявляються нетиповими, нехарактерними саме для насильницьких злочинів такі виділені ознаки: 1) негативний вплив середовища; 2) пияцтво; 3) неприязні міжособистісні стосунки; 4) конфліктні ситуації між злочинцем і потерпілим¹.

Насильство і ненасильство – дві сторони поведінки. Грань між ними тонка. Що штовхає людину порушити цю грань? Очевидно, насамперед, інстинкт самозбереження, який проявляється у процесі пристосування (адаптації) до довкілля. Осць від такої вихідної точки і треба, на нашу думку, вести розмірковування на цю тему. А ключем до таких роздумів можливо послужить така філософська сентенція Дж. Локка: «Є основні істини, що служать фундаментом, базисом для безлічі інших, тих, що зумовлюють їхню вірогідність. Це плідні істини, що доставляють багатий матеріал розуму, і, подібно небесним світилам, не тільки прекрасні і змістовні в самих собі, але й кидають світло на інші речі, які без них залишалися б невидимими чи невіданими»².

На підставі вищевикладеного можемо виокремити ознаки, які характеризують особистість злочинця:

- сукупність істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей;
- об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницьких дій;
- спричиняють суспільну небезпеку;
- надають винній особі властивість суспільної небезпеки;
- у зв'язку з ними вона і притягується до відповідальності.

Отже, робимо висновок, що вивчення особистості злочинця (насильника) може дати позитивні, тобто порівняно істинні результати тільки в тому випадку, якщо за це візьмуться фахівці з різних галузей науки про людину.

¹ Курс кримінології. Особлива частина: у 2 т. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 2. – С. 86.

² Локк Дж. Мысли о воспитании / Дж. Локк. – СПб.: Книгоиздательство К.И. Тихомирова, 1913. – С. 110.

2.2. Характеристика жертви насильства

У кримінології проблемі характеристики жертви злочину приділяється особлива увага. Про це свідчить насамперед велика кількість публікацій на цю тему. Однак слід зауважити, що особливості жертви власне насильницького злочину розглядаються у значно меншій кількості праць, ніж з'ясування характерних рис жертв злочину загалом. І це не випадково, тому що розуміння суті, особливостей жертв насильницької злочинності природно повинно базуватися на розумінні того, хто є жертвою злочину загалом у контексті кримінологічного знання.

Віктимологія як самостійна наука у колишньому СРСР почала розвиватися з 70-х р. Був опрацьований понятійний апарат віктимологічної науки, сформульовані основні положення. Питанням віктимології присвятили свої праці такі вчені, як Л.В. Франк, Д.В. Рівман, В.С. Мінська, В.В. Вандишев, П.С. Дагель, В.І. Полубинський. Провідними українськими кримінологами, які займаються проблемами жертви злочину, є В. Веселуха, О.М. Джужа, Є.М. Моїсеев, В.О. Туляков та інші вчені.

Віктимологію як родове поняття можна визначити як загальнотеоретичну концепцію чи систему знань про природу, закономірності і обумовленість поведінки людини, що піддає себе небезпеці заподіяння шкоди, постраждалого від нещасного випадку, іншого впливу, який не тягне юридичної відповідальності щодо заподіяної шкоди, заходи віктимологічної профілактики чи запобігання такій поведінці, про понятійний апарат, який використовується у галузевих віктимологічних теоріях.

На думку В.І. Полубинського, у віктимології можна виділити дві самостійні, але взаємозалежні наукові галузі знання – вчення про жертву правопорушень (деліктна віктимологія) і вчення про жертву нещасних випадків (травмальна віктимологія). У контексті першого напрямку виділяється кримінальна віктимологія, що вивчає жертви злочинів, і власне деліктна, чи деліктна віктимологія у вузькому розумінні, об'єктом вивчення якої є жертви цивільних, трудових, адміністративних та інших правопорушень¹.

¹ Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 15–16.

Функції віктимології в основному такі ж як і функції кримінології, але пріоритетним є дослідження жертви злочину. За останні три десятиліття визначенню поняття «жертва» присвячено чимало наукових праць. Характерною рисою визначень, що в них наводиться, є те, що вони значною мірою схожі між собою і, як правило, закінчуються фразою, де стверджується, що жертвою може бути названа особа, якій завдано матеріальну, фізичну чи моральну шкоду незалежно від того, чи є ця шкода об'єктивною чи це суб'єктивна точка зору людини, яка вважає себе жертвою.

У додатку до прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» визначено, що під терміном жертва розуміють осіб, яким індивідуально чи колективно злочином було заподіяно шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральну наругу, емоційні страждання, матеріальні збитки, чи істотно ущемлені основні права в результаті дій або бездіяльності, що закріплюють національні кримінальні закони держав – членів ООН, зокрема ті, які забороняють злочинне зловживання владою. Згідно з цією Декларацією, та або інша особа може вважатися «жертвою» незалежно від того, чи був встановлений, арештований, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою.

Жертвою у віктимологічному значенні вважається людина або спільнота людей, яким прямо чи опосередковано завдано шкоду саме злочином, а не стихійним лихом чи катастрофою.

У широкому розумінні жертвою може виступати не лише фізична, а й юридична особа, суспільство, держава.

Що стосується віктимності як соціально-психологічної сукупності рис особи, то характерним є те, що вона зумовлює високу вірогідність стати об'єктом злочинного посягання. Це якісний показник: чим вища віктимність особи, тим більша ймовірність того, що вона стане жертвою злочину. Віктимізація характеризує процес перетворення особи або групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу, тобто поняття «*віктимізувати*» означає перетворити когось на жертву злочину¹.

¹ Книш О. Фізичне насильство / О. Книш // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 131–134.

Однак найсерйознішу увагу, на наш погляд, слід приділяти саме фізичній особі, що прямо чи опосередковано у взаємодії з особою, яка вчинила злочин, впливає на розвиток злочинного акту.

Жертва – це людина, яка втрачає важливі для неї цінності в результаті дій іншої людини. Жертва саме насильницького злочину (що є предметом нашого дослідження) – людина, яка втратила цінності, що для неї мають значення, в результаті насильницьких дій іншої людини, спрямованих проти неї. Жертвою може стати людина тільки у випадку взаємодії з ким-небудь. Не може бути жертви у результаті насильства над самим собою, власної безпечності тощо¹.

Д.В. Рівман зазначає, що для віктимології як загальної теорії жертви, предмет якої – потерпілі в будь-яких ситуаціях не кримінального характеру (екологічних катастрофах, стихійних лихах, технічних ушкоджень і т.п.), терміна «жертва» цілком достатньо, хоча він означає потерпілого, не деталізуючи механізм заподіяння шкоди. Однак таке нівелювання не підходить, коли йдеться про особу, якій заподіяна шкода безпосередньо злочином. Це – теж жертва, але стала вона нею у зовсім іншому правовому полі. Кримінальний (кримінологічний) віктимології необхідний термін, що враховує цю обставину; ним може бути «потерпілий»². Автор вважає, що відмова від використання у віктимології терміна «потерпілий» ставить знак рівності між жертвою будь-яких проявів життєдіяльності людини і жертвою злочину. Однак, якщо головною відмінною ознакою є «заподіяння шкоди», то виходить, що жертві не заподіюється шкода, а потерпілому – заподіюється. Поняття потерпілого у віктимології ґрунтується на об'єктивному критерії, що відображає реальну подію – наявність шкоди, збитку, заподіяного злочином. Якщо особа, яка безпосередньо постраждала від злочину (тобто реальна жертва), не визнана потерпілою, вона незалежно від цього є такою. Будучи формальним актом, процесуальне рішення не може «скасувати» факту заподіяння шкоди³.

¹ Голіна В.В. Попередження злочинності: лекція / В.В. Голіна. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1994. – С. 38.

² Ривман Д.В. Кримінальная ви́ктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – С. 33.

³ Конвенція про права дитини // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: РА Прем'єр Медіа, 2003. – С. 34.

Аналізуючи категорії «жертва» і «потерпілий», В.М. Полубинський робить висновок, що «жертва злочину» – це поняття ширше, ніж «потерпілий від злочину». Адже мається на увазі всяка людина, яка зазнала моральної, фізичної чи майнової шкоди від протиправного діяння незалежно від того, визнана вона у встановленому законом порядку потерпілою від цього злочину, чи ні. Заподіяна шкода визначається не тільки об'єктивно існуючими фактами, а й суб'єктивною оцінкою подій особою, яка вважає себе жертвою. Саме включення цієї суб'єктивної оцінки відрізняє, на думку науковця, поняття «жертви» від поняття «потерпілого»: «жертва» – це поняття віктимологічне, «потерпілий» – кримінально-процесуальне (чи цивільно-процесуальне залежно від правових наслідків шкоди)¹.

Автори сучасних навчальних посібників поняття «жертва» та «потерпілий» також вживають як синоніми. Крім того, суб'єктивний фактор і тут вважається критерієм для визначення статусу жертви. Злочинець, як і потерпілий, діє не тільки відповідно до реальної ситуації, а й так, як він її сприймає та інтерпретує. І очевидно жертва злочину – людина (спільнота людей у будь-якій формі їх інтеграції), якій злочином заподіяно фізичну, майнову або моральну шкоду незалежно від того, визнано її у встановленому законом порядку потерпілою чи такою вона сама себе вважає. Звичайно, таке широке розуміння жертви злочину може бути конкретизоване залежно від предмета й завдань дослідження, а також у процесуальній діяльності слідчих та судових органів².

Певною суперечністю цьому визначенню є висловлена думка про важливість розрізнювання випадків, коли статус потерпілого (жертви) особа приписує собі без достатніх на те підстав і, навпаки, коли він їй нав'язується – звідси роль жертви може бути реальною і уявною (мається на увазі її самооцінка). Не узгоджується з цим і так звана «правомірна поведінка жерт-

¹ Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский. – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 50.

² Курс кримінології. Загальна частина: у 2-х кн. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 1. – С. 65.

ви», коли жертва реагує допустимим законом способом на суспільно небезпечні дії злочинця або коли вона не створює умов для вчинення злочину¹.

Поняття жертви, аргументоване В. Малишевим, відтворює той його зміст, що також відстоюється у працях інших науковців. Вважаючи, що «жертва злочину» – поняття ширше, ніж «потерпілий від злочину», вони зазначають (знову ж таки не зважаючи на суб'єктивність оцінки статусу потерпілого), що жертвою злочину є будь-яка людина (група людей, суспільство і т. п.), якій заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду від протиправної дії, незалежно від того, визнана вона у встановленому законом порядку потерпілою чи ні². То ж «жертва» розуміється як поняття віктимологічне, «потерпілий» – кримінально-процесуальне.

Інші кримінологи зміщують акценти в традиційних визначеннях жертви, а також трактують це поняття значно ширше. Жертвою злочину може вважатися та чи інша особа незалежно від того, чи було встановлено, арештовано, віддано суду чи засуджено правопорушника, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою. У відповідних випадках термін «жертва» включає близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким був заподіяний збиток при спробі надати допомогу жертві³.

В.Я. Рыбальська, розшифровуючи термін «жертва» щодо предмета віктимології, має на увазі жертву злочину, а не нещасного випадку, або особу, яка постраждала від будь-якого правопорушення. Тим часом це питання не настільки безперечне, як це видається, остаточне його рішення залежить від іншого, загальнішого питання – про співвідношення кримінології і віктимології⁴.

¹ Курс кримінології. Загальна частина: у 2-х кн. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 1. – С. 65.

² Кримінологія: учебник. Общая часть. – СПб.: Питер, 1992. – С. 131.

³ Кримінологія: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 179.

⁴ Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Иркут. Ун-т, 1975. – С. 7.

Найвдаліше, на нашу думку, поняття «жертва злочину» деталізує О.М. Джужа. Він дає такий перелік: жертви злочину постійні – особи, які є постійним об'єктом злочинних посягань; жертва злочину винна – стан суб'єкта, який, будучи об'єктом злочинних посягань, виявляє негативне ставлення до інтересів суспільства та окремих осіб; жертва злочину латентна – особа, яка реально потерпіла від злочину, але з певних причин цей факт залишився невідомим, прихованим від офіційного обліку злочинів, незважаючи на те, що такий облік є обов'язковим або бажаним в інтересах суспільства, держави; жертва злочину потенційна – особа, яка може стати об'єктом злочинних посягань; жертва злочину епізодична – особа, яка зазнала злочинних посягань за випадкових обставин, вперше і, можливо, востаннє у своєму житті; жертва злочину рецидивна – особа, яка була об'єктом злочину більше одного разу; жертва злочину – окрема людина або певна група людей у будь-якій формі їх інтеграції, якій злочинном прямо чи опосередковано заподіяна моральна, фізична чи матеріальна шкода¹.

В. Малишев для визначення і характеристики жертви використовує низку вітчизняних і зарубіжних джерел. Аналізуючи праці Д.В. Рівмана, В.І. Полубинського, вони порівнюють обстоювані в них положення інших науковців. Зокрема, учені підкреслюють, що у процесі становлення західної віктимології було вироблене поняття латентної жертви. Однак під нею розуміється особа, яка несвідомо схильна до того, щоб стати жертвою (власне, як і злочинець нібито схильний до того, щоб «неминуче» зробити фатальний крок), володіє «притягальною силою» для злочинця. Ще Хентиг стверджував, що жертви часто народжуються такими, тобто вони з фатальною неминучістю, рано чи пізно просто приречені стати жертвою якого-небудь злочину. Соціологічний і психологічний рівні для латентних жертв виділяв і Р. Гассер².

¹ Джужа О.М. Стислий словник кримінологічних термінів / О.М. Джужа. – К.: Вища освіта, 1999. – С. 14.

² Мальшев В. Кар'єра жертви. Популярно о віктимології / В. Мальшев. – Донецьк: Юрпрес, 2002. – С. 22–23.

Особливий акцент робиться на відносинах злочинця і жертви. З'ясовано, що переважно чоловіки мають більше можливостей чинити опір, ніж жінки, однак поведінка чоловіків частіше має агресивний характер, тому й відповідно частіше виникають обставини, через які заподіюється їм шкода, коли вони чинять опір. Тому й більша порівняно з жінками кількість чоловіків-жертв.

Л.В. Франк, який одним із перших у вітчизняній кримінології почав вивчати проблеми віктимології й обґрунтовувати її науковий статус, досить широко трактує саме поняття «потерпілий». Цей термін не тільки кримінально-процесуальний. Потерпілий від злочину існує об'єктивно, незалежно від того, чи оформлений його статус у процесуальному порядку, чи ні. До того ж, можна говорити про потерпілого не тільки від злочину. Існує проблема потерпілого в інших сферах права й у різних інших ділянках людського життя і практики. Вчений вважає, що й у некримінально-правових сферах існують свої віктимологічні аспекти, коли для правильного вирішення тих чи інших правових питань корисно вивчити особистість і поведінку потерпілих, їхню частку провини в події, що відбулася, їхню роль у виниклому конфлікті, їхні способи і форми реагування на неправомірні дії, спрямовані проти них¹. Запропонована при цьому класифікація потерпілих виходить з тотожності понять «потерпілий» і «жертва»; йдеться про потерпілих від злочинів у сфері статевих відносин, дорожньо-транспортних злочинів, потерпілих від навмисного убивства, шахрайства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, образи, крадіжок та ін.²

Як вже підкреслювалося, насильство – основа будь-якої злочинності, вчинюваної безпосередньо чи опосередковано; насильство – це дія, в основі якої лежить агресія людини, яка має біосоціальну природу, що означає домінування або природних рис агресії, або соціальних, залежно від факторів, що її викликають. Може йтися і не про риси агресора, а про риси особистості, що стримує агресію. Це – насамперед достатній психологіч-

¹ Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 42.

² Там само, С. 43–44.

ний і соціальний самоконтроль. Перший залежить в основному від стану й особливостей нервової системи і психіки, другий – від отриманого виховання і рівнів самосвідомості і самооцінки, пов'язаних із засвоєнням вищих, елітарних форм культури. (Низький рівень культури припускає завищену зарозумілість; переоцінку своїх можливостей; сугубо матеріальне, споживче ставлення до життя; соціальну незрілість; відсутність самоповаги, що й призводить до недотримання принципів моралі).

Нечіткість у визначенні поняття жертви позначається й у тому, що в одній і тій самій праці трапляються різні його дефініції: «Потерпілий – це особа, якій злочином безпосередньо заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Базуючись на цьому визначенні, віктимологічна характеристика охоплює більш широке коло ознак...»¹.

Перспективним у аспекті запобігання суб'єктивності у розумінні жертви (потерпілого) уявляється чітке й об'єктивне розуміння шкоди, якої зазнала особа, розуміння не на основі припущень, а на основі існуючого законодавства. Це один з важливих фрагментів об'єктивізації знання, тобто наближення його до більш достовірного. Так, шкода визначається як об'єктивна категорія, що відображає ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному стані особи внаслідок вчинення злочину².

Саме поняття шкоди у цьому випадку розглядається як центральне для визнання чи невизнання особи потерпілою. Для порівняння розглянемо положення, які відстоюють науковці. Так В. Власенко під характером шкоди пропонує розуміти її вид і народногосподарське значення. Більше розповсюджена точка зору, за якою кваліфікаційною ознакою має бути наявність чи відсутність внаслідок вчиненого злочину матеріальної шкоди, через що слід поділяти наслідки злочину за змістом на матеріальні та нематеріальні. Перші пов'язані зі знищенням, пошкодженням, зміною властивостей предметів зовнішнього світу або

¹ Костенко О.М. Воля і свідомість злочинця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Костенко. – К., 1995. – С. 25.

² Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.А. Кучинська. – К.: Прем'єр Медіа, 1998. – С. 17.

з позбавленням можливості використовувати їх постійно чи тимчасово відповідно до їхньої соціальної функції або споживчої цінності (смерть, тілесні ушкодження, знищення речі, позбавлення власника можливості володіти, користуватися й розпоряджатися належною йому річчю і т. ін.). Другі настають в ідеологічній, психічній або моральній сфері (приниження честі й гідності людини, утиски її трудових та інших немайнових прав, порушення діяльності державного апарату або громадських організацій і т.п.).

До матеріальних наслідків злочину відносять (А.С. Михлін) й такі, що проявляються у позбавленні людини життя або пошкодженні здоров'я (особиста матеріальна шкода), викликають втрату чи руйнування майна і витрати (майнова шкода у вигляді прямої шкоди) чи недержання належних доходів (майнова шкода у вигляді недержаних доходів). Всі інші наслідки відносять до нематеріальних, серед яких розрізняється особиста нематеріальна шкода (коли порушуються немайнові права громадян) і неособиста нематеріальна шкода (коли порушуються немайнові права держави, її утворень і громадських організацій)¹.

Іноді психологічна шкода ототожнюється з моральною. Так у юридичній енциклопедії зазначається, що: «Жертва злочину – окрема людина або спільнота людей, яким злочином заподіяно моральної, фізичної чи матеріальної шкоди»², то ж, коли розглядаються критерії класифікації жертви, то, виділяється морально-психологічний критерій.

Дехто з науковців вважає посереднім поняттям, що дозволяє уточнити дефініцію жертви, – категорію «мотив», мотив злочину. Так, Г.Ф. Хохряков відзначає, що жертва своєю поведінкою і видом здатна значно вплинути на формування мотиву, унаслідок чого її поведінка допомагає зрозуміти причину скоєного злочину³.

¹ Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.А. Кучинська. – К.: Прем'єр Медіа, 1998. – С. 18.

² Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред.-упоряд. Ю.С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – С. 429.

³ Хохряков Г.Ф. Криминологія: учебник / Г.Ф. Хохряков. – М.: Юристь, 2000. – С. 50.

Розглядаючи злочин як акт, який породжує жертву, що безповоротно змінює життя як злочинця, так і жертви, В. Малишев підкреслює, що за своєю природою злочин припускає об'єкт, якому наноситься шкода, моральна і фізична утрата. Таким об'єктом можна вважати все, на що може бути спрямована кримінальна агресія, зла воля і злочинний намір. Під ситуацією кримінального характеру при цьому розуміються екологічні катастрофи, стихійні лиха, відмови техніки. Відразу ж уточнюється, що термін «жертва» у цьому випадку не зовсім підходить, а в кримінальній віктимології необхідний термін, що враховує шкоду, заподіяну власне злочином, таким терміном є «потерпілий»¹.

Злочинець, жертва і ситуація настільки тісно пов'язані між собою, що утворюють єдину систему, яка може існувати тільки за наявності всіх названих компонентів; і що таке бачення проблеми сприяє трансформації поглядів на аналіз причин злочинів; йдеться при цьому не про віктимологію взагалі, а про її кримінальний напрям (кримінальну віктимологію), що вивчає тільки тих, хто став жертвою в результаті вчинення злочину².

Особлива увага при виробленні дефініції жертви звертається на характер взаємозв'язку (взаємин), зокрема, злочинця-гвалтівника і його жертви. Так, за вибірковими дослідженнями, понад 70% жертв убивства і тяжких тілесних ушкоджень, 20% жертв згвалтування, 50% жертв хуліганства були членами родин, чи родичами, приятелями злочинців; відповідно 10, 35 і 12% – випадковими знайомими, і 25, 45 і 38% зовсім незнайомими. При цьому у справах про убивства і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень приблизно 35% взаємодіючих пар перебували у неприязних відносинах, а у справах про хуліганство – близько 30%. Отже, здійснення злочину було способом розв'язання соціального конфлікту. Відзначається значущість у кримінологічному плані морально-правових і соціально-психологічних характеристик жертв, які нерідко усвідомлено

¹ Малишев В. Кар'єра жертви. Популярно о віктимологии / В. Малишев. – Донецьк: Юрпрес, 2002. – С. 18.

² Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 179.

враховуються злочинцями¹. Такі висновки роблять й інші науковці.

Рівень насильницької злочинності також пов'язується з тим, якими людьми були злочинець і жертва, якою була природа їхніх взаємин, що передували злочину². Здебільшого, жертва й убивця перебували у тих чи інших відносинах до вчинення останнім злочину (наприклад, злочинець і жертва були друзями, сусідами, колегами по роботі). Члени родини, особливо подружжя й особи, що підтримують сексуальні стосунки, представлені у 25% випадків. При скоєнні убивств набагато типовішими вважаються менш інтимні відносини між злочинцем і жертвою. З'ясовується, що частка випадків, коли убивця і жертва не були знайомими, залишалася значною мірою постійною протягом останніх двадцяти років і становила від 12,4 до 17,6% усіх випадків убивств. Навпаки, частка убивств, віднесених до категорії «невідомо», збільшилася за останні двадцять років, причому найбільшою сталістю цей ріст відрізнявся із середини 1980-х рр. Діапазон, у якому змінювався відсоток убивств категорії «невідомо», становив від 20 до 40%³.

Анкетування, проведене нами серед студентів, дало такі результати: На питання: «Чи були Ви свідками насильства, яке чинилося між братами та сестрами Вашої сім'ї?» 67,2% респондентів відповіли «так», 32,8% – «ні». На питання: «Чи були Ви свідками фізичного насильства в сім'ї?» – «так» відповіли 62,3%. На таке ж питання, що стосувалося психологічного (вербального), сексуального, економічного насильства, позитивні відповіді дали відповідно – 79,0; 5,2 і 74,5% респондентів. Заради спокою своєї сім'ї 72,3% опитаних при застосуванні насильства приносили себе в жертву. Анкетування показало, що кривдником при насильницьких діях, у випадку коли опитувані були жертвою, були: при фізичному насильстві рідні (7,0%), друзі

¹ Криминология: учебник для юридических вузов. / В.М. Гли́боко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 273.

² Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической мысли / Т. Мальтус. – М.: Еконов, 1993. – С. 258.

³ Криминология / под ред. Дж. Шелли. – 3-е межд. изд. – М.–СПб.–Ниж.Нов.–Воронеж–Ростов-на Дону: Питер, 2003. – С. 248.

(30,2%), сторонні особи (61,5%); при сексуальному насильстві друзі і сторонні особи (24,2% та 29,8%); при економічному насильстві кривдником рівною мірою були рідні, друзі і сторонні особи (22,2, 26,5, 22,5%); головним же економічним злочинцем вважаються державні установи (72,5%).

На питання: «Якщо Ваші близькі, рідні були жертвою насильства, хто був кривдником?» відповіді були такі: чоловік – 69,8, дружина – 32,2, батько – 73,5, мати – 20,2, діти – 39,2, брати – 47,2, сестри – 31,0, колеги по роботі – 50,2, сусіди – 29,5, рідні – 42,3, друзі – 59,0, інші особи – 29,7%. На питання: «Якщо Ваші друзі були жертвою насильства, хто був кривдником?» результати відповідей були такі: чоловік – 54,8, дружина – 29,2, батько – 61,5, мати – 10,2, діти – 34,7, брати – 29,0, сестри – 20,5, колеги по роботі – 41,0, сусіди – 26,7, рідні – 23,5, друзі – 59,0, інші особи – 24,0% (Додаток А).

Ключовим поняттям у відображенні суті дій потерпілих (жертв), які виділяють В.С. Мінська і Г.І. Чечель, названо «провокацію». Це поняття поєднує широке коло форм негативної поведінки потерпілих за їхньою соціальною сутністю і значенням для інших осіб. Слово «провокація» означає таку негативну поведінку потерпілого, при якій врівноважена людина втрачає самоконтроль і робить несподіваний вчинок з фатальним результатом. Рішучість так вчинити виникає від раптового спалаху сильного щиросердечного хвилювання, що викликає зниження самоконтролю. Конкретні форми провокаційної поведінки розрізняються за тривалістю процесу реалізації, залежать від передбачення «провокатором» можливості злочинної поведінки особи, на яку спрямований негативний вчинок¹.

Провокаційна поведінка потерпілого за формою може бути як активною, так і пасивною. Пасивна провокація може виражатися у постійному невиконанні обов'язків перед суспільством, родиною, товаришами. Нашаровуючи на вже існуючі конфлікти, ця поведінка одного разу може призвести до виникнення і негайного здійснення злочинного наміру. Потерпілий у таких випадках повинен передбачати як можливу перенапругу психіч-

¹ Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Иркутск: Право, 1988. – С. 52.

ного стану суб'єкта, так і наслідок цього у вигляді реакції на провокаційне поведіння шляхом здійснення злочину¹. Негативна поведінка потерпілих найчастіше (91,5%) виявлялась у формі активно провокаційних дій. Вона з більшою ймовірністю здатна викликати щиросердечне хвилювання суб'єкта і вчинення ним злочину. Схожою, але не досить однозначною є точка зору, що дані про віктимність повинні трактуватися в тому сенсі, що жертва також є винною у скоєнні злочину тією чи іншою мірою, що вона повинна нести відповідальність за злочинний акт. Однак відповідальність за злочин завжди несе саме особа, яка його вчинила².

Адекватніше розуміння змісту поняття «жертва» передбачає необхідність розробки класифікації типів жертв за певними критеріями.

Д.В. Рівман виділяє кілька типів жертв, а саме: *універсальний*, до якого належать особи, котрі володіють рисами, що обумовлюють їхню високу уразливість від різних видів злочинів; *вибірковий*, до якого належать особи з вибірковою вразливістю, тобто від певного виду злочинів (зокрема, йдеться про типові форми поведінки у певних конфліктних ситуаціях); *ситуативний*, до нього належать особи, які стають потерпілими через несприятливі обставини; *випадковий*, до нього належать особи, які стають потерпілими через обставини не об'єктивно негативні, а випадкові; і нарешті – *професійний*, до якого належать особи, що стають жертвами злочину в зв'язку з їх професійною діяльністю³.

Одна із найранніших класифікацій у вітчизняній літературі була запропонована Л.В. Франком. На його думку, найважливіше значення має класифікація потерпілих залежно від ознаки злочинів, що заподіяли шкоду.

¹ Криминальное насилие: общие проблемы и опыт борьбы в Республике Саха (Якутия) / под ред. А.И. Долговой. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2004. – С. 52.

² Криминология: учебник. Общая часть. – СПб.: Питер, 1992. – С. 32.

³ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

В основу цієї класифікації, на його думку, можна насамперед покласти злочини, об'єднані одним загальним об'єктом: потерпілі від злочинів у сфері статевих відносин, дорожньо-транспортних злочинів, залишення в небезпеці, злочинів, що складають пережитки феодального ставлення до жінки, і т.п. В основу класифікації потерпілих можуть бути покладені і деякі елементи суб'єктивної сторони складу злочину. Враховуючи специфіку такої класифікації, маємо підставу говорити про потерпілих від необережних злочинів (форма наміру); потерпілих від убивств, учинених на ґрунті кровної помсти, ревнощів (мотив). Нарешті, можуть мати значення і віктимологічні дослідження потерпілих, класифікованих за елементами інших ознак складу злочину: наприклад, потерпілі від крадіжок, вчинених на вокзалах, ринках (об'єктивна сторона); від злочинів, вчинених підлітками, рецидивістами (суб'єкт злочину)¹.

Не слід забувати, що для віктимологічного дослідження найбільший інтерес становлять ті злочини, для скоєння яких особливою причиною були взаємини між потерпілим і злочинцем. Тому необхідна спеціальна класифікація потерпілих залежно від їхнього ставлення до злочинця. Ця класифікація має вирішальне значення для віктимологічного дослідження. В основу її покладено різні соціальні зв'язки – родинне, позашлюбне співжиття, сусідство, службові обов'язки, а також відносини – приятельські, любовні, ворожі, апатія до товаришування і спілкування, просто знайомство.

Згідно з підсумками проведеного нами дослідження особових справ засуджених до позбавлення волі, що відбувають покарання за насильницькі злочини (всього проаналізовано 400 справ), у переліку осіб, щодо яких були скоєні насильницькі злочини, близькі рідні (дружина, чоловік, батьки, діти, брат, сестра) становлять 44,0% (Додаток В).

З метою попередження окремих видів злочинів може мати значення класифікація потерпілих залежно від низки демографічних ознак – професії, спеціальності, посади, роду занять, віку, статі, національності тощо.

¹ Франк Л.В. Віктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 43–44.

Окремому віктимологічному вивченню підлягають різні «атипові» потерпілі: уявні потерпілі – симулянти; потерпілі від злочинів, вчинених самими потерпілими (наприклад, ухилення від чергового призову на дійсну військову службу шляхом заповідання тілесного ушкодження); жертви суїциду; добровільні потерпілі від злочину і деякі інші (наприклад, жертви злочину, що заперечують факт події через небажання скомпрометувати себе, через родинні чи інші почуття до злочинця чи з інших причин).

Також потерпілі можуть бути диференційовані залежно від того, чи заповідана їм шкода випадково, чи через обставини, що мають закономірний характер. Як окремий випадок слід розглянути другу групу, до якої належать потерпілі, що самі виконали певну роль у скоєному злочині. Звідси виникає загальновідома у віктимології класифікація жертв за наявністю, ступенем і характером провини самих потерпілих. Існує широкий діапазон ознак – від відсутності всякої провини до тяжкої, від легкої моральної до серйозної кримінально-правової провини, від позитивних, корисних суспільству дій до злісних провокацій з боку потерпілого. З огляду на використання віктимології для розкриття злочину безсумнівне значення має обставина, чи жива чи ні жертва злочину¹.

Вводиться поняття «рецидивна жертва» (тобто, частіше, як один раз) і «латентна жертва»².

В.Я. Рыбальська з посиланням на праці Л.В. Франка відзначає, що подібно до того, як створення типології злочинців дозволяє глибше розкрити механізм злочину, фактори, які його викликають, типологія потерпілих дозволить попереджати злочини з урахуванням груп осіб, які мають певні соціальні, демографічні риси, володіють підвищеним ступенем віктимності³. Виділяються такі види поведінки жертви, як нейтральна (коли поведінка жертви не сприяла, але й не перешкоджала скоєнню

¹ Див. попередню працю, С. 45–48.

² Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 3.

³ Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Иркут. Ун-т, 1975. – С. 15.

злочину); соціально-схвальна (поведінка, що виражається в активній протидії злочинному зазіханню); негативна (передбачала порушення жертвою моральних і правових норм)¹.

Дехто з науковців дотримується точки зору, за якою поведінку потерпілих за соціальною, правовою і моральною характеристикою можна розглядати як провокативну (образа, приниження, знущання, покарання і т.д.); позитивну, не провокуючу; нейтральну; пасивну (найбільш характерна у взаємодії між близькими родичами). При цьому відзначається, що поведінка потерпілих може мати риси не однієї, а кількох зазначених груп. Однак врешті-решт вона зводиться до одного з наведених за принципом переваги найбільш значущих у кримінологічному плані факторів. При вчиненні деяких видів злочинів (убивства, тяжкі тілесні ушкодження, згвалтування) провокативна поведінка жертв спостерігається у 20–60% і більше випадків. Тому навіть виникнення і розвиток такого нового наукового напрямку в кримінології, як віктимологія, – процес тривалий, на сьогодні, як зазначають науковці, «він ще не довершений, тому немає достатньої ясності в теоретичних основах як головних напрямках віктимологічних досліджень»².

Цікавою видається спроба розробити типологію жертв на основі визнання ступеня віктимності основним критерієм класифікації. Запропоновано такі типи:

1. Випадкова жертва, коли особа стає жертвою через збіг обставин. Виниклі при цьому взаємини в принципі не залежать ні від волі і бажання як жертви, так і злочинця.

2. Жертва з незначними ознаками ризику і така, що живе при нормальних для всіх людей факторах ризику, віктимність якої зросла непередбачено, під впливом конкретної несприятливої ситуації.

3. Жертва з підвищеним ризиком, щодо якої діє комплекс факторів ризику; до цього типу належать два основні підтипи: а) жертви необережних злочинів, коли характер виконуваної

¹ Кримінология: учебник. Общая часть. – СПб.: Питер, 1992. – С. 131.

² Костенко О.М. Воля і свідомість злочинця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Костенко. – К., 1995. – С. 27.

ними роботи чи їхня поведінка в громадських місцях містить більш високу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви навмисних злочинів, соціальний статус яких при виконанні ними соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники ОВС, воєнізована охорона і т.д.), ними можуть бути й особи, віктимність яких зросла в результаті конкретних взаємин між майбутньою жертвою і злочинцем і діями третіх осіб, які породили конфліктну ситуацію. Віктимність може іноді виявлятися й в особливих манерах жертви, у її естетичному вигляді і т.п.

4. Жертва з дуже великим ризиком. Її морально-соціальна деформація не відрізняється від яскраво виражених правопорушників. Вона характеризується антисоціальністю, проституцією, наркоманією, алкоголізмом¹.

У сучасній кримінології жертву злочину класифікують за такими підставами: залежно від складу злочину (статеві злочини; насильницькі злочини, до яких, таким чином статеві не належать; дорожньо-транспортні та ін.); за демографічними ознаками – професія, посада, рід занять, вік, стать, національність; це й морально-психологічні критерії (мається на увазі довірливість, агресивність, статева розпуста, схильність до вживання алкоголю та наркотиків, деспотичність, жадібність та ін.)².

Виходячи з поняття віктимності як підвищеної придатності ставати об'єктом злочинних посягань, відповідно до діалектики загального, особливого та одиничного, розглядаються види віктимності. Це віктимність кримінологічна, а саме галузь кримінології, яка вивчає кількісну та якісну характеристику жертв злочинів, закономірність їх стосунків зі злочинцем (злочинцями) з метою удосконалення на основі отриманих результатів дослідження форм та методів попередження злочинів. Віктимність групова – загальна для окремих категорій людей, які характеризуються схожими соціальними і психологічними якостями (або їх сукупністю), схильністю у певних умовах ставати жертвою злочину. Віктимність індивідуальна – це потенційна схильність конкретного індивіда, що визначається його особистими, соці-

¹ Див. попередню працю.

² Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред.-упоряд. Ю.С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – С. 429.

льними і психологічними якістьми, в окремих життєвих ситуаціях ставати жертвою злочину¹.

Віктимність розрізняється і за іншими критеріями. Так, С.М. Иншаков вважає, що існує особистісна, рольова і ситуативна віктимність. Вона при цьому залежить від низки факторів: а) особистісних характеристик; б) правового статусу посадової особи, специфіки її службових функцій, матеріальної забезпеченості і рівня захищеності; в) ступеня конфліктності ситуації, особливостей місця і часу, у яких ця ситуація розвивається. При цьому величина віктимності може змінюватися. Процес її росту визначається як віктимізація, зниження її росту – девіктимізація. Впливаючи на фактори віктимності, суспільство може знижувати її і тим самим впливати на злочинність².

Існують такі класифікації жертв, в основу яких також покладено певні види поведінки. Це зокрема негативна поведінка, тобто така, що так чи інакше провокує злочин чи об'єктивно створює сприятливу ситуацію для нього; позитивна, яке виражається в протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку й ін.; нейтральна, котра ніяк не сприяла вчиненню злочину³. Ця класифікація тлумачиться в такий спосіб: негативна роль жертви в механізмі злочину може бути реалізована і поза яким-небудь конфліктом між нею і причинителем шкоди. Останній може діяти відповідно до наполегливої вимоги, прохання, доручення жертви, для якої ця шкода з тих чи інших причин вигідна, необхідна. Таке своєрідне співробітництво жертви і злочинця в процесі вчинення злочину може спостерігатися, наприклад, у ситуаціях убивства з жалю, незаконного аборту, покалічення, вчиненого на прохання жертви. До речі, в судовій практиці відзначено випадок наймання жертвою двох осіб, яким вона замовила власне убивство; замовлення було виконано⁴.

¹ Див. попередню працю, С. 10.

² Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 109.

³ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глѣбо. – СПб.: Питер, 1999. – С. 194.

⁴ Криминология: учебник / под ред. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 2004. – С. 179.

Погоджуємось із судженням, що при будь-якій класифікації потерпілих необхідно керуватися морально-психічними критеріями. Агресивність, жадібність, схильність до алкоголізму й інші негативні, а іноді і позитивні (наприклад, довірливість) характеристики особистості деякою мірою обумовлюють лінію поведінки потерпілого, що у низці випадків сприяє створенню віктимогенної обстановки. Такі ж риси, як моральна стійкість, люб'язність, тверезість розуму, гарна фізична підготовка у багатьох випадках сприяють припиненню вчинення злочину¹.

Вважаємо, що вивчення поведінки жертв злочинів у віктимологічному плані може сприяти розробці науково-обґрунтованих тактичних, психологічних, а іноді і технічних заходів підвищення їхньої безпеки. Вивчаючи жертву в різних аспектах та її роль у генезисі злочину, кримінальна віктимологія виходить з того, що поведінка людини за своєю природою може бути необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, нерідко провокаційною, а отже, небезпечною для самої себе. Отже, така поведінка, природно, збільшує схильність особистості до злочинних зазіхань. У цьому плані важливого значення набувають такі характеристики особистості, як вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також на неї впливають довкілля, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб і т.д. Сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів і їхня взаємодія позначаються на «здатності» тієї чи іншої особи стати потерпілою від злочину.

З позиції теорії ролей жертви злочинів поділяються на тих, які усвідомлюють чи не усвідомлюють своє становище через різні обставини; це стійкі жертви (які неодноразово зазнають нападу) та випадкові (коли особа була об'єктом разового злочинного посягання). Роль потерпілого, на думку науковців, може бути також відкритою чи прихованою; саме відкрито-провокативна роль потерпілого в генезисі злочину призводить до його реального вчинення². Вважається, що приховану роль

¹ Там само.

² Кримінологія: учебник для юрид. вузов / под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 128.

жертва може почати грати задовго до вчинення злочину, бо до цього її спонукають її віктимні особистісні якості, статус, стиль поведінки. Така особа ніби позиціонується, виставляє себе мішенню для злочинних посягань. Схожим є поняття евентуальної жертви – тієї ж потенційної жертви, але більш детермінованої віктимологічними ситуаціями і вибором самого нападника (наприклад, хулігана). Є й латентна жертва, особа, яка реально постраждала від злочину, але з якихось причин цей факт залишився прихованим від офіційного обліку. Тому до латентних жертв мають бути віднесені й потерпілі, яким закон надав право вибору – повідомляти чи не повідомляти про злочин, що стався (справи так званого приватного обвинувачення)¹.

Жертва з незначним ступенем ризику – особа, яка живе при нормальних для всіх людей факторах ризику і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації. Із категорії жертв з підвищеним ступенем ризику, тих, які володіють низкою віктимних властивостей, виділяють два основні види: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка в громадських місцях мають більш високу, ніж звичайна, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик (працівники правоохоронних органів, воєнізованої охорони тощо).

І, нарешті, жертва з дуже високим ступенем ризику, – це особа, моральна і соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Її поведінка характеризується стійкою анти-суспільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевою розбещеністю тощо. І тут цікаве зауваження: висока віктимність – це стан, який тривалий час не зникає і після того, коли особа змінила свою поведінку².

Класифікуючи жертв відповідно до їх соціально-демографічних характеристик, Д.В. Рівман пропонує виділяти потерпілих за статевою приналежністю (у випадку ж «одностатевих» злочинів класифікації за статтю не потрібно, однак це не

¹ Криминология: учебник для юрид. вузов / под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 128.

² Там само.

виключає необхідності обліку цієї ознаки, тому що розглянута демографічна категорія чітко виявляється, як тільки ми маємо справу з кількістю потерпілих), а також за віком (коли особливо враховуються психофізичні особливості дитячого і підліткового віку, підвищена віктимність неповнолітніх і в зв'язку з їхніми соціальними ролями, становищем у родині). Соціально-демографічні характеристики (стать, вік, освіта), вчинення правопорушень і злочинів у минулому, особливості взаємин потерпілого зі злочинцем, роль потерпілого у створенні криміногенної ситуації, а також низка інших чинників виконують неабияку роль у визначенні міри віктимності і способів впливу на неї.

Аналізуючи ознаки жертв насильницьких злочинів за результатами моніторингу встановлено, що це, насамперед, студентська молодь (46,3%), потім безробітні (34,4%), учнівська молодь (28,6%), представники робітничих професій (26,8%), безпритульні (16,7%), пенсіонери (13,4%), державні службовці (8,7%), і значно менше – це працівники сфери культури і мистецтва (4,2%), працівники сільського господарства (3,5%). Підприємці-жертви становлять таку ж кількість осіб (5,3%), як і підприємці-злочинці (5,4%) (Додаток Г).

Класифікація потерпілих за їхнім рольовим статусом (зокрема, це працівники міліції, охоронці, касири, інкасатори, військовослужбовці і т.д.)¹. Суттєво впливає на віктимність соціальний статус особи, його становище у суспільстві. Залежно від різних рольових функцій коливається ймовірність стати об'єктом злочинного посягання (наприклад, ймовірність потерпіти від протиправних дій порушників суспільного порядку у працівника міліції є вищою, ніж у бібліотекаря, що впливає з їхнього різного соціального стану).

Сьогодні можна говорити про так звану статусну віктимність – схильність особи, зважаючи на її посадове становище, виконувати якісь соціальні функції, ставати жертвою злочинного посягання. Тут віктимність має об'єктивний характер і залежить не від особистих властивостей людини, а від її соціальних

¹ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 45.

ролей, статусу, які роблять її найбільш уразливою для злочинних дій.

Останнім часом з'явилися нові соціальні групи, представники яких найімовірніше можуть стати жертвою злочинів. Це – підприємці різних рівнів, банкіри, журналісти, що пишуть викривальні матеріали, інші категорії громадян, які стають об'єктами уваги з боку кримінальних структур – від вуличної злочинності (дрібних кримінальників) до її організованих форм. Також останнім часом до групи потенційних жертв потрапили і самотні люди похилого віку, які мають житло, певні цінності, антикваріат, що є об'єктом зазіхань злочинців. Незахищеність таких людей поглиблюється об'єктивними чинниками – похилим віком, слабким здоров'ям, самотністю, – усе це привертає до них увагу злочинців.

Отже, жертва може своїм способом життя сприяти вчиненню злочину, свідомо чи несвідомо створювати умови для вчинення злочинних дій проти себе. Однак говорити про поведінку зазначених категорій осіб як про віктимну було б неправильно. Тут необхідно визначати межі віктимності. Вживання цього терміна є доречним у випадках, коли людина свідомо поводить себе так, що сприяє, провокує вчинення стосовно себе суспільно небезпечних дій.

На думку В. Малишева, зміст поняття і реальне становище потерпілого від злочину пов'язане з його статусом (сукупністю прав, обов'язків, колом діяльності у рамках карного процесу і поза ним), позицією (поведінкою стосовно злочинця, інших осіб – співпотерпілих, свідків і ін.) і роллю у криміногенно-кримінальному механізмі¹. Якщо віктимність особистості – явище загалом соціально набуте, то в її детермінації бере участь низка чинників, а саме: особистісні характеристики людини; статус особи, що може певною мірою поєднуватися з ризиком наразитися на злочинне посягання, а також зовнішні обставини – ситуація, час, місце, спосіб вчинення злочину.

Специфічний характер має віктимність жінок, яка детермінується статевою належністю. Стать виконує одну з самостій-

¹ Малишев В. Кар'єра жертви. Популярно о віктимологии / В. Малишев. – Донецьк: Юрпрес, 2002. – С. 45.

них та головних ролей у виборі жінки як об'єкта посягання та повинна розглядатися як криміногенний фактор, що визначає характер насильницьких дій та можливі наслідки. Як вважає де-хто з науковців, сама стать людини може виступати фактором ризику та актуалізувати модель протиправної поведінки, оскільки є дуже сильною домінантою у виборі конкретного типу насильницьких дій¹.

Слушну позицію у цьому контексті обстоює Г. Шнайдер. На його думку, саме жертва може мати рішучий вплив на процес мотивації злочину вже тим, що здатна втягуватися у цей процес поза своєю волею. І те, як вона оцінює злочинця, може прислужитися самовиправданню злочинцем своїх дій, їхньої нейтралізації в його свідомості².

Отже, віктимність – категорія, що визначає ймовірність для людини стати жертвою злочину. Можливість реалізації такої ймовірності залежить від низки чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, тобто віктимність має багаторівневу природу і є сукупністю соціальних, правових, демографічних, біологічних, морально-психологічних характеристик конкретної особи. Людина набуває таку властивість, як віктимність лише за умови, що вона мала можливість зрозуміти своє становище у певний момент і уникнути негативних наслідків, тобто у людини повинен бути вибір дій. Не можна говорити про віктимність, якщо для виходу із проблематичної ситуації не залишилося варіантів.

Віктимність – не природно притаманна людині якість, вона набувається в процесі життя, коли доводиться діяти у конкретних ситуаціях, що проявляється у зовнішніх об'єктивних умовах. Оскільки, як уже зазначалося, у тих самих обставинах люди поведуться по-різному, відбувається накладання соціального, об'єктивного на особистісний, суб'єктивний стан людини.

¹ Алихаджиева И.С. Женщина как жертва убийства (криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / И.С. Алихаджиева. – Саратов, 1999. – С. 15–16.

² Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – С. 350.

Віктимність може мати індивідуальний, масовий, а також видовий характер (віктимність людей з аналогічними віктимними характеристиками). Оскільки людська особистість часто густо є елементом маси, спільноти, в якій може виявлятися віктимність на масштабному рівні, то з розвитком соціального прогресу, із зміною якісних характеристик злочинності відбувається і модифікування віктимності, про що свідчить поява нових категорій жертв злочинних посягань.

Як справедливо відзначають деякі автори, віктимність є «помічником», «співавтором»¹ злочинності. Отже, вивчення цього явища, коригування віктимної поведінки повинні допомогти знизити кількість потерпілих від тяжкої насильної злочинності проти життя та здоров'я особи².

Дехто з науковців поділяє віктимність на винну і невинну. До винної, звичайно, відносять протиправну чи аморальну поведінку особи, а також прояв нею необачності, легковажності, необережності, через що вона і стає жертвою злочинів. Невинна віктимність пов'язана, як правило, зі службовими і суспільними обов'язками (співробітник міліції, інкасатор, дружинник) чи з психофізичними особливостями особи (діти, літні люди, інваліди).

Категорія віктимності, якщо її розглядати у широкому сенсі, містить чотири різні за змістом поняття: індивідуальну, видову, групову і масову віктимність. Індивідуальна віктимність – це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними чи біофізичними властивостями (або їхньою сукупністю), що сприяє у певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість заподіяння особі шкоди протиправним актом³. Видова віктимність проявляється у відносній «схильності» окремих людей ставати, через низку обставин, жертвами окремих видів злочинів (наприклад, кра-

¹ Ривман Д.В. Віктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 53.

² Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я громадян в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 87.

³ Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 179.

діжок, шахрайства, тілесних ушкоджень); вважається, що саме видова віктимність дозволяє найповніше виділити основні типові риси потерпілих від того чи іншого виду злочинів і створити типологію жертв.

Групова віктимність полягає в загальній для окремих категорій осіб підвищеній «здатності» за певних умов ставати жертвами злочинів. Така віктимність притаманна, наприклад, працівникам міліції, інкасаторам, охоронцям, представникам деяких інших професій, які вже через виконувану ними роботу нерідко стають жертвами злочинців. Групова віктимність характеризує також осіб, що входять до групи ризику. Вони зловживають спиртними напоями чи наркотиками, займаються проституцією, бродяжництвом і т.д.

Термін «масова віктимність» вказує на об'єктивно існуючу реальність для визначеної частини людей, через їх суб'єктивні якості, нести фізичний, моральний і матеріальний збиток від злочинів, на стан і структуру сукупності потерпілих від злочинів у результаті їхньої віктимної схильності¹. Про масову віктимність, на думку Д.В. Рівмана, можна говорити, маючи на увазі, що існують люди, які володіють аналогічними, подібними чи, навпаки, різними морально-психологічними, біофізичними і соціальними якостями, що визначають той чи інший ступінь уразливості щодо злочинів; становлять масу, у якій окрема особа з її індивідуальною віктимністю виступає лише як елемент сукупності².

Особливе місце серед проблем віктимології посідає питання про провину жертви. Необхідно чітко розрізняти загальноприйнятий термін «вина» у кримінальному праві й умовний термін, який використовується у віктимологічних дослідженнях чи в кримінологічних і кримінально-правових роботах, коли словом «провина» дається оцінка діям і поведінці потерпілого, а не злочинця. Зокрема, Л.В. Франк вважає, що віктимологія не може розглядати проблему провини потерпілого тільки як кри-

¹ Див. попередню працю.

² Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

мінально-правову чи навіть загальноправову категорію, яка спричинила кримінальну відповідальність, тому що суть проблеми ширша і глибша, бо криється в соціальній провіні, у соціальній відповідальності, соціальних нормах – регуляторах поведінки як посягателя, так і жертви. Тому при вивченні цієї проблеми необхідно виходити з інших передумов, а саме: провіна – не тільки юридичне поняття, а й соціально-психологічна категорія, що має моральне значення, яке є підставою для вирішення питання про соціальну відповідальність як індивіда, так і соціальної групи, колективу¹.

Провина жертви – складна і багатопланова категорія, що вимагає спеціального самостійного дослідження. Складність полягає, насамперед, у тому, що провіна жертви як соціально-психологічна категорія, не збігається зі змістом і обсягом провіни в праві. Провина жертви як один із приводів протиправного діяння не може належати до суб'єктивної сторони складу злочину, посідає місце серед елементів його об'єктивної сторони так само, як і будь-які інші обставини, що сприяють протиправному діянню. У цьому одна з принципових відмінностей провіни в праві від провіни у кримінальній віктимології². «Провина потерпілого» є об'єктивною категорією, бо йдеться не тільки про оцінку поведінки загалом, а й про оцінку дій потерпілого. Очевидно, також мається на увазі оцінка поведінки з боку суспільства³.

В.І. Полубинський провіну вбачає у вигляді провокаційної дії (бездіяльності) потерпілого, у неналежній поведінці. Він розрізняє безпомічний стан жертви і винний безпомічний стан, під яким розуміє свідоме і несвідоме доведення себе до стану жертви (як правило, шляхом зловживання алкоголем чи наркотиками, іншим способом) до стану втрати нормальної психічної

¹ Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 115–116.

² Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский. – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 70.

³ Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – С. 394.

і фізичної реакції на зовнішні події, повної чи часткової втрати контролю за своєю поведінкою¹.

Як правильно зазначає дехто з науковців, дані про віктимність не повинні трактуватися в тому сенсі, що жертва також є винною у скоєнні злочину тією чи іншою мірою, що вона повинна нести відповідальність за злочинний акт, бо відповідальність за злочин завжди несе саме той суб'єкт, який його скоїв².

Під провиною потерпілого дехто розуміє такі форми його поведінки, які сприяли скоєнню злочину. Йдеться про те, що провину потерпілого, у контексті теорії кримінального права, можна говорити лише умовно – провина злочинця і провина потерпілого близькі, але не ідентичні поняття... потерпілий неправильно поводить себе, що не має нічого спільного з поняттям провини³. Склався й особливий термін «віктимологічна провина», що визначається як психологічне ставлення особи, яка наражається на небезпеку, у формі байдужості або необережності до своїх дій, наслідком яких є завдання їй моральної, фізичної чи матеріальної шкоди⁴.

Поділяємо точку зору щодо розроблення критеріїв вини потерпілого в співвідношенні з провиною особи в межах їх спільної відповідальності перед суспільством та перед собою⁵.

В працях кримінологів визначаються особливості потерпілих, що розрізняються за ступенем «провини»: а) зовсім невинна жертва; б) жертва з легкою провиною (тобто жертва як результат свого незнання); в) жертва, провина якої виявляється однаковою мірою з провиною посягателя (куди належать і провокуючі жертви); і, нарешті, г) жертва, цілком винна у вчиненому на неї замаху⁶.

¹ Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – С. 77.

² Криминология: учебник. Общая часть. – СПб.: Питер, 1992. – С. 131.

³ Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1995. – С. 37.

⁴ Джужа О.М. Стилий словник криминологічних термінів / О.М. Джужа. – К.: Вища освіта, 1999. – С. 10.

⁵ Курс криминології. Загальна частина: у 2-х кн. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 1. – С. 65.

⁶ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 52.

Ця формальна ясність зникає, коли відношення «злочинець-жертва» розглядається більш детально. Жертва залишається такою (не ставши легітимізованим потерпілим) навіть у тому випадку, якщо її дії є злочинними, а вона стала жертвою в результаті відбиття зазіхань. Ролі злочинця і жертви можуть взаємозамінюватися і поєднуватися в одній особі, наприклад, у ситуаціях, пов'язаних із нападом при бійках. У цьому випадку сторони взаємно заподіюють шкоду одна одній, і від важковловимих нюансів залежить, на чій стороні залишиться перевага¹.

При вивченні проблеми жертви насильницької злочинності, а найбільше злочинності як такої науковці звертають увагу на її комплексний характер. Потерпілий від злочину може бути об'єктом вивчення різних дисциплін, і на цій підставі можна провести первинну класифікацію. Про потерпілого можна говорити як про об'єкт вивчення кримінального процесу, кримінального права, кримінології, криміналістики, судової статистики, судової психології, судової медицини і судової психіатрії. Для кожної із зазначених дисциплін особа потерпілого, його ставлення до злочинця, злочину, інші проблеми, пов'язані з його особистістю і поведінкою, становлять різний інтерес. Для кримінально-процесуального права поняття потерпілого співвідноситься з поняттям учасника процесу, для кримінального права – з поняттям обставин, які належать до об'єктивних ознак складу злочину, для кримінології – з поняттям «приводу до вчинення злочину», для криміналістики потерпілий найбільше тісно зв'язаний з питаннями тактики розслідування, для судової медицини потерпілий – об'єкт огляду чи судово-медичної експертизи і т.д.².

Для віктимології значення вищевказаної класифікації потерпілих полягає у такому: вона дає можливість, по-перше, відібрати з різнорідних дисциплін те, що залишається ними в цьому аспекті недослідженим; по-друге, застосування подібної класифікації дозволяє акумулювати й інтегрувати розрізнені дані про

¹ Кримінологія: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 179.

² Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 42–43.

потерпілого, що містяться у різних дисциплінах¹. З цього приводу Л.В. Франк зазначає, що всебічне вивчення жертв злочину необхідно і тому, що, по-перше, чимало потерпілих опиняються в цій ролі через поведінку, розцінювану з погляду права і моралі як позитивної (при виконанні службового чи громадського обов'язку), чи через тільки визначений статус, або цілком випадково. Іноді особа стає носієм двох соціальних, протилежних за своїм значенням, ролей – зазіхача і потерпілого у такому випадку способи розпізнавання істинного змісту різних форм, видів і категорій провини потерпілого і її співвідношення з провиною особи, яка скоїла злочин, перебувають у межах єдиної соціальної відповідальності². Тому визнаємо цілком справедливим те, що саме комплексний підхід (використання даних біології, психології, соціології, права) сприятиме подоланню односторонності при класифікації жертв злочину³. Однак для цього віктимологія, насамперед, сама повинна стати комплексною наукою, включаючи, як мінімум, віктимологію травматизму, віктимологію катастроф, віктимологію технічної безпеки, віктимологію побуту і т.д.⁴. Комплексний підхід як основа класифікації жертв злочину застосовується в тому випадку, коли критерієм такої класифікації є ступінь віктимності; тоді розрізняється віктимна деформація особи, професійна віктимність, вікова віктимність, віктимна патологія⁵. На думку Д.В. Рівмана, у міру нагромадження фактологічного матеріалу і результатів його теоретичного осмислення віктимологія може сформуватися як комплексна наука, що буде містити, насамперед, кримінальну віктимологію, віктимологію побуту,

¹ Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 131.

² Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 117–118.

³ Криминология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 76.

⁴ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глѣбко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 47.

⁵ Курс криминології. Загальна частина: у 2-х кн. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 1. – С. 65.

психіатричну віктимологію, віктимологію катастроф, технічної безпеки¹.

Виділення психіатричної віктимології є симптоматичним. У більш загальному аспекті можна говорити про психологію віктимності, тому що не тільки особистість злочинця детермінована біосоціальними факторами, а й особистість жертви. На цьому наголошується у низці публікацій.

Цілком природним уявляється аналіз особливостей особистості і поведінки потерпілого на тій самій методологічній основі, на якій досліджується особистість злочинця. Так, О.М. Костенко вказує, що розвиток живих істот відбувається за принципом нашарування (стратифікації), відповідно до якого у процесі розвитку будь-якої речі її вища форма існування нашаровується на нижчу, таким чином, співіснуючи з нею, але не руйнуючи її. Виходячи з цього, соціальне в людині – це вища форма її існування, що нашаровується на нижчу, біологічну форму існування людини. Біологічний обмін речовин передбачає існування фізіологічного фактора, що регулює поведінку живої істоти (інстинкт), а також її психологічного фактора (неусвідомлене психічне відображення). Виходячи з принципу нашарування, соціальний обмін речовин як вища форма обміну, що нашаровується на біологічний обмін, передбачає існування волі як вищої форми розвитку фізіологічного (інстинкту) і свідомості як вищої форми розвитку психічного (неусвідомленого психічного відображення), що генерує і регулює вищу форму поведінки людини – соціальну².

Вчені підкреслюють, що особистість потерпілого «характеризується станом соціально-психологічних і біофізичних якостей, прояв яких у ситуаціях, характерних для визначених злочинів, обумовлює типову поведінку індивіда і пов'язану з цією поведінкою більшу, ніж для цілої маси людей, ймовірність заповідання йому фізичного, морального і матеріального збитку дія-

¹ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 10.

² Джужа О.М. Стислий словник кримінологічних термінів / О.М. Джужа. – К.: Вища освіта, 1999. – С. 13.

ми злочинця»¹. Звертається також увага на те, чи особистість і поведінка потерпілого можуть бути похідними від його фізичного стану, загалом здоров'я як фізичного, так і психічного².

Як окремих компонент предмет кримінальної віктимології називається об'єктивна біофізіологічна і соціально-психологічна властивість потерпілих³. Поняття «девіантна поведінка» звичайно вживається щодо властивостей особистості злочинця. Логічно було б очікувати, що такий підхід згодом знайде місце й у системі віктимологічного знання.

Особливий інтерес для віктимології становлять жертви з віктимогенними девіаціями. Без вивчення всіх і, зокрема, таких жертв неможлива розробка особливих, нетрадиційних заходів для попередження злочинності, спрямованих на запобігання необачної, ризикованої, легковажної, розпущеної, провокаційної поведінки людини, що може виявитися небезпечним для неї самої.

Стан і злочинця, і жертви за певних умов є відхиленням від норми. Кожен із цих станів має свої не тільки окремі, а й загальні причини і міри попередження⁴. На думку Д.В. Рівмана, особа може мати певний стан соціальних і психологічних якостей, котрі можуть проявитися у поведінці, що обов'язково виходить за межі об'єктивно нейтральної⁵.

В. Малишев відзначає, що надзвичайно великий інтерес для розуміння психології людей, які стають і злочинцями, і жертвами злочинів, має загальна психологія девіантного типу поведінки. На його думку, у будь-якому соціумі існує поняття загальноприйнятих норм поведінки – правових, моральних, естети-

¹ Ривман Д.В. Віктимологія / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 9.

² Криминологія / под ред. Н.В. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Бек, 1998. – С. 131.

³ Криминологія: учебник / под ред. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 2004. – С. 179.

⁴ Франк Л.В. Віктимологія и віктимность / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 45–46

⁵ Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Віктимологічні проблеми боротьби з преступністю. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 6.

чних, сексуальних, а також психологічно-комфортного самопочуття. Індивід, стаючи вільним, формуючи нормативну поведінку, усвідомлено бере на себе відповідальність за дотримання писаних законів, що гарантують захист прав і свобод людей, які його оточують, а також «неписаних» норм – традицій і стереотипів поведінки, прийнятих у тому чи іншому мікросоціальному середовищі. Однак на тлі цих «типових» форм поведінки природно виникають нетипові, що відхиляються, чи є девіантними. За визначенням ученого, девіантним вважається будь-яке за ступенем спрямованості чи мотивами поведінки, посягання, що засвідчує відхилення від критеріїв тієї чи іншої суспільної норми. При цьому критерії обумовлюються нормами відповідності правовим вказівкам і регламентаціям (нормам законослухняності), моральним і морально-етичним розпорядженням (загальнолюдським цінностям), етикету і стилю¹.

Питання про девіантну поведінку жертви є частиною більш загальної проблеми – психології жертви. Дехто з науковців прихильно ставляться до твердження, що віктимологія є біопсихосоціальною наукою (Б. Мендельсон), а також окремою галуззю сучасної психології (О.В. Киричук, С.М. Яковенко). Відповідно психологія жертви визначається як сукупність індивідуально-психологічних, соціально-психологічних ознак (якостей, характеристик), які підвищують ймовірність скоєння злочину проти особи. Саме з такої позиції розглядаються особливості уявної жертви. В уявній жертві найбільш виразно проявляються особистісні характеристики, зокрема акцентуація характеру за істероїдним типом та особистості загалом за демонстративним типом².

Ще на початку становлення вітчизняної віктимології Л.В. Франк писав, що при класифікації потерпілих доцільно керуватися морально-психологічними критеріями. Довірливість, агресивність, статева розбещеність, схильність до вживання алкоголю, жадібність, деспотизм у ставленні до близьких і підлег-

¹ Малышев В. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. Малышев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – С. 45.

² Медведев В.С. Кримінальна психологія / В.С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – С. 56.

лих і т.п. негативні риси особистості потерпілого обумовлюють деякою мірою його лінію поведінки, що, своєю чергою сприяє створенню віктимогенної обстановки. З іншого боку, такі риси характеру, як тверезість розуму, передбачливість, моральна стійкість, гарна фізична підготовка у багатьох випадках припиняють вчинюване насильство чи навіть запобігають зазіханню, яке готувалося. Віктимологічне значення класифікації потерпілих за цими ознаками особливо збільшується, коли ті чи інші психологічні і моральні сторони особистості потерпілого лежать в основі способу і форми вчинення злочину чи є безпосереднім приводом для самого злочину¹.

У контексті проблем віктимології побуту вчені відзначають, що в сучасному суспільстві не у всіх родинах існують позитивні тісні зв'язки і близькість цих родинних стосунків не завжди ототожнюється з поняттям дружби і щиросердечного співчуття. Радше навпаки, нерідко спостерігаються відносини, коли безпосереднє спілкування і частота контактів прямо пропорційні відчуженості і ворожості. Така взаємодія антагоністична і веде до сумного результату – події злочину².

Наведені В.С. Мінською і Г.І. Чечель дані свідчать про те, що усі відносини, що склалися між людьми, які мають в родині подружні (та інші інтимні), сусідські, службові і інші соціальні зв'язки можуть бути оцінені як показові, байдужі, неприязні. Відповідно до цієї класифікації характер передзлочинних взаємин між потерпілим і злочинцем у процесі конкретно-соціологічного дослідження вивчався двома шляхами: шляхом опитування засуджених і анкетування кримінальних справ. Опитування засуджених дозволило виявити наступний їх розподіл за характером взаємин із потерпілими до вчинення злочину: виявилось, що 22,3% засуджених не були знайомі з потерпілими, а 8,5% – не дали відповіді на це питання, 15% засуджених перебували з потерпілими у неприязних відносинах. Вони були засновані на почуттях ревнощів, заздрощів, на образах тощо. До цієї

¹ Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 46–47.

² Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 96.

групи належали й ті, що мали відверто ворожі відносини, котрі базувалися на низьких почуттях.

За даними проведеного нами дослідження, значна частина засуджених (34,2%) перебувала з потерпілими у дружніх взаєминах і лише поведінка одного з них у конкретній життєвій ситуації, яка передувала злочину, вплинула на виникнення конфлікту, що спровокував злочин. У байдужих стосунках з потерпілими до вчинення злочину перебувало 20% засуджених (Додаток В). Як правило, такі взаємини існують між людьми малознайомими, між далекими родичами і свояками, тими, що були свояками, між частиною людей, що перебувають у службових зв'язках. Звідси і висновок: «Ті причини, через які особа поводить певним чином перед скоєнням щодо неї злочину, не зв'язані безпосередньо зі злочином»¹.

Класифікація потерпілих за морально-психологічними ознаками, запропонована Д.В. Рівманом, враховує також такі характеристики особистості, як статеві розбещеність, схильність до вживання наркотиків, жадібність, деспотизм, агресивність, брутальність, боягузтво, жорстокість, пасивність, довірливість, доброта, некритичність, передбачливість, моральна стійкість, розважливість, тактовність, ввічливість, рішучість, хоробрість. Усі ці якості, на думку вченого, за певних обставин, можуть або сприяти, або перешкоджати здійсненню злочину².

На думку А.Л. Репецької, вивчення особистості потерпілого необхідне для визначення справжніх мотивів злочинних зазіхань і відповідної індивідуалізації відповідальності винного, розробки заходів як кримінологічного, так і віктимологічного напрямку профілактики³. Механізм конкретного злочину пов'язаний з особистістю і поведінкою потерпілого у кожному другому випадку побутового насильницького злочину, у кожно-

¹ Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Иркутск: Право, 1988. – С. 14.

² Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

³ Криминология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – С. 47.

му третьому випадку згвалтування, у двох випадках з п'яти, коли вчиняється автотранспортний злочин, у восьми випадках з десяти при вчиненні шахрайства¹.

Очевидно, сенс вивчення потерпілих від злочинів полягає в тому, щоб на основі уявлень про цих осіб визначити типову сукупність особистісних ознак і характеристик поведінки, що роблять конкретну особу більш-менш уразливою у злочинних ситуаціях. Інформація про цих людей, відповідним чином оброблена, дозволить побачити певні ознаки потерпілих, властиві для тих чи інших їх груп, категорій. Однак цього недостатньо, іще важливіше з'ясувати, що становлять ці ознаки в аспекті їхньої особистісної приналежності, чи існує така їхня сукупність чи сукупності, які б дозволили говорити про типовість потерпілих, про потерпілих як носіїв якостей, не нейтральних у механізмі злочину.

У працях вчених виділяється і поняття «жертвовної безпорадності». У повсякденному житті в індивіда формується стійкий «комплекс невдахи», що перешкоджає мобілізації всіх його ресурсів для зміни як конкретної ситуації, так і становища загалом. Саме наявність фактора нав'язаної безпорадності призводить до того, що такі люди дуже часто стають жертвами злочинних зазіхань. Це характерне, наприклад, для сімейних конфліктів, які є довготривалими, коли члени родини терплять утиски домашнього тирана, будучи не спроможними протиставити йому фізичну силу, соромлячись покаржитися сусідам чи звернутися у відповідні інстанції. Людина з комплексом невдахи покійно піде назустріч групі хуліганів, навіть не зробивши спроби звернути убік².

На основі вивчення психологічних рис особистості йдеться і про латентну жертву. Для неї важливе значення мають страх за власну безпеку та безпеку пов'язаних з нею осіб, побоювання осуду, сором, усвідомлення власної провини тощо³. На думку

¹ Криминологія / под ред. Н.В. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Бек, 1998. – С. 131.

² Малышев В. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. Малышев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – С. 45.

³ Медведев В.С. Кримінальна психологія / В.С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – С. 56.

В.С. Медведева, психологічні характеристики особи, які зрештою зумовлюють психологію віктимності, складаються з психофізіологічних (наприклад, швидкість і адекватність сенсомоторних реакцій, викривлене чи ілюзорне сприйняття злочинця); індивідуально-психологічних (емоційна неврівноваженість, знижений самоконтроль) і соціально-психологічних (комунікабельність, комформність) якостей. Такі якості найчастіше стають віктимними через недорозвиненість, акцентуйовану чи патологічну форму розвитку.

Розробка дійових заходів із профілактики, наприклад, некорисливої насильницької злочинності і попередження підвищеної віктимності потенційних жертв, на думку А.Е. Михайлова, передбачає вивчення особистості, спонукальних мотивів поведінки потерпілого від злочину. У межах поставленої проблеми, як найоптимальніша, вважається структура особистості, яку обгрунтовує К.К. Платонов: «Ця структура є найбільш послідовною і чіткою, оскільки ідея про різні рівні соціалізації психічного в людині допомагає зрозуміти внутрішні механізми чергування різних суспільно небезпечних вчинків у поведінці злочинця»¹. Зрозуміти співвідношення соціального і біологічного в людині можна тільки шляхом вивчення різнобічного взаємовпливу і взаємопроникнення одного в інше в структурі особистості.

Щодо індивідуальної віктимологічної профілактики, то, на нашу думку, вона складається з виявлення осіб з підвищеною активністю та проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину. За своєю природою поведінка людини може бути не тільки правомірною чи злочинною, а й ризикованою, тобто бездумною, розбещеною, провокаційною, а як наслідок – небезпечною для самої себе, що відповідно збільшує ризик стати «мішенню» для злочинних посягань неповнолітніх. Однак це не фатальна властивість особи. Ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нульового стану і це залежить від того, чи обирає

¹ Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений: учеб. пособие / А.Е. Михайлов. – К.: Правник, 1998. – С. 5.

людина найоптимальніший варіант поведінки, щоб не створити віктимну ситуацію¹.

Низка науковців звертають увагу на те, що віктимну схильність мають люди, які вдаються до афектів, особи з певними психопатологічними розладами, ті, що практикують мазохізм. У них спостерігається відсутність інтересу до життя, що також сприяє зазіханню. І.А. Петін відзначає, що нерідко потерпілий не виявляє активного захисту, навіть якщо цьому ніщо не заважає. Однією з причин такої поведінки, як вважає З. Фрейд, може бути яка-небудь травматична подія, що порушила основи життя, через що людина втратила будь-який інтерес і до сьогодення, і до майбутнього, у пам'яті постійно повертається у минуле.

Слід враховувати і те, що невизнання провини є своєрідним психологічним захистом від руйнування особистості, нехай ілюзорного, але природного щодо стабільності внутрішньої рівноваги. Ця «рівновага» підтримується за рахунок напруги внутрішніх сил, що витрачаються на приховування від оточення свого істинного обличчя. У нормальних умовах людських ресурсів цілком достатньо для життєвого існування «з додатковим навантаженням», але несподівана чи екстремальна ситуація розкриває сутність індивіда. Реакція при цьому може бути різною – від пригноблення до злочинної агресії².

Як зазначав ще Е. Фромм, індивід має можливість і здатність влаштувати життя відповідно до свого характеру, формування ж індивідуального характеру визначається сукупністю екзистенційних переживань, індивідуальних переживань і переживань, обумовлених культурою, темпераментом і фізичною конституцією індивіда³. Кількість і особливості складових, які визначають характер людини, такі, що, поряд із необхідними детермінантами, багато випадкових, відтермінованих давністю існування, що засвідчує непередбачуваність розвитку людини.

¹ Книш О. Фізичне насильство / О. Книш // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 131–134.

² Петин И.А. Механизм преступного насилия / И.А. Петин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 263.

³ Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск: Попурри, 1998. – С. 443, 445.

Як бачимо, більшість науковців відзначає існування внутрішнього зв'язку між злочинцем і його жертвою. Вони підкреслюють, що жертва нібито навмисно потрапляє в ситуацію, де є особа, здатна завдати їй шкоду, що злочинець знаходить «свою» жертву, зв'язок між злочинцем і жертвою такий, що за своєю соціальною роллю вони можуть мінятися місцями, бо є членами тієї ж самої загальної соціальної взаємодії; нарешті, що якийсь невідомий зв'язок між злочинцем і його жертвою зберігається і після смерті жертви (у випадку вбивства). Цей особливий зв'язок – між злочинцем та його жертвою – у більш загальному плані, тобто як форма загальнолюдських відносин, досить детально вивчений у психології.

Е. Фромм ставить запитання: звідки беруть початок мазохістські нахили і відповідні їм сексуальні збочення і яке загальне підґрунтя мазохістських і садистських рис характеру. На нього дає таку відповідь: і садистські, і мазохістські нахили допомагають людині уникнути нестерпного почуття самотності і власного безсилля, а потреба позбутися цього почуття є настільки сильною, що людина виявляється не в змозі вибрати правильну лінію поведінки, що веде не до фіктивного, а до справжнього вирішення її проблем. Цілком можливою і логічно виправданою здається пропозиція назвати загальну мету, котра лежить в основі садизму і мазохізму, симбіозом. У психологічному змісті цього слова, симбіоз – своєрідний союз, тобто вплив, однієї особистості на іншу, і взаємозалежність між ними. Таким чином, кожна зі сторін позбавляється своєї індивідуальності, свого «я»¹.

Розглядаючи різні аспекти проблеми жертви злочинів, насильницьких у тому числі, багато авторів усе ж схиляються до думки про тотожність рис особистості жертви з особистістю злочинця й особистісними рисами тих людей, що не належать ні до тих, ні до інших. У принципі кожна людина, навіть маючи ідеальну поведінку, може виявитися потерпілою від злочину. Заподіяння шкоди злочином можливе будь-якій людині, однак слід визнати, що існують певні особистісні якості, котрі створюють більшу, ніж середня, вразливість конкретного індивіда.

¹ Фромм Э. Типы агрессии / Э. Фромм // Психология человеческой агрессивности. – Минск: Прогрес, 1999. – С. 188–198.

Типові способи поведінки людей, як вважає Д.В. Рівман, у визначених видах ситуацій є виразом їхньої внутрішньої сутності. Кожна людина живе і діє в умовах певної соціальної системи, виконуючи безліч різних соціальних ролей, займаючи різні соціальні позиції, статус. У цьому плані потерпілий від злочину нічим не відрізняється від інших людей. Але, оскільки для потерпілого його поведінка є виразом особистої життєвої орієнтації, то потрібно зважати на залежність потенційної вразливості потерпілого від цієї орієнтації¹.

«Практично будь-яка людина може стати жертвою убивства, – пише Ю.М. Антонян, – особливо, коли поведінка убивці підкоряється не звичайній, а хворій логіці, причому така ймовірність вища в країнах і регіонах (містах) з високим рівнем насильства. Тут від самої жертви найчастіше мало що залежить, хоча, якщо мати на увазі всю кількість потерпілих, варто виділити тих, хто з різних причин скоріше може стати жертвою агресії»². Цю думку відомого кримінолога поглиблюють і розвивають інші науковці.

У суспільстві, де існує злочинність як соціально обумовлене явище, потерпілим від злочину, через обставини, може стати будь-який громадянин³. Йдеться про те, що індивід не набуває віктимності, а, навпаки, він просто не може бути невіктимним, бо є членом суспільства, в якому не ліквідовано злочинності, а, отже, у ньому є і об'єктивна можливість стати жертвою злочину⁴. Особистість, – підкреслює Г.Ф. Хохлаков, – може бути оцінена з погляду ймовірності її перетворення на жертву злочину. У той же час цей факт не означає, що існує деяка якісна відмінність жертви від нежертви⁵.

¹ Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 4–9.

² Антонян Ю.М. Психология убивства / Ю.М. Антонян. – М.: Юристъ, 1997. – С. 106.

³ Криминология: учебник. Общая часть. – СПб.: Питер, 1992. – С. 130.

⁴ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глѣбоко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 182.

⁵ Хохлаков Г.Ф. Криминология: учебник / Г.Ф. Хохлаков. – М.: Юристъ, 2000. – С. 50.

То ж здатність стати жертвою є універсальною якістю, бо вона може реалізуватися не в одній, а в декількох різноманітних кримінальних ситуаціях. Адже людина володіє загальною і спеціальною віктимністю, максимально повним «набором» віктимних потенцій, що можуть виявлятися в межах від мінімального до найвищого ступеня. Вона може бути вразливою від дуже широкого кола злочинів, або ж віктимозагрозливим може бути який-небудь один злочин, що дуже рідко трапляється. Часто людина може мати діаметрально протилежні віктимні потенції – легко розпізнати виверти шахрая, але не упоратися з вуличним хуліганом, і навпаки. Навіть абсолютно однакова поведінка і подібні особистісні якості в різних людей можуть призвести до всіляких наслідків у конкретній віктимній ситуації¹.

Феномен жертви розглядається як загальний, універсальний, коли в основу цього аналізу покладено діалектику взаємозалежності загального й одиничного. Потенційна індивідуальна віктимність залежно від можливості її реалізації у ситуаціях більш-менш широкого кола злочинів у зв'язку з особистісними якостями і професійною зайнятістю конкретної особи також може розглядатися з позицій її «універсальності». З цієї позиції виділяються загальна і вибіркова (спеціальна) віктимність².

Зростання злочинності безпосередньо позначається на збільшенні кількості жертв. Якщо сама злочинність є показником деструктивності, дисгармонії, конфліктності у соціальних відносинах, то будь-який акт здійснення злочину – це конкретний випадок (варіант) розв'язання соціальних суперечностей між конкретними людьми, що через обставини перебувають у порівняно постійному чи тимчасовому зв'язку один з одним. Таким найбільш безпосереднім зв'язком є сімейні чи родинні стосунки, далі – службові, територіальні (між сусідами, дружні стосунки, що складаються в інших, крім виробничої, сферах діяльності – заняття спортом, зустрічі інтелектуалів, фанів, членів різних клубів тощо).

¹ Малышев В. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. Малышев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – С. 31.

² Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.П. Кропачева. – М.–СПб.–Ниж-Новгород–Воронеж–Минск: Питер, 2003. – С. 140.

Розділ 3

ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ У ДІЯЛЬНОСТІ ОВС

3.1. Детермінанти насильницької злочинності

Предмет кримінології охоплює низку філософських категорій передусім категорії причинності, через які можна зрозуміти і розкрити поставлені перед нею проблеми. Як свідчить історія розвитку науки взагалі, пошуки причин і умов появи і поширення тих чи інших явищ завжди починалися з феноменології, тобто зі з'ясування усіх факторів, пов'язаних з існуванням конкретного феномена¹.

Причинність у нашому розумінні – це зв'язок генетичний, тобто такий процес, що продукує нову річ чи явище. Слово «генетика» походить з латини й означає рід, походження, джерело та ін. Російське слово «причина» одного кореня з дієсловами «чинити», «учиняти», тобто зробити, створити, здійснювати².

В умовах соціально-економічної дестабілізації суспільства виникає явище аномії – масова злочинна поведінка стає патологічним атрибутом соціуму. Теорія причинності у кримінології має методологічне значення і значною мірою визначає сенс і зміст правової природи злочинності, соціальної сутності особи злочинця, сприяє розробці попереджувальних заходів і вирішенню інших кримінологічних проблем. Причини та умови злочинності, як відомо, – система соціально-негативних явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. Причини злочинності визначаються реальними умовами життя людей, в основі яких – суперечності суспільства. Суперечності між

¹ Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – С. 43.

² Старков О.В. Криминопенология / О.В. Старков. – М.: Экзамен, 2004. – С. 262.

особистістю і суспільством, реалізовані в злочині, мають соціальну, психологічну або змішану природу. Причини злочинності конкретизуються через різні фактори, які негативно характеризують економічну, соціальну, духовну і політичну сфери життєдіяльності суспільства. Такими факторами є різні недоліки в цих сферах, які знову ж таки негативно впливають на поведінку людей. Таким чином, причинний зв'язок – це така залежність, при якій одне явище, що називається причиною, породжує, тобто призводить до іншого, – наслідку.

Закон причинності проявляється в тому, що між подіями, які виникають у світі, існує такого роду зв'язок, при якому виникає ситуація: якщо подія А спричинила В, то завжди, де тільки спостерігається А, за нею неодмінно (динамічна закономірність) або з визначеною часткою ймовірності (статистична закономірність) слідує В.

У причинному зв'язку слід виділити умову. Її роль зазвичай виконує те середовище, в якому діє причина, тобто це коло дії причини, коло породження наслідку. Умова впливає на причину як каталізатор, тобто або сприяє, полегшує дії причини, або перешкоджає їй; пришвидшує чи сповільнює її дію. Така в нашому розумінні функціональна роль умови.

До характеристик причинності В.Н. Кудрявцев відносить всезагальність, незворотність, просторову та часову безперервність. Причини та умови можна співвідносити наступним чином: причина створює реальну можливість визначених наслідків для настання яких необхідні ще певні умови. Самі собою, умови породжувати наслідки, призводити до них не можуть, але у відповідній ситуації сприяють реалізації дії причини. Водночас, подібне трактування може бути визнаним, але з деякими застереженнями¹.

Щодо загальних причин насильницької злочинності, то насамперед слід виходити з аналізу соціальних процесів, які відбуваються в суспільстві. У період становлення незалежності Україні на досить серйозному рівні виникли кризові явища в економічній, соціальній, політичній, психологічній, організацій-

¹ Старков О.В. Криминопеналогія / О.В. Старков. – М.: Экзамен, 2004. – С. 262.

ній та інших сферах, що безпосередньо позначилося на масштабах злочинності. Це, зокрема, підтверджується деякими прикладами негативних процесів у суспільстві, на яких акцентує низка авторів у численних публікаціях на цю тематику. Так, криза в економічній сфері, як вважають учені, обумовлена об'єктивними суперечностями, що виникли між економічними потребами людей і можливостями суспільства. Це в умовах кризи проявилось в тому, що рівень життя громадян нижчий від необхідного мінімуму фізіологічного виживання, що відбулася поляризація населення за рівнем прибутків, що не вдається приборкати інфляцію, що зростає безробіття, а натомість забезпечується висока прибутковість від злочинної діяльності, що аж ніяк не до порівняння з прибутковістю від легальної діяльності. У психологічній сфері спостерігається серйозне розчарування значної частини населення у загальнолюдських ідеалах, що стосуються соціального співжиття. До цього додаються правовий нігілізм, втрата довіри до правоохоронних органів, етнічна, релігійна нетерпимість, пияцтво, наркотизація, токсикоманія, тощо.

Ці загальні розмірковування слід проілюструвати окремими прикладами, які б допомогли дати загальну характеристику стану українського суспільства. Вони повною мірою збігаються з концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст.¹. У цьому контексті В.І. Шакурн зазначає, що за даними соціологічних досліджень за рівнем життя більше ніж кожна четверта людина України (28%) підпадає під категорію «бідність». Її ж глибина, тобто середня величина витрат у тих, хто належить до розряду бідняків, на 21% нижча від вирахованої межі бідності. При цьому рівень бідності мало залежить від трудової діяльності. Майже 78% бідних родин мали у своєму складі хоча б одного працюючого. Понад 70% працюючих отримували заробітну плату нижчу від прожиткового мінімуму, а кожен четвертий – нижчу від межі бідності².

¹ Даньшин І.М. Кримінологія / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд. – Харків: Право, 2003. – С. 237.

² Шакурн В.І. Суспільство і злочинність / В.І. Шакурн. – К.: Атіка, 2003. – С. 340.

Еволюція поглядів на причини насильницької злочинності така, що, наприклад, у юридичному словнику 1983 р. про насильницьку злочинність як окремих вид злочинів не йдеться взагалі, а визначаються загальні причини злочинності як сукупності існуючих у суспільстві явищ, процесів і тенденцій, що породжують злочинність. Під останньою розуміється історично зумовлене соціальне явище, яке охоплює всю сукупність злочинів (тобто соціально небезпечних діянь, що посягають на суспільний лад, його політичну й економічну систему, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян), вчинюваних у певній державі за визначений проміжок часу. У цьому ж словнику зазначається, що в експлуататорському суспільстві причини злочинності кореняться в самій природі буржуазного ладу, побудованому на приватній власності та експлуатації людини людиною; відповідно загальні причини злочинності при соціалізмі – це «...ворожий вплив буржуазної ідеології й морально нестійких осіб, відставання свідомості людей від їхнього суспільного буття, наявність пережитків минулого у свідомості окремих громадян, низький культурний і освітній рівень деяких осіб, які стають на злочинний шлях, а також пияцтво та алкоголізм, що нерідко стають безпосередніми причинами вчинення злочинів»¹.

Причини злочинності кореняться в соціальному ладі суспільства й обумовлені матеріальними й ідеологічними умовами життя людей. Людина не з'являється на цей світ з вродженими біологічними, расовими чи іншими ознаками злочинця, а стає ним через збіг несприятливих обставин, що однак не знімає з неї відповідальності за антигромадську поведінку. Слід враховувати особливості психології конкретної особи, які формуються й змінюються під впливом умов життя й виховання. Зміни структури й характеру злочинності залежать від різних соціальних умов, явищ і процесів, наприклад, від міграції й вікового складу населення, рівня освіти, культури й виховання людей, від економічної характеристики конкрет-

¹ Юридичний словник / ред.-упоряд. Б. Бабій, Ф. Бургак, В. Корецький, В. Цветков. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Укр. Рад. Енциклопедія, 1983. – С. 306, 655–656.

них територій, від сформованих національних традицій, моралі, звичок, звичаїв¹.

Інші науковці також не виділяють насильницьку злочинність як окремих вид злочинності, і називають загальні причини злочинності – це фактори, які сприяють скоєнню конкретного злочину. Досі нема такого пояснення причин злочинності, на основі якого можна було б створити ефективну методіку викорінення злочинних проявів. Тому головним у боротьбі з ними залишається поки що застосування кримінального покарання до осіб, які скоїли злочин².

Причини й умови власне «насильницьких злочинів і хуліганства», на думку низки авторів, полягають у тому, що саме в цих видах протиправної поведінки виділяються такі типи мотивації: побутова, зокрема сімейно-побутова, конфліктність; дотримання негативних групових норм і вимог; агресивність як форма самоствердження. Цей мотиваційний комплекс включає також зневагу вимог суспільства, інтересів інших людей. Сама мотивація, пов'язана з типовими рисами особистості злочинців-насильників і хуліганів, формується, насамперед, в обстановці неблагополучної родини й найближчого побутового мікросередовища. Саме у сфері побуту й дозвілля негативні впливи проявляються найбільш інтенсивно, оскільки відносини в побуті мають неформальний характер, менш доступні для різних видів цілеспрямованого соціального регулювання й контролю. Йдеться, зокрема, про сприйняття існуючих у подібному мікросередовищі стереотипів поведінки, що відрізняються брутальністю, агресивністю, жорстокістю³.

Побутові традиції пияцтва, розбещеність, брутальність, агресивність, цинізм у взаєминах статей різко посилюються у випадках залучення членів родини до неформальних груп, звідки й поширюється такий негативний вплив. Те ж стосується пе-

¹ Юридический энциклопедический словарь / ред.-упоряд. А.Я. Сухарев. – М.: Норма, 1984. – С. 294.

² Юридичний словник-довідник / ред.-упоряд. Ю.С. Шемшученко. – К.: Феміда, 1996. – С. 547.

³ Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – С. 196.

вних осередків деяких навчальних або трудових колективів: йдеться зокрема про середні школи, молодіжні гуртожитки, де трапляються випадки знущань старших над молодшими, виникають групові бійки. Таким чином формується певний стереотип поведінки з установкою на насильство¹.

Коли мовиться про насильницьку злочинність, то логічно зауважити, що, насамперед, треба враховувати загальні причини, які породжують злочинність взагалі, і лише після цього можна виділяти специфічні риси (якщо такі є), притаманні насильству. Водночас слід мати на увазі, що загальні й конкретні причини не збігаються, адже сама злочинність не є простою сукупністю злочинів, тому й причини злочинності не можна вважати арифметичним додатком до причин окремих злочинів. Загальні причини злочинності створюють лише можливість індивідуальної злочинної поведінки, умови для деформації морального виховання груп і осіб, що вчинили конкретний злочин. Цей процес розглядається крізь призму їх визнання як визначальних, соціальних причин злочинності. Все залежить від конкретних життєвих умов, в яких перебуває конкретна людина, тобто від способу життя, мікросередовища, певної життєвої ситуації².

Різноманіття причин і умов, що породжують індивідуальну злочинну поведінку або сприяють її здійсненню, поділяються на: умови несприятливого морального формування особистості, які призводять до виникнення в її свідомості потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, що створюють основу антигромадських установок поведінки, та на конкретні умови, що сприяють реальному прояву антигромадської установки. Сюди також долучається відчуженість (відсторонення) громадян від управління державою й суспільством, антигромадський спосіб життя, негативний вплив мікросередовища та ін³.

Очевидно, така класифікація специфічних причин конкретного злочину цілком придатна і для градації причин насильства. Як правило, загальні причини злочинності визначаються за її

¹ Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – С. 197.

² Криминология. Общая часть: учебник. – СПб.: Питер, 1992. – С. 108.

³ Див. попередню працю, С. 109.

природою. Злочинність – соціальне явище, результат соціальних суперечностей. І оскільки суспільство у своїй організації системне, так і причини злочинності (криміногенні детермінанти) утворюють, на думку науковців, своєрідну систему, або безліч складових компонентів¹. З одного боку, загальні причини злочинності практично всі можуть бути віднесені до причин насильницької злочинності; з іншого, – ці ж причини насильницької злочинності, по суті, є також причинами злочинності загалом. Так, до причин власне насильницької злочинності відносять: вплив злочинного середовища; нереагування відповідних посадових осіб і громадських організацій на антигромадські вчинки у сферах побуту, дозвілля, трудової діяльності; віктимну поведінку потерпілих; провокативні взаємини в родині, із сусідами, товаришами по службі; втрата особистої перспективи; латентність і безкарність значної частини злочинів проти особи; недоліки в діяльності правоохоронних органів із кримінальним рецидивом; неповнота виявлення осіб, які страждають на психічні захворювання чи мають патології психіки, а також слабка профілактична робота з ними; обставини, що сприяли формуванню антигромадських угруповань молоді, недоліки в діяльності з роз'єднання таких угруповань; факти незаконного володіння зброєю, недбале зберігання зброї; недоліки в охороні громадського порядку; прорахунки у виховній роботі за місцем проживання й роботи, незадовільна організація дозвілля тощо².

Безумовно, перелічені обставини й фактори з такою ж вірогідністю можна назвати причинами злочинності загалом. Але ж і вчення З. Фрейда, і висновки з психоаналітичної теорії К. Юнга, індивідуальної психології А. Адлера, гуманістичної психології Е. Фромма, теорії «множинного фактору» Е. Ферри, теорії навіюння й наслідування Г. Гарда, «диференційованого зв'язку» Е. Сазерленда, «соціокультурної» теорії злочинного поведінки Т. Селліна, теорії «соціальної аномії» Е. Дюркгейма, стигмації Е. Лемерта повною мірою можуть бути методологічною основою для розуміння суті й насильницької злочинності.

¹ Криминология / под ред. Н.В. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Бек, 1998. – С. 136.

² Див. попередню працю, С. 236.

Слушним видається твердження, що всі теорії в кримінології пов'язані з теоріями ширшого тлумачення, а через них зі панівним світоглядом¹.

Низка науковців як основними, визначальними причинами саме насильницької злочинності називає гострі суперечності, що виникають у сфері побуту й дозвілля, причому в тій сфері, що тривалий час залишалася начебто на другому плані з погляду високих державних пріоритетів і розглядалася її підтримка за горезвісним «залишковим принципом». Однак побутова невпорядкованість і відсутність мінімальних умов для культурного проведення дозвілля, на думку В.Н. Кудрявцева, самі собою ще не є причинами тяжких насильницьких злочинів і хуліганства, а стають таким і за наявності їхнього комплексного впливу на особистість, створюючи стабільну основу, що формує спосіб життя осіб із соціально заниженими або суперечливими статусними позиціями².

Насильницька злочинність пов'язується не тільки з побутом, станом у сучасних сім'ях, а й з процесами урбанізації. Як зазначає В.І. Шакун, сьогодні навіть не можна зафіксувати якісь позитивні зрушення у вихованні дітей у нових умовах. У великих містах за наявності специфічної субкультури її населення проявляється схильність до жорстокості й наживи, а молодь взагалі починає сприймати лише грубість та агресивність³.

Кримінологи наголошують на тому, що на причинах росту й підвищеній небезпеці насильницької злочинності позначилася низка факторів, а саме: корінна переоцінка колишніх цінностей і моральних принципів, дедалі більше визнання масовою свідомістю влади грошей, матеріального фактора як єдиної цінності і, як наслідок, знецінення людського життя, якщо воно не підкріплене високими матеріальними показниками; загальне розмивання меж моральності, морального й аморального; посилення масштабів і ступеня соціальної конфліктності в суспільстві у

¹ Хохряков Г.Ф. Кримінология: учебник. – М.: Юристь, 2000. – С. 50.

² Кримінология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юристь, 1995. – С. 361.

³ Шакун В.І. Урбанізація і злочинність / В.І. Шакун. – К.: Атіка, 1996. – С. 93.

зв'язку з безпрецедентним ростом соціально-економічної диференціації населення; виникнення жорстокості у суспільстві і переорієнтація на будь-які засоби досягнення мети, а також відчуття нестійкості й непередбачуваності¹. Усе це – специфічні причини зростання насильства, однак ці причини цілком можна віднести як до насильницької злочинності, так і до злочинності загалом.

Що ж стосується тяжких насильницьких злочинів, то слід відзначити, що вчиняється усе більш жорстокими способами, а привід до прояву насильства стає дедалі менш значним. Це свідчить про те, що за приводом криється серйозна причина, якою є «соціальна хвороба» – бажання якомога швидше вирішити свої життєві проблеми. Виникає немовби особлива мотивація поведінки, що орієнтує людину на самостійне вирішення конфліктів, причому виходячи переважно із суто особистих інтересів і допустимості використання будь-яких способів².

В.В. Голіна особливо акцентує увагу на тому, що у сфері побуту, родини, через несприятливі соціально-економічні й морально-психологічні обставини, складаються досить стійкі специфічні міжособистісні стосунки, що сприяють здійсненню насильницьких злочинів. Вони виникають й існують постійно а зовні проявляються як взаємна ворожнеча, неприязнь, підозри, ревності. Близько 70% навмисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень були наслідком сварок, двостатевих бійок, провокацій з боку потерпілого або оточення; при цьому часто конфлікт виникає через тривалі сутички сторін з приводу дійсних або надуманих інтересів, претензій, статусу особи³.

Чимало науковців пропонують такі напрями аналізу причин насильницької злочинності, а саме: 1) визначення співвідношення рівня потреб населення з рівнем їхнього фактичного задоволення; 2) вивчення невідповідності між інтенсивними процесами урбанізації і міграції населення та рівнем соціального контролю; 3) з'ясування стану сімейно-побутових відносин (ма-

¹ Криминологія: учебник для юрид. вузов / под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 45.

² Там само.

³ Голіна В.В. Попередження злочинності: лекція / В.В. Голіна. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1994. – С. 21.

ється на увазі побут, для якого характерні систематичні конфлікти, пияцтво, де домінують споживчі установки й де живуть особи, які відбули покарання, рецидивісти); 4) встановлення незбалансованість фінансових вкладень у виробничу сферу й сферу виховання й культури¹.

В узагальненому контексті називаються такі причини (фактори) насильницьких злочинів: недоліки сімейного виховання; пороки шкільного виховання; нерозвиненість сфери дозвілля; алкоголізація й наркотизація молоді; деградація вітчизняної культури на тлі експансії кримінальної культури з культом насильства й індивідуалізму; негативна роль засобів масової інформації; криза ідеології, моральності; політична й економічна криза; соціальна нерівність; втрата авторитету батьків, закону, влади; неефективне функціонування правоохоронної системи; нездатність держави поставити під контроль незаконний обіг зброї; нерозвиненість системи віктимологічної профілактики злочинів².

Як відзначає І.А. Петін, будь-який злочин є формою незгоди людини з оточенням. Згода або незгода визначається системою ціннісних орієнтацій особистості, що формується не без участі довкілля. Насильницька поведінка є крайньою формою протесту особи, яка вважає інші форми вираження своєї думки марними або неефективними. На основі цього висновку визначаються причини насильницької злочинності: поділ праці, відчуження виробника від продуктів його праці, виникнення суперечностей між потребами людини й можливостями для їх реалізації, що призводить до наростання напруженості в суспільстві й пошуку способів розв'язання цього конфлікту. Якщо його правомірне вирішення із зазначених та інших причин неможливе, то людина домагається своїх цілей насильницьким шляхом. Тому насильство розглядається як спосіб узгодження зовнішнього із внутрішнім світом людини³.

¹ Даньшин І.М. Кримінологія / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд. – Харків: Право, 2003. – С. 296–299.

² Иншаков С.М. Криминалогия: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 144.

³ Петин И.А. Механизм преступного насилия / И.А. Петин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 91–94.

Причинами злочинності як соціального феномена, а тому й насильницьких злочинів, є суперечності («напруга») між потребами людей і реальними можливостями (шансами) їхнього задоволення, що залежать, насамперед, від місця індивіда або групи в соціальній структурі суспільства. Причому потреби людей поширені порівняно рівномірно й мають тенденцію до зростання, а можливості їх задоволення – різні, нерівні. І хоча певний ступінь нерівності залежить від індивідуальних особливостей, проте головним джерелом неоднакових можливостей є соціально-економічна нерівність¹. Такий підхід базується на загальній методологічній установці, що поняття «насильницькі злочини» або «злочини проти особи» – умовні, оскільки в усіх злочинах проявляється насильство у широкому смислі цього слова, всі злочини так чи інакше зачіпають інтереси особистості.

Таким чином, теорія способу життя допускає: зростання чисельності насильницьких злочинів обумовлене тим, що поведінка людей за їхнім власним бажанням, а іноді й проти нього, стає ризикованою, що робить їх потенційними жертвами насильницьких злочинів. Чим більше людей з ризикованою поведінкою, тим вищий рівень насильницької злочинності. Це підтверджується так званим ситуативним підходом. Що ж стосується відношення «злочинець – жертва», то слід відзначити, що жертва, яку слід спонукати до дії, повинна бути активним членом суспільства, виконувати в певні періоди певну роль, діяти конкретно й недвозначно; те ж стосується й нападника².

Результат аналізу причин насильницької злочинності представлений і в теорії матеріального позбавлення, субкультури насильства й у теорії залякування.

При дослідженні матеріальних позбавлень як корелянта вбивств використовуються два головні показники: бідність і нерівність. Бідність розуміється як абсолютне позбавлення матеріальних благ і повна відсутність економічних ресурсів, а нерівність як відносне позбавлення матеріальних благ. У дослідженні

¹ Гилинский Я.И. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.И. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – С. 158.

² Криминология / под ред. Дж. Шелли. – 3-е межд. изд. – М.–СПб.–Ниж.Нов.–Воронеж–Ростов-на Дону: Питер, 2003. – С. 248.

зв'язку між числом убивств і зубожінням, наприклад, у найбільших містах Америки, виявлено стійкий позитивний зв'язок цих факторів незалежно від расового складу населення, регіону, чисельності населення та його щільності.

Відповідно до теорії напруги, злочини вчиняються тоді, коли індивід не має можливості одержати бажане законними шляхами. Так у США, незалежно від того, бідна людина чи багата, її заохочують боротися за успіх і в родині, і в школі, і на роботі й за допомогою засобів масової інформації. Однак на шляху до успіху перешкоджає соціальне розшарування суспільства, коли всі рекламовані блага не можна досягти законним шляхом, що створює велику напругу або фрустрацію. Дослідження показують, що делінквентність пов'язана з такими формами напруги, як негативні відносини з батьками й учителями, погана поведінка в дитинстві, конфлікт із однолітками, злочинна віктимізація, проблеми в житловому кварталі й низка стресових життєвих ситуацій, таких, як розлучення батьків, матеріальні проблеми в родині й перехід в іншу школу.

Концепція теорії субкультури полягає в тому, що злочинній поведінці вчать при спілкуванні з тими, хто схвалює злочинність або дотримується цінностей, які ведуть до злочину. Виділяються чотири типи злочинних груп, або субкультур: 1) групи, які беззастережно схвалюють всі або більшість злочинів і засуджують всі види загальноприйнятої поведінки; 2) групи, які беззастережно схвалюють деякі форми злочинності (особливо незначні злочини), але в іншому дотримуються загальноприйнятої поведінки; 3) групи, які виправдовують або схвалюють злочини за певних умов, але в іншому прихильні загальноприйнятої поведінки; 4) групи, які в явному виді не схвалюють злочин, однак дотримуються цінностей, що призводять до злочину¹.

На основі вивчення причин насильства в різних сферах життєдіяльності людини й суспільства група науковців зробила висновок, що жоден фактор (детермінант) окремо не здатний пояснити, чому одна людина поводить себе агресивно, а інша – ні, бо насильство – результат складної взаємодії індивідуальних, групових, соціальних, культурних факторів і факторів середо-

¹ Див. попередню працю.

вища¹. В цьому випадку особливості особистості розглядаються шляхом виявлення біологічних факторів і факторів особистої біографії, які спільно впливають на поведінку людини, а також таких конкретних властивостей, як імпульсивність, низький рівень освіти, «зловживання речовинами», наявність у минулому факторів агресії й жорстокості. Маємо справу з таким типом особистості, що збільшує імовірність того, що людина стане або жертвою насильства, або його винуватцем.

Що стосується взаємин з однолітками, з партнерами або членами родини, то тут завжди є ризик стати потенційною жертвою насильства або здійснити акт насильства. Зокрема, постійні контакти або проживання в одній квартирі можуть збільшувати можливість вчинення насильницьких дій стосовно партнера й внаслідок поганої поведінки з дітьми. Молоді ж люди з більшою ймовірністю схилиються до насильства, якщо така їхня поведінка схвалюється однолітками.

Існує системний зв'язок не тільки між детермінантами насильства, а й між видами самого насильства. Дослідження показують, що насильство, якого особа зазнала в рідному домі, має зв'язок з тим, що ця особа стає жертвою або винуватцем насильства в підлітковому або зрілому віці. Крім названих біологічних факторів ризику, відзначаються особистісні й поведінкові характеристики потенційних гвалтівників. Це – гіперактивність, імпульсивність, схильність до ризику, низький рівень контролю за своєю поведінкою, розсіювана увага. Крім того, слабкий розумовий розвиток і низька успішність у школі також пов'язані зі схильністю до насильства. Згідно з філадельфійським проектом, низькі показники коефіцієнта розумового розвитку (IQ) у тестах з усного мовлення у віці 4 і 7 років, а також низькі результати, отримані в стандартних шкільних тестах у віці 13–14 років, збільшують імовірність того, що людина з такими характеристиками буде арештована у віці до 22 років².

Дуже великий вплив неблагополучної родини на формування факторів ризику насильства. Насильство у підлітковому і

¹ Насилие и его влияние на здоровье // Доклад о ситуации в мире. – М.: Норма, 2003. – С. 13.

² Див. попередню працю.

зрілому віці має тісний зв'язок з конфліктами між батьками впродовж перших років життя дитини. Це й відсутність згуртованості й розуміння в родині. Результати досліджень також показують, що діти, які ростуть у родині з одним із батьків, більше піддаються ризику насильства. Низький соціально-економічний статус родини також має прямий зв'язок з насильством у майбутньому. На формування особистості підлітків великий вплив чинять зв'язки з однолітками, які, з одного боку, є необхідними як фактор соціалізації особистості, з іншого, – можуть мати й досить негативні наслідки, якщо йдеться про втягування в злочинні угруповання, банди. У містах більше беруть участь у насильстві ті молоді люди, які живуть у районах, відзначених вищим рівнем злочинності, де зафіксовано існування організованих злочинних угруповань, виявляється зброя й наркотики. Дослідження показало, що торгівля наркотиками супроводжувалася звичайно забороненим носінням зброї, через що 80% затриманих 19-річних молодиків, які займалися наркобізнесом, мали при собі вогнепальну зброю. На зростання насильницьких злочинів завжди впливали засоби масової інформації. Особливо це стосується дітей і молоді: ймовірність піддатися насильству істотно підвищилася з появою відеоігор, відеофільмів та Інтернету¹.

Основними детермінантами насильницьких злочинів, які ми після проведених досліджень можемо називати, є погіршення рівня життя переважної маси населення й диференціація доходів між різними соціальними групами, що провокує агресивну «розрядку», або різні форми насильства; деформації в духовно-моральній сфері значної частини населення; руйнування системи правового й морального виховання молоді; пропаганда насильства в ЗМІ; зміни у суспільній психології, що проявляються в дедалі більшій терпимості людей до злочинних діянь і, водночас, у відсутності належної реакції з боку держави; низька ефективність діяльності правоохоронних органів. До криміногенних факторів насильницької злочинності при цьому відносять: відтворення негативних традицій, (пияцтво, розбещеність, брутальність, агресивність у неформальних групах, у навчальних і

¹ Там само.

трудовах колективах); відсутність у суспільстві належної правової пропаганди; недоліки в організації дозвілля; порушення норм сексуальної поведінки; невжиття належних заходів щодо виготовлення саморобної зброї й неконтрольований відповідними органами неофіційний продаж зброї та ін.¹

До основних криміногенних детермінант умисних убивств, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю і злісного хуліганства відносять, зокрема, несприятливі матеріальні та житлові умови та втрату особистої перспективи; підвищену поширеність у суспільстві уявлень про допустимість насильницьких дій; вплив злочинного середовища; нереагування правоохоронними органами на погрози помстою, побої, катування та несвоечасне виявлення криміногенних сімейно-побутових конфліктів; взагалі недоліки в діяльності правоохоронних органів у боротьбі з рецидивною злочинністю, в охороні громадського порядку, в контролі за зберіганням зброї; віктимну (легковажну, аморальну, протиправну) поведінку потерпілих².

Причини віктимної поведінки у випадку насильницької злочинності певною мірою криються в заниженій самооцінці жертви, зокрема, коли вона впевнена, що має ті негативні риси, в яких її звинувачує агресор; у соціальній дезадаптації й дезорієнтації жертви, коли в неї нема або обмежене коло друзів і близьких людей, які змогли б у потрібний момент прийти на допомогу; у хронічному почутті провини, депресії, у високій тривожності, відчутті безпросвітності. І нарешті, причиною віктимної поведінки є інтелектуальна дисфункція, що виражається у негнучкості, некритичності й вузькості мислення³.

Особистість жертви (потерпілого) в акті насильства є окремою, важливою кримінологічною проблемою. Зокрема, І.А. Петін вважає, що поведінка жертви визначається системою самопокарання, що керується підсвідомістю. Основним елементом самопокарання в цьому випадку є почуття провини. Сприйняття потерпілим злочинного насильства як втілення неминучо-

¹ Кримінологія: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 179.

² Объективная сторона преступления (факультативные признаки): учеб. пособ. / под. ред. А.В. Наумова, С.П. Никулина. – М.: Юрид. лит., 1995. – С. 65.

³ Там само.

сті покарання за поведінку загалом має винятково важливе кримінологічне й кримінально-правове значення для попередження насильницької злочинності¹.

Причину значної кількості злочинів слід шукати у визначальній ролі конкретної життєвої ситуації. Нерідко мають місце ситуації, в яких основний вплив на злочинця має саме поведінка потерпілого і вона може визначати кримінальний розвиток подій. Поведінка потерпілого може дати поштовх до вчинення злочину. До ситуацій, в яких поведінка жертви створює об'єктивну можливість вчинення злочину, слід віднести також випадки відсутності необхідної реакції на ті чи інші дії, які можуть бути злочинними чи неправомірними. Кримінологічне значення має як позитивна, так і негативна поведінка потерпілого, яка також може призвести до заподіяння шкоди.

Звичайно, через поведінку жертви не вчиняється злочин сам собою. Тут діють водночас негативні фактори, які впливають на злочинця. Кримінологічне значення віктимної поведінки потерпілого у подібних ситуаціях очевидне: об'єктивно негативна поведінка є однією з кримінологічних складових механізму злочину².

Поведінка потерпілого тісно пов'язана з його особистісними якостями: статтю, віком, професією, суспільним, професійним, сімейним становищем тощо. Без їх знання неможливо здійснювати профілактику злочинів, бо злочинець у багатьох життєвих ситуаціях орієнтується в конкретних обставинах, і саме виходячи з цього, вдається до реалізації своїх намірів.

Розглядаючи структуру особи потерпілого, С.С. Косенко виділяє три основні компоненти, так звані підсистеми, а саме: 1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо); 2) соціальні ролі особи, включаючи сукупність видів її діяльності у системі суспільних відносин як громадянина чи члена трудового колективу, сім'янина; 3) морально-психологічну характеристику, що відображає ставлення особи до соціа-

¹ Петин И.А. Механизм преступного насилия / И.А. Петин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 267.

² Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – С. 39.

льних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує, це проявляється у ставленні до держави, суспільства, громадянських обов'язків, колективу, оточення до себе тощо¹.

Ф. Ніцше обґрунтовував ідею необхідності і навіть корисності насильства в людському суспільстві, як у міжнародних масштабах (у формі війн), так і в міжособистісних відносинах, і навіть насильства кожної людини до самої себе, таким чином проганяючи лінь, непокору, нігілізм та інші особисті пороки. Саме життя, на думку філософа, по суті «в основних своїх проявах діє шляхом насильства і не може бути взагалі мислиме без цього характеру»².

Ф. Ніцше правий, на нашу думку, лише в тому, що насильство в низці випадків сприяє пришвидшенню прогресу, будучи поштовхом, стимулом у розвитку суспільства й особистості. Однак у принципі, позиція філософа досить сумнівна, адже він трактує насильства в побутовому, а не в правовому плані, змішуючи насильство і правомірне застосування сили з метою протидії насильству, включаючи сюди навіть звичайний прояв волі людини над собою.

Вважаємо, що кожен тип суспільства та стійкі соціально-економічні умови, що склалися в ньому, формують свої стійкі типи злочинців. Їх злочинний напрямок визначається значними упущеннями в соціальному управлінні, соціальному контролі, розширенні можливих об'єктів злочинного посягання, суттєвими недоліками у правоохоронній діяльності, корумпованістю владних чиновників, дефектами загальносоціальної та правової соціалізації. Всі нові кримінальні типоутворення накладаються в основному на три «класичні» типи злочинців – насильницький, корисливий і корисливо-насильницький, в яких інтегруються і кримінально-ціннісна, і інструментально-поведінкова особливості особи злочинця.

Кримінальне насильство нерозривно пов'язане з низькою культурою населення загалом й прогалинами в інтелектуально-

¹ Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. «Педагогіка» / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 9.

² Ніцше Ф. Сочинения: в 2-х т. / Ф. Ніцше. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 556.

му розвитку злочинців; з низьким рівнем освіти – цей рівень у насильницьких злочинців поступається рівню освіти не тільки населення, а й усього контингенту осіб, які вчиняють злочини. Особи, що не мають загальної середньої освіти, вчиняють до 55% навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень, до 50% зґвалтувань, до 60% хуліганських дій. Понад 50% злочинців-насильників займаються працею, що вимагає низької кваліфікації; вони також є порушниками трудової дисципліни, часто міняють місце роботи. Безробіття є окремим фактором, що детермінує й насильницьку злочинність, і злочинність загалом¹.

Характерні результати опитувань, що стосувалися причин насильницьких злочинів. Так, коли йдеться про фактори ризику насильства, то ними можуть бути: зброя (62,2% опитаних), кримінальне минуле (87,0%), вживання наркотичних засобів (59,7%), вживання алкоголю (72,2%), хоч заперечувалася роль вживання токсикоманічних речовин (72,5%). Реальну допомогу в запобіганні насильства з боку прокуратури заперечували 84,8% опитаних, з боку суду – 80,2%, органів внутрішніх справ – 76,5%, медичних установ – 58,0%, соціальних органів – 91,5% опитаних. Про відсутність нетерпимості в суспільстві стосовно фактів насильства заявили 91,5% опитаних, про байдужість суспільства до сімейного насильства – 72,3% (Додаток Б).

На питання: «Які основні причини насильства серед молоді?» отримано такі відповіді: неправильне виховання (79,5%), вплив засобів масової інформації – телебачення, радіо (72,7%), вживання алкоголю (46,0%), вживання наркотичних речовин (41,0%), вживання токсикоманічних речовин (8,5%), кризові явища в економіці (92,2%), наслідування поведінки дорослих (59,5%), послаблення впливу релігії (18,5%), неповага до норм моралі (83,0%); неефективні дії правоохоронних органів (47,2%), погані, конфліктні відносини в сім'ї (72,2%); впевненість у безкарності (47,7%) (Додаток Б).

Результати анкетування з проблем розповсюдження насильства в суспільстві та шляхів його подолання показали, що на питання: «Чи мають повнолітні члени Вашої родини роботу, яка

¹ Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глібко. – СПб.: Питер, 1999. – С. 267.

б забезпечувала достатній рівень життя?», 79,2% опитаних відповіли, що такої роботи вони не мають, 95,0% вважають, що держава приділяє недостатню увагу захисту своїх громадян від різних форм насильства; недостатнім є і правовий захист населення від насильницької злочинності (97,3%). Не задовольняє і стан роботи органів внутрішніх справ із запобігання серед населення сімейно-побутових конфліктів (93,0% опитаних). Відзначається, що в сім'ях, де чиниться насильство (жорстокість), батьки мало приділяли уваги вихованню своїх дітей (79,5%) і недостатньо турбувалися про дітей (87,2%). Більшість з опитаних (74,5%) вважає, що наслідком насильства в сім'ї може бути така ситуація, що діти втікають з дому. Між тим, на питання: «Чи вважаєте Ви насильство способом вирішення життєвих проблем?» 45,2% опитаних відповіли позитивно (Додаток А).

Заходи, які передбачалися в публікаціях, що могли б сприяти зниженню рівня насильницької злочинності, стосувалися (44,2%) – це підняття рівня життя громадян. На другому місці (32,4%) – підвищення рівня професійної майстерності співробітників правоохоронних органів; вдосконалення механізмів правового захисту громадян (30,1%); виховання в суспільстві терпимості (толерантності) у складних життєвих ситуаціях (28,9%), зниження негативного впливу засобів масової інформації (24,1%), підвищення рівня духовності, суспільної моралі (24,0%), вирішення проблеми вільного часу підростаючого покоління (20,1%), поліпшення якості правової пропаганди серед населення (19,3%) (Додаток Г).

Аналіз результатів дослідження причин насильницької злочинності свідчить, що всі вони є ознаками органічно цілісної системи «особистість і суспільство», підпорядкованої законам діалектичного зв'язку загального і одиничного, коли загальне існує в нерозривному зв'язку з одиничним і через нього. У цілісності «особистість – суспільство» діють і загальні закони формування складноорганізованих систем, відповідно до яких кожна частина несе на собі відбиток властивостей цілого (системи), а ціле є результатом взаємодії своїх частин. Тому відособлені дослідження чи то суспільства, чи то людини (особистості) не можуть дати істинної картини їхнього стану й життєдіяльності.

Тільки розуміння й утримання у свідомості цієї органічної єдності – ефективний шлях пізнання. Але щоб уявити собі цей шлях, необхідно визначити ті напрями, які до нього ведуть. Сам шлях – це синтез знання про людину й суспільство, а напрямки, які до нього ведуть, це ті конкретні науки, які поки ще в основному вивчають окремі сторони життя людини й функціонування соціуму.

Тому робимо висновок, що причина стає такою у взаємодії з умовами. Раніше існувало механістичне уявлення про діючу і недіючу причини. Але тільки діюча причина в концепції діалектичного детермінізму і є причиною, хоча Гегель зазначав, що причина є причиною остільки, оскільки вона породжує певну дію і якщо «причина згасає в своїй дії, так само згасає і дія, бо вона є лиш виявленням причини»¹.

Причинний комплекс факторів, що обумовлюють насильство, безпосередньо пов'язаний не тільки з об'єктивними умовами, що охоплюють широке коло проблем, а й також з умовами суб'єктивного характеру, які виявляються у певному комплексі потреб, моральних цінностей та правосвідомості осіб, які вчиняють насильницькі злочини².

Отже, причинами як умисних насильницьких злочинів, так і злочинів з необережності є будь-які чинники, що спричиняють утворення в особі комплексу сваволі й ілюзій. Умовами, що сприяють учиненню злочинів, слід вважати: а) природжені чи набуті властивості особи злочинця; б) фактори життєвої ситуації, в якій перебуває особа, якщо зазначені вище фактори є такими, що сприяють прояву комплексу сваволі й ілюзій як злочину³.

Як впливає з викладеного вище, причини насильницької злочинності можна визначити як фактори, котрі приводять волю

¹ Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. – [4-е полн. перераб. изд. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов]. – М.: Норма, 1998. – С. 216.

² Золотухин С.Н. Уличная насильственная преступность: понятие, криминологическая характеристика и виктимологические аспекты предупреждения: учебное пособие / С.Н. Золотухин, К.В. Михайлов. – Челябинск: Челябин. юрид. ин-т МВД России, 2006. – С. 56.

³ Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – С. 112.

і свідомість людини у криміногенний стан, тобто спричиняють утворення в особи комплексу сваволі й ілюзій, що проявляється у насильницьких діях злочинного характеру. Умови – це фактори, необхідні для того, щоб комплекс сваволі та ілюзій проявився саме як насильницькі дії злочинного характеру. На нашу думку, детальне дослідження та аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, важливе і в тому аспекті, що може суттєво поліпшити функцію попередження злочинів органами внутрішніх справ.

Причини та умови насильства за концепцією О.М. Костенка пов'язані з фізичними, біологічними і соціальними факторами, певною роллю у механізмі злочинної поведінки. Фізичні фактори (наприклад, температура повітря) і біологічні фактори (наприклад, спадкова агресивність, хвороба, алкоголізм) можуть виконувати лише роль умов злочинності (зокрема, й насильницької), а не причин.

А роль причин можуть виконувати лише ті соціальні чинники, які здатні спричинити утворення комплексу сваволі й ілюзій в особи. Всі інші соціальні чинники – це теж умови насильницької злочинності (наприклад, недоліки в діяльності органів кримінальної юстиції, бідність, або навпаки, розкіш, різноманітні конфлікти між людьми тощо)¹.

Таким чином, при вивченні кримінологією фактів, які обумовлюють злочинність, предметом дослідження повинна бути реальність, яка оточує людину зі всією її різнобічністю, а також її внутрішній світ, оскільки будь-яке явище, з яким стикається людина, і будь-яка її реакція на це явище, так чи інакше пов'язані з можливістю її протизаконної, або ж навпаки, законослухняної поведінки. Природно, щоб не «втопитися» у цьому океані взаємообумовлених обставин, необхідно вміти виділяти найтипівіші, статистично вагомі фактори і встановлювати їх ієрархічну співзалежність².

¹ Там само.

² Кримінологія: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.П. Кропачева. – М.–СПб.–Ниж.-Новгород–Воронеж–Минск: Питер, 2003. – С. 66–67.

3.2. Діяльність органів внутрішніх справ з попередження насильницької злочинності в сучасних умовах

Центральну ланку суб'єктів, які безпосередньо здійснюють профілактичну діяльність, за Конституцією України утворюють правоохоронні органи, адже забезпечення державної безпеки покладається саме на них. Поняття «правоохоронні органи» широко використовується в теорії та практиці попередження злочинності, але має різне тлумачення. Окремі науковці охоплюють цим поняттям усі державні органи і громадські організації, котрі хоча б деякою мірою наділені правоохоронними функціями¹. Інші розглядають його у широкому змісті, до якого включають усі державні органи, наділені повноваженнями контролю за додержанням законності і правопорядку, а також у вузькому – державні органи, спеціально створені для забезпечення законності і правопорядку, боротьби зі злочинністю, яким надані повноваження застосовувати заходи примусу і перевиховання правопорушників (суд, органи юстиції, військова служба правопорядку, прокуратура, органи внутрішніх справ, безпеки)².

Законодавча база щодо попередження злочинів охоплює норми різних галузей права, оскільки практично усі вони стосуються регулювання різних сторін попереджувальної діяльності органів внутрішніх справ. Тут необхідно у комплексі застосовувати усі наявні в них правові можливості (дозволи, заборони, розпорядження, установлення), вирішуючи завдання попередження злочинів³. Так, у ст. 5 Загальної декларації прав людини вказується, що «ніхто не повинен піддаватися катуванням чи жорстокому, нелюдському чи принижуючому його гідність звертанням і покаранню». Це положення відтворено у Законі України «Про міліцію»⁴. У ст. 13 цієї ж декларації підкреслено: «Ко-

¹ Лихова С. Про визначення поняття «правоохоронні органи» / С. Лихова // Радянське право. – 1984. – № 11. – С. 51–60.

² Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у вузькому та широкому розумінні / Р. Тевлін // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 49–53.

³ Криминология и профилактика преступлений: учебник. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – С. 67.

⁴ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

жна людина має право вільно пересуватися і вибрати собі місце проживання у межах кожної держави». Подібне положення відтворено у п. 1 ст. 33 Конституції України: «Кожний, хто законно перебуває на території України, має право вільно пересуватися, вибрати місце перебування і проживання»¹. У п. 2 ст. 29 декларації прав визначено, що при здійсненні своїх прав та свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Норми різних галузей права виконують важливу роль у правовому забезпеченні діяльності органів внутрішніх справ з попередження злочинів (насамперед, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного та ін.). Велике значення для правового регулювання попередження злочинів має кримінальне законодавство, адже в його нормах чітко визначено коло діянь, заборонених під загрозою кримінальної відповідальності. Саме існування кримінального законодавства має на членів суспільства превентивний вплив, завдяки чому певна свідомо його частина не наважується вчиняти правопорушення. До того ж, ст. 1 КК України визначено, що одним з його завдань є запобігання злочинам.

Нормами кримінального права встановлюється визначений правовий режим для засуджених, для звільнених від кримінальної відповідальності або покарання, а також регулюється система покарань, порядок і умови їхнього призначення, звільнення від покарання. Створюючи юридичні підстави попереджувальної роботи з особами зазначених категорій, норми КК розглядаються як важливі елементи цього режиму, адже таким чином встановлено для них правообмеження, спеціальні правила й обов'язки, спостереження і контроль за ними з боку правоохоронних органів. Кримінально-правовий інститут судимості дає підставу для здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо осіб, які піддалися кримінальному покаранню або зві-

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

льнені з місць позбавлення волі. Під час анкетування 67% опитаних працівників органів внутрішніх справ вважають кримінально-правові заходи найбільш впливовими для профілактики (Додаток Б).

Кримінально-процесуальне право ставить відповідні завдання перед усім кримінальним судочинством у сфері регулювання попередження злочинів. Особливо слід підкреслити, що кримінально-процесуальне законодавство зобов'язує органи досудового слідства встановлювати в кримінальній справі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів щодо їх усунення (ст. 23, 23¹, 23² КПК України)¹. Але ж, на їх значенні наголосили лише 10% респондентів.

Норми адміністративного права також належать до засобів попереджувальної діяльності органів внутрішніх справ, адже більшість з цих норм існує винятково або ж переважно для досягнення попереджувальних цілей (адміністративний нагляд, інститут офіційного застереження тощо). З такою думкою погоджується 43% опитаних працівників ОВС. За своєю суттю адміністративні стягнення мають на меті здійснити виховний вплив на суб'єкта та інших осіб і тим самим попередити вчинення нових адміністративних правопорушень, а також злочинів².

Зазначені норми галузей права несуть основне навантаження у правовому регулюванні процесу попередження злочинів, хоча характер складної, багатогранної та різноманітної попереджувальної діяльності такий, що застосування норм різних галузей права має інтегративний характер. Після проголошення незалежності України було прийнято Закон України «Про міліцію», який залишається фундаментальним законодавчим актом і визначає міліцію як державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи грома-

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

² Гогель С.К. Роль общества в деле борьбы с преступностью / С.К. Гогель. – СПб.: Общ. польза, 1906. – С. 86.

дян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань¹.

Органи внутрішніх справ перебувають на передньому краю боротьби зі злочинністю, забезпечують внутрішню безпеку держави, захист прав і свобод людини як основного об'єкта уваги правоохоронної діяльності. З усіх органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, саме ОВС найбільше наближені до вирішення справ, що стосуються практичного впровадження у життя системних попереджувально-профілактичних заходів. Як вже зазначалося, злочинність є породженням соціально-економічних умов життя суспільства і відображенням його характеру на кожному конкретному історичному етапі розвитку. Злочинність ніколи не була просто сукупністю злочинів, а була закономірним соціальним явищем. Тому злочинність повинна розглядатися та вивчатися не як «кримінальна хвороба» суспільства, а як соціальне явище, що в міру «дорослішання» дедалі відчутніше впливає на стабільність у державі².

Як законодавчо визначено, МВС України з підпорядкованими йому органами є головною ланкою забезпечення внутрішнього порядку, безпеки суспільства та громадського спокою, дотримання законності. В основі діяльності цього відомства – боротьба зі злочинністю у всіх її проявах і формах. Будучи найчисленнішим загоном у системі правоохоронних органів, міліція виявляє і розслідує понад вісімдесят відсотків злочинів, що фіксуються кримінальною статистикою держави.

Важливою частиною системи правових норм, що регулюють попередження злочинів органами внутрішніх справ, є закони й інші акти вищої юридичної сили, безпосередньо спрямовані на боротьбу зі злочинністю. До таких належить вже згадуваний Закон «Про міліцію». У ньому, між іншим, зазначено, що через діяльність таких структур, як кримінальна міліція, міліція громадської безпеки, органи досудового слідства та інші підроз-

¹ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

² Євдокименко С.В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.В. Євдокименко. – К., 2002. – С. 68.

діли реалізують поряд з іншими функцію попередження злочинів (зокрема, і насильницької спрямованості).

Констатуючою ознакою різновидності суб'єктів спеціально-кримінологічного попередження злочинності є їх приналежність до системи правоохоронних органів держави або судової влади. Суб'єкти спеціального попередження мають відповідні повноваження, які дають їм можливість самостійно здійснювати заходи попереджувального характеру, аналізувати і планувати цю роботу. Вони наділені спеціальною, навіть професійною компетенцією, що базується на знаннях у сфері злочинності (про причини, про концепцію кримінальної політики, про форми і методи профілактики).

Органи внутрішніх справ виконують значний обсяг роботи зі спеціально-кримінологічного попередження злочинності. Їх особлива роль у цій справі визначається різноманітністю компетенції, широким спектром повноважень зі здійснення оперативно-розшукової, адміністративно-юрисдикційної, кримінально-процесуальної та інших видів діяльності по боротьбі з правопорушеннями і основною кількістю злочинів, наявністю в структурі різних служб і підрозділів, включаючи такі, які спеціалізуються на кримінологічній профілактиці, та деякими іншими факторами.

Кримінальна міліція та діючі в її складі оперативно-розшукові апарати кримінального розшуку, по боротьбі з економічними злочинами, з організованою злочинністю і корупцією роблять вагомий внесок у запобігання задуманих та підготовлених, зупинення початих злочинів. Водночас, працівники підрозділів карного розшуку виявляють при проведенні оперативно-розшукових заходів причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів та вживають у межах своєї компетенції заходи щодо їхнього усунення; здійснюють оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які готують або вчинюють замах на злочин, вживають заходів, передбачених законом; проводять оперативно-розшукові заходи з документування і припинення протиправних дій, спрямованих на готування до злочину або замах на злочин; підтримують взаємодію з дільничними інспекторами міліції, працівниками підрозділів з попередження право-

порушень серед неповнолітніх, здійснюють обмін інформацією щодо осіб, які перебувають на профілактичних обліках; здійснюють оперативно-розшукові заходи серед неповнолітніх і на основі отриманої оперативної інформації вживають цілеспрямованих заходів щодо виявлення і роз'єднання організованої групи або злочинної організації неповнолітніх; інформують підрозділи з попередження злочинів неповнолітніх про вчинені ними правопорушення; забезпечують проведення заходів щодо контролю за особами, які перебувають під адміністративним наглядом, а також засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, з метою попередження з їхньої сторони нових злочинів. Поряд з цим вони проводять по відповідних лініях службової діяльності велику роботу, спрямовану на виявлення і оперативне усунення (блокування, нейтралізацію) причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів різних видів (насильницьких, зокрема). Між тим органи внутрішніх справ здійснюють оперативні і профілактичні заходи з виявлення лідерів і активних учасників молодіжних рухів екстремістської спрямованості, попередження злочинів екстремістського характеру¹.

Важливе значення мають попереджувальні функції у діяльності кримінальної міліції по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Виконуючи завдання боротьби зі злочинністю, підрозділи кримінальної міліції і громадської безпеки основні сили спрямовують на розкриття і попередження тяжких насильницьких злочинів проти особи. Активна співпраця цих підрозділів сприяє поступовому зниженню таких злочинів насильницького характеру, як бандитизм, умисні вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, хуліганства та інших².

Одним із головних підрозділів, які спрямовують свою діяльність на попередження злочинів, є слідчі відділи. Їх працівники передають у відповідні підрозділи органів внутрішніх справ

¹ Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. – [4-е полн. перераб. изд. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов]. – М.: Норма, 1998. – С. 44.

² Осадчий В.І. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту / В.І. Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 64.

відомості, отримані в ході розслідування кримінальних справ, що має суттєве значення для попередження та розкриття злочинів; надають інформацію органам прокуратури про систематичне невиконання службовими особами підприємств, установ і організацій внесених слідчими подань про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, для вжиття заходів відповідно до законодавства; інформують громадськість шляхом виступів у закладах освіти, трудових колективах, перед зборами населенням про результати розслідуваних кримінальних справ, про причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів. Використовують для цього також ЗМІ.

Спрямованість діяльності міліції громадської безпеки така, що вона так чи інакше пов'язана з попередженням насильницьких проявів. Саме профілактичні функції виконують підрозділи з попередження правопорушень неповнолітніх. Працівники цих підрозділів встановлюють причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми; узагальнюють, аналізують і надають у відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування пропозиції щодо попередження злочинів серед неповнолітніх, шляхом поліпшення виховання, навчання, дозвілля та соціального захисту; виявляють осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність та інші антигромадські дії, у тому числі пов'язані зі схиланням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, а також інших протиправних дій стосовно неповнолітніх; виявляють батьків або осіб, які їх замінюють, котрі не виконують своїх обов'язків, пов'язаних із вихованням і навчанням дітей, а також працівників освітніх, виховних, лікувальних або інших установ, що порушують права й інтереси неповнолітніх; виявляють неповнолітніх, котрі перебувають у безпорадному або іншому стані, небезпечному для здоров'я і життя, за необхідності доставляють в органи внутрішніх справ і в установленому порядку інформують про це зацікавлені державні органи; повідомляють органам опіки і піклування про неповнолітніх, які залишилися без батьківського піклування, з метою забезпечення захисту їхніх прав і інтересів; здійснюють контроль за поведінкою неповнолітніх правопорушників, поставлених на профілакти-

чний облік в органах внутрішніх справ, з метою попередження вчинення ними повторних правопорушень; проводять роз'яснювальну роботу серед населення з питань попередження злочинності неповнолітніх.

У полі зору працівників цих підрозділів – підлітки, звільнені з місць позбавлення волі, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, повернені зі спеціальних навчально-виховних закладів, що вживають наркотики, п'яниці, які скоїли правопорушення некримінального характеру, та інші категорії неповнолітніх, від яких, судячи з їх аморальної чи протиправної поведінки, можна очікувати повторення злочинів. Поряд з безпосереднім виховно-профілактичним впливом на важких підлітків, що перебувають на обліку в міліції, працівники цих підрозділів проводять значну роботу з оздоровлення внутрішнього мікросередовища, з усунення шкідливих впливів зі сторони неблагополучних сімей. Виявляють їх однолітків з антисуспільною спрямованістю поведінки, що потенційно загрожує проявами насильства.

Характеристика діяльності дільничних інспекторів міліції з попередження насильницьких злочинів зайняла б досить багато місця, тому обмежимося кількома тезами-узагальненнями. Оскільки ДІМ, як посадові особи органів внутрішніх справ, працюючи серед населення, здійснюють на закріплених дільницях практично всі функції міліцейської профілактики, то саме на службу ДІМ покладено найвідповідальніші завдання в системі соціально-кримінологічного попередження злочинів, здійснюваного міліцією. Дільничні інспектори міліції та їх помічники періодично здійснюють аналіз оперативної обстановки на ділянках обслуговування, подають керівництву органу внутрішніх справ пропозиції щодо підвищення ефективності профілактичної роботи; виявляють осіб, які вчиняють протиправну поведінку, організаторів і утримувачів місць для споживання наркотичних засобів і психотропних речовин, забезпечують своєчасне їх взяття на профілактичний облік з метою контролю за їхньою поведінкою; виявлення і документування тяжких і особливо тяжких злочинів проти життя і здоров'я, громадської безпеки і громадського порядку; періодично звітують перед населенням

про стан правопорядку на території обслуговування, про здійснені заходи щодо попередження злочинів; проводять періодично перевірку стану зброї і боєприпасів, наркотичних засобів і психотропних речовин, вживають разом з іншими підрозділами органів внутрішніх справ і зацікавленими організаціями заходів щодо усунення виявлених недоліків; здійснюють контроль за дотриманням громадянами, керівниками організацій правил збереження вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин, вживають до порушників заходів відповідно до законодавства; організують взаємодію громадських об'єднань правоохоронної спрямованості та громадян щодо попередження злочинів, виховних заходів стосовно осіб, які припускають правопорушення; інформують населення про заходи і засоби правомірного захисту від злочинних та інших посягань шляхом проведення серед громадян відповідної роз'яснювальної роботи, виступів у засобах масової інформації тощо.

В оперативному реагуванні як на злочини (зокрема, і пов'язані з насильством), так і на дії, ситуації, під загрозою їх скоєння, велику роль виконують чергові частини міліції. Від того, наскільки ефективно спрацює ця служба, здебільшого залежать результати попереджувальної діяльності інших підрозділів міліції.

Великим попереджувальним потенціалом запобігання насильницькій злочинності володіє патрульно-постова служба (ППС), яка забезпечує громадський порядок на вулицях та в інших громадських місцях, тим самим виявляючи та припиняючи прояви насильства. Співробітники ППС вживають щодо порушників громадського порядку передбачені законом заходи, запобігають адміністративним правопорушенням, багато з яких можуть перерости в насильницькі злочини.

Здійснюючи патрулювання, працівники ППС перевіряють самостійно або за участю працівників інших підрозділів органів внутрішніх справ на маршрутах патрулювання місця найбільш ймовірного вчинення злочинів, переховування осіб, схильних до вчинення злочинів з метою попередження суспільно небезпечних діянь; припиняють випадки вживання громадянами спиртних напоїв у громадських місцях, факти вчинення порушень

громадського порядку; виявляють підлітків, у тому числі тих, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, передають їх батькам, а в необхідних випадках доставляють у підрозділи по попередженню злочинів неповнолітніх або в чергову частину міськрайоргану внутрішніх справ; виявляють і затримують у ході виконання службових обов'язків осіб, які займаються бродяжництвом, жебрацтвом, проституцією, надають необхідну допомогу громадянам, що перебувають у безпорадному стані, небезпечному для їхнього життя і здоров'я, а також особам, які у стані сп'яніння не спроможні пересуватися самостійно; здійснюють роз'яснювальну роботу серед громадян щодо дотримання ними громадського порядку.

На попередження злочинів, пов'язаних зі зброєю і боеприпасами, їх незаконним обігом (адже у багатьох випадках вчинення насильницьких злочинів супроводжується використанням вогнепальної зброї), спрямована діяльність таких ланок міліції громадської безпеки, як підрозділи ліцензійно-дозвільної роботи.

Так, співробітники ДАІ також беруть участь у проведенні заходів із попередження не тільки автотранспортних, а й насильницьких злочинів, включаючи прояви організованої і професійної злочинності (вилучають при перевірках автотранспорту викрадене майно, наркотики, використовувані у злочинних цілях зброю, боеприпаси тощо).

Як бачимо, основні сили та засоби міліції повинні спрямовуватися на попередження небезпечних насильницьких злочинів (бандитизм, умисні вбивства, вимагання, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень тощо), кримінологічна характеристика яких змінилася від переважно ситуаційного характеру в минулому до ретельного планування цих діянь сьогодні. Багаторічний досвід боротьби з організованою злочинністю, зміна характеру злочинців та підвищення професіоналізму вчинюваних злочинів вказує на необхідність підвищення рівня оперативно-розшукових заходів, запровадження в дію нових методів і засобів боротьби зі злочинністю, використання всього арсеналу засобів для їх попередження, суттєвого зміцнення охорони громадського порядку.

С.А. Шалгунова зазначає, що профілактична спрямованість діяльності органів внутрішніх справ втілюється у таких напрямках: дотримання законності в діяльності органів внутрішніх справ; орієнтування їх із переважно каральної на соціально-обслуговуючої функції; формування нових за характером і змістом відносин між населенням і міліцією; проведення наступальної політики щодо попередження злочинів, порушень законності і дисципліни працівниками міліції¹. На державному та нормотворчому рівнях органи внутрішніх справ у сфері профілактичної діяльності здійснюють такі заходи: розробляють і вносять на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконавчої влади проекти законів та інших нормативних актів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю та профілактику злочинів; розробляють і вносять на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконавчої влади проекти концепцій та програм боротьби зі злочинністю і профілактики злочинів або планів заходів щодо запобігання вчиненню окремих видів правопорушень та забезпечують їх виконання; аналізують дані про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів, розробляють рекомендації з їх усунення, подають Президенту України, Кабінету Міністрів України, відповідним міністерствам і відомствам, місцевим органам виконавчої влади узагальнену інформацію з цього питання; організують роботу для роз'яснення положень чинного законодавства з питань боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, охорони і дотримання громадського порядку та необхідності його зміцнення; здійснюють профілактику правопорушень з використанням оперативно-розшукових заходів, передбачених чинним законодавством; забезпечують розслідування злочинів та застосування кримінально-правових заходів щодо охорони людини, суспільства і держави від злочинних посягань;

¹ Шалгунова С.А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.А. Шалгунова; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – С. 13.

забезпечують ресоціалізацію осіб, які відбули покарання, здійснення працевлаштування, адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. На нашу думку, саме у цьому напрямку слід розвивати діяльність органам внутрішніх справ з попередження насильства у різних його проявах.

Правовою основою попередження злочинів виступають правові норми, які безпосередньо встановлюють або регламентують діяльність суб'єктів профілактики. Основні напрямки правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження насильницьких злочинів можна визначити таким чином. Матеріально-правовий напрямок, що охоплює заходи впливу на об'єкти профілактики (окремих осіб; причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів)¹. Цей напрямок також включає заходи, що стимулюють активність і участь громадян у їхній діяльності з попередження злочинів і забезпечують їх захист.

Процесуально-правовий напрямок включає систему заходів діяльності процедурного характеру, що регламентує порядок виявлення об'єктів попередження злочинів, взаємовідносини суб'єктів і об'єктів профілактики, порядок застосування заходів впливу на об'єкти профілактичної діяльності тощо.

Останній напрямок, який виділяємо, організаційно-управлінський. Він спрямований на нормативне закріплення кола суб'єктів попереджувальної діяльності, тобто встановлення того, які державні органи і громадські організації, та їхні працівники наділені правами здійснювати таку діяльність, а також на визначення кола об'єктів з попередження злочинів, тобто категорій осіб, щодо яких можна проводити цю діяльність, а також категорій осіб, яких необхідно ставити на облік для постійного (періодичного) спостереження за ними і застосування до них профілактичного впливу. Важливо визначити, якими повинні бути форми обліку цих осіб і т. д.

Перелічені напрямки правового регулювання діяльності ОВС щодо профілактики насильницьких злочинів розглядаються нами окремо, проте усі вони повинні органічно поєднуватися

¹ Ницше Ф. Сочинения: в 2-х т. / Ф. Ницше. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 209.

в одних рамках статутно-правового встановлення, чого не завжди дотримується законодавець. Опитування, проведене О.Є. Омельченко, показує, що 41% респондентів вважає, що права, обов'язки, відповідальність тих чи інших сторін попереджувальної діяльності у процесі нормотворчої діяльності повинні забезпечуватися обов'язково. Без такого забезпечення настанови про попереджувальну діяльність матимуть декларативний характер, при якому важко сподіватися на успіх¹.

Профілактична діяльність ОВС – це підсистема спеціального попередження злочинів, у тому числі насильницьких. Здійснювану ними профілактику грабежів і розбоїв неповнолітніх слід розглядати як складову цілеспрямованої діяльності держави з попередження насильницької злочинності.

Важливість діяльності ОВС з попередження таких насильницьких злочинів, як грабежі та розбої визначається тим, що правоохоронці, володіючи різноманітним арсеналом оперативно-профілактичних засобів, здатні ефективно вплинути на різні криміногенні фактори, на найрізноманітніші обставини, що призводять до скоєння цих небезпечних злочинів. Органи внутрішніх справ та їх структурні підрозділи ведуть профілактичну роботу у всіх основних сферах суспільного життя, де проявляється дія причин та умов, що інспірують насильницькі злочини (у тому числі і скоювані неповнолітніми). Їх профілактичний вплив охоплює сім'ю, найближче побутове оточення, навчальні і трудові колективи. Вони проводять таку роботу з найрізноманітнішими категоріями підлітків.

Для виявлення причин і умов вчинення насильства неповнолітніми органами внутрішніх справ систематично:

- аналізують статистичні дані про стан злочинності на території обслуговування, які групуються за видами злочинів, за місцем (об'єктом), часом і способами їх скоєння, за об'єктами злочинного посягання і вилученими предметами (гроші, одяг і т.д.), а також за характеристиками осіб, які вчинили злочини

¹ Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. – [4-е полн. перераб. изд. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов]. – М.: Норма, 1998. – С. 115.

(раніше судимих або не зайнятих навчанням, суспільно корисною працею, систематичними порушниками громадського порядку та ін.), за віком, освітою та іншими ознаками, які мають значення для визначення подальших профілактичних заходів та їх характеру;

- обстежують територію обслуговування та розташовані на ній об'єкти, насамперед ті, де найчастіше скоюються порушення громадського порядку і злочини, враховуючи при цьому обставини, що сприяють їх скоєнню;

- взаємодіють при вжитті зазначених заходів з громадськими організаціями, трудовими колективами, активістами об'єднань власників житла, комунальних підприємств, молодіжними організаціями гуртожитків і батьківськими комітетами загальноосвітніх шкіл та училищ.

Враховуючи різноманітність і цілеспрямованість діяльності ОВС з профілактики насильницьких злочинів, слід виділити два її основні види: виявлення і усунення обставин, що сприяють їх скоєнню, і безпосередній вплив на конкретних осіб, які можуть вчинити корисливо-насильницькі злочини. Залежно від цього і прийнято розглядати загальну та індивідуальну профілактику.

Виявивши причини і умови злочинів, співробітники ОВС приймають відповідні рішення, спрямовані на їх усунення. З цією метою вони виступають на зборах трудових колективів з доповідями, лекціями, повідомленнями про зміцнення громадського порядку і попередження злочинів та правопорушень. Крім того, співробітники ОВС: а) проводять групові бесіди з громадянами з метою притягнення їх до надання ОВС необхідної допомоги у виявленні причин і умов скоєння насильницьких злочинів; б) виступають з цих питань і конкретних кримінальних справах у періодичних виданнях, по радіо, на телебаченні; в) за наявності на території обслуговування відділень загальнодержавних спілок художників, письменників, журналістів, разом з творчою інтелігенцією беруть участь у пропаганді творів художньої літератури, кінофільмів, театральних постановок та інших творів мистецтва, щодо яких порушуються питання права та моральності, а також у яких популяризується позитивна ро-

бота української міліції, що сприяє підвищенню її авторитету та зміцненню її зв'язків з населенням.

Загальним серйозним недоліком усієї системи організації роботи з попередження та протидії насильству в сім'ї є її спрямування винятково на осіб, які потерпають від насильства, та вилучення зі сфери уваги та впливу кривдників. Таким чином, посилюється процес віктимізації потерпілих від насильства в сім'ї, зменшується ефективність дій з попередження насильства.

Цілком слушним вважаємо застереження Л.В. Крижної, яка вважає, що у профілактиці злочинності на сімейно-побутовому ґрунті й у стані сп'яніння, насамперед, необхідно активізувати роботу з особами, які вчиняють насильство у сім'ї, хронічними алкоголіками і наркоманами, приділити більше уваги неблагополучним сім'ям¹.

Аналіз діяльності ОВС у цьому напрямку дає підстави виділити їх основні завдання:

- повне використання профілактичних і оперативно-розшукових можливостей ОВС у співвідношенні з можливостями інших правоохоронних органів, навчальних і трудових колективів, самодіяльних громадських формувань та окремих громадян у боротьбі з насильницькими злочинами, вчиненими неповнолітніми;

- визначення конкретних напрямів профілактичної діяльності з урахуванням змін у кримінологічній обстановці і першочергових завдань у боротьбі з насильством неповнолітніх;

- збір та своєчасне отримання від інших суб'єктів необхідних даних про криміногенні фактори, котрі сприяють насильницьким злочинам, вчинюваним неповнолітніми, а також про підлітків, здатних скоювати такі злочини;

- підтримка належної інтенсивності профілактичної діяльності в цьому напрямі ОВС загалом та його структурними підрозділами для того, щоб домогтися належної ефективності її здійснення;

¹ Золотухин С.Н. Уличная насильственная преступность: понятие, криминологическая характеристика и виктимологические аспекты предупреждения: учебное пособие / С.Н. Золотухин, К.В. Михайлов. – Челябинск: Челяб. юрид. ин-т МВД России, 2006. – С. 18.

- проведення індивідуально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до вчинення насильства;
- оцінка ефективності цієї діяльності і внесення необхідних коректив у її здійснення.

Вирішення цих завдань дозволяє, по-перше, цілеспрямовано використовувати в профілактиці насильства наявні сили та засоби ОВС та їх структурних підрозділів; по-друге, сконцентрувати зусилля ОВС на головних напрямках та ділянках боротьби з насильницькими проявами; по-третє, допомагає більш детально розмежувати функції між структурними підрозділами ОВС та іншими суб'єктами профілактики цих злочинів.

На нашу думку, функції підрозділів ОВС є достатніми для попередження насильницької злочинності в сучасних умовах, інша справа, що механізм контролю за їх виконанням залишає бажати кращого. Проведене нами дослідження показує, що така форма загальної профілактики, як правова пропаганда включає коло проблем, що далеко виходять за межі попередження насильницьких злочинів, що вчиняються зокрема неповнолітніми. Однак загальний виховний потенціал таких заходів з точки зору формування правосвідомості неповнолітніх розглядається як суттєва заслуга профілактики насильницьких злочинів. Тому цілком слушно зауважує О.Є. Омельченко, що завданням профілактичної діяльності є не повне викорінення злочинності, а ефективне зниження її кількісних та якісних показників, зменшення її дії на суспільство та державу, підвищення рівня особистої безпеки громадян, захисту їх законних прав та інтересів¹.

Що стосується розуміння ефективності профілактичної діяльності, то у філософії цю категорію визначають як «міру цільової можливості»². Економісти пов'язують ефективність із співвідношенням між матеріальними витратами і кінцевими результатами діяльності окремого працівника та цілих колективів.

¹ Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. – [4-е полн. перераб. изд. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов]. – М.: Норма, 1998. – С. 20.

² Лихова С. Про визначення поняття «правоохоронні органи» / С. Лихова // Радянське право. – 1984. – № 11. – С. 51–60.

Як зазначає В.С. Зеленецький, у працях окремих зарубіжних авторів поняття ефективності застосовується як один із критеріїв діяльності, поряд із такими, як «вигідність» і «економічність», які вони також пов'язують із досягненням мети, вважаючи ефективними такі дії чи їх способи, що ведуть до результату, задуманому як ціль. Відповідно до цього мірою ефективності є ступінь наближення до досягнення планованих кінцевих цілей діяльності¹.

За результатами опитування лише 15% респондентів вважають, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ достатньо ефективна і врегульована, 68% – однією з причин низького рівня профілактики вважають недостатність її врегулювання на законодавчому рівні (Додаток А). Так, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає здійснення оперативно-розшукових заходів щодо попередження, виявлення, припинення, розкриття та викриття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Проте на стадії «виявлення умислу», яку виокремлює теорія кримінального права та яка становить інтерес з боку суб'єктів попередження злочинів, підстав для проведення оперативно-розшукових заходів не існує, а тому слід очікувати, що виявлений умисел суб'єкта перейде у площину конкретних дій².

Основним недоліком профілактики злочинів також слід вважати систему оцінки роботи органів внутрішніх справ, їхніх служб і підрозділів, що більшою мірою спрямована не на попередження, а лише на розкриття злочинів, а це неминуче призводить до їх збільшення. Органи внутрішніх справ повинні враховувати сучасний стан в економіці, політиці та праві, особливості змін у правосвідомості значної частини населення в умовах ускладнення криміногенної ситуації в країні. Зміни форм і видів злочинності, поява організованих злочинних угруповань, вчинення ними тяжких злочинів – усе це сприяло поширенню правового нігілізму, породило зневіру можливості органів внутрі-

¹ Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у вузькому та широкому розумінні / Р. Тевлін // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 49–53.

² Криминология и профилактика преступлений: учебник. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – 250 с.

шніх справ захистити права й свободи людини, знизити адекватну оцінку суспільно небезпечних посягань у свідомості людей.

Служба дільничних інспекторів міліції стає основним підрозділом індивідуальної профілактики злочинів. Маючи лише 8% від кадрового складу міліції громадської безпеки, ця служба зберігає головні позиції за результативністю своєї роботи.

Органи внутрішніх справ, здійснюючи індивідуальну профілактику, повинні повною мірою використовувати превентивні можливості закону, зокрема, забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності та покарання за злочини; своєчасно й адекватно реагувати на адміністративні правопорушення, що можуть перетворитись у кримінально карані діяння; активно використовувати адміністративно-правові засоби впливу на криміногенні чинники, а також відповідно до кримінально-процесуального законодавства вживати заходів щодо виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Віктимологічний аспект попередження насильницьких злочинів серйозно недооцінюється суб'єктами спеціального попередження. Така недооцінка, що поєднується з елементарним незнанням основних форм та методів віктимологічної профілактики, відсутність конкретних розробок не сприяє підвищенню ефективності попереджувальної діяльності

На нашу думку, профілактичні заходи органів внутрішніх справ, які традиційно вживаються переважно до злочинців, повинні значною мірою бути переорієнтовані у бік віктимологічної профілактики, призначення якої – допомогти людям уникнути небезпеки стати жертвою злочину. У кримінальній статистиці міститься детальна інформація про підозрюваних, обвинувачуваних і засуджених, але аналіз відомостей про жертви злочинів (кількість заяв, кількість порушених за ними кримінальних справ, відшкодовані збитки і т.п.) практично відсутній. Це свідома відмова від необхідності охоплення превентивним впливом мільйонів людей – потенційних жертв злочинів. При цьому повинні використовуватися різноманітні методи усунення ситуацій, для яких характерним є погроза заподіяння можливим потерпілим шкоди (поширення пам'яток-застережень з порадами,

як не стати жертвою злочину; надання допомоги в охороні житла, транспортних засобів, іншого майна; роз'яснювальна робота з батьками, працівниками дитячих закладів; особами, які входять у групи підвищеного ризику); заходи, що дозволяють забезпечити особисту безпеку потенційних жертв злочинів (встановлення особистої охорони, надання засобів індивідуального захисту, навчання засобам самооборони, протидії злочинцям), а також інші заходи віктимологічної профілактики.

З огляду на досліджені нами питання насильства та його профілактики напрашується висновок, що пріоритетність профілактичної функції в діяльності всіх служб органів внутрішніх справ має визначатися шляхом перегляду оцінювальних показників їх діяльності. Аналізуючи роботу тієї чи іншої служби, слід насамперед звертати увагу на абсолютні показники попередження конкретних злочинів, а також на те, як впливає профілактична діяльність на криміногенну ситуацію у регіоні чи відповідній галузі економіки або суспільного життя.

Незважаючи на всі негаразди в суспільстві й державі, між органами внутрішніх справ і населенням повинна зростати взаємна довіра, формуватися канали зв'язків між окремими підрозділами та службами міліції і громадськістю.

Основним недоліком на законодавчому рівні у регулюванні діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів є недостатнє правове забезпечення, відсутня законодавча база державної системи соціальної профілактики, чітка регламентація статусу суб'єктів і об'єктів попереджувального впливу, їхніх прав і обов'язків, санкцій за їхнє невиконання, заходів попередження, що застосовуються. Обмеженими є ресурсні можливості надання криміногенним і віктимним групам населення допомоги у побутовій сфері, організації дозвілля, залучення населення до профілактичної діяльності.

У цьому контексті цілком виправданим є твердження В.О. Негодченка, про те, що основу діяльності міліції має становити програма профілактики злочинів, що базується на реальному аналізі кримінологічної ситуації. Міліція повинна мати свою специфічну програму дій, а також можливість постійного звернення до населення по радіо, телебаченню, у пресі, електро-

них засобах інформації та засобах наочної агітації для зворотного зв'язку.

Дослідження показує, що сьогодні характерною рисою попереджувальної діяльності в Україні є відсутність належного зв'язку між суб'єктами, які її здійснюють, особливо з громадськістю. Уникнути цього можливо шляхом створення загальноузгодженої системи правових норм, які б регулювали взаємодію органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами профілактичної діяльності. Ця система повинна містити такі положення щодо взаємодії органів внутрішніх справ з іншими правоохоронними органами, організаціями та формуваннями, як спільне вивчення стану злочинності та інших правопорушень на території, що обслуговується, та практики боротьби з ними; розробка та реалізація спільних заходів з попередження злочинності; спільні перевірки окремих питань попередження та боротьби зі злочинністю на окремих об'єктах; взаємне інформування про злочини та інші правопорушення; спільна розробка та реалізація різноманітних операцій та рейдів, спрямованих на попередження правопорушень; спільна організація правовиховної роботи серед населення та ін.¹

Крім того, заходи попередження насильства, які тепер пропонуються (наприклад, втручання у кризові ситуації, зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до попередження насильницьких злочинів; надання допомоги жертвам цих злочинів), можна розглядати лише як тактичні в процесі боротьби з насильством. Стратегічні ж – в іншому: неможливо вирішити в необхідному обсязі жодного завдання в боротьби з насильством без утворення соціальної організації, заснованої на суспільній рівності в економічному, соціальному, політичному і культурному сенсі. Жодні локальні перемоги в боротьбі з насильницькою злочинністю не дають підстав для заспокоєння.

У попередженні правопорушень повинні використовуватися різноманітні за змістом заходи, що загалом утворюють сис-

¹ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

тему економічних, політичних, правових, психологічних, організаційних, технічних, соціальних, ідеологічних та інших чинників. Відповідно до кримінологічної теорії йдеться про глибоке наукове дослідження цих факторів та вивчення механізму їх впливу на причини і умови правопорушень.

На сьогодні ще не прийнято Закон України «Про профілактику злочинів», який мав би стати правовою основою проведення профілактичної роботи в державі, чітко окреслюючи зміст цієї діяльності, її рівні та напрями, завдання, функції і компетенцію її суб'єктів, а також права і обов'язки осіб, з якими повинна проводитися профілактична робота. Безумовно, такий законодавчий акт забезпечить попереджувальну діяльність, по-перше, статус пріоритетного напрямку в кримінальній політиці держави, що зрештою сприятиме залученню додаткових сил і засобів; по-друге, більш тісну взаємодію між органами профілактики і органами державної влади та громадськістю; і, по-третє, реалізація масових заходів контролю за злочинністю. Закон стане правовою основою єдиної дії всіх сил і засобів, спрямованих на профілактику злочинності.

Отже, коли йдеться про організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ у сфері попередження насильницьких злочинів, то слід наголосити на тому, що забезпечення внутрішньої безпеки держави, захист прав і свобод людини є основною метою діяльності органів внутрішніх справ, які втілюють у життя політику попередження злочинів.

ВИСНОВКИ

Проведене монографічне дослідження дозволило здійснити теоретичне узагальнення і обґрунтувати практичні рекомендації щодо вирішення комплексу проблемних питань, пов'язаних з визначенням сутності та напрямів протидії насильницькій злочинності, змісту поняття особи злочинця та жертви таких злочинів, а також здійснено аналіз можливих способів пом'якшення наслідків насильницької злочинності органами внутрішніх справ. Відповідно до мети дослідження висунуто пропозиції, спрямовані на розвиток чи вдосконалення низки положень кримінологічної науки. Зокрема тих, що стосуються ефективної протидії цьому виду злочинності.

Сформульовано такі основні висновки.

При з'ясуванні теоретичного аспекту насильницької злочинності встановлено, що проблема сутності насильства та підвищення ефективності протидії насильницькій злочинності, незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, досі потребує певної уваги науковців, які застосовують у її дослідженні сучасну наукову методологію. Адже досі нема чіткого та однозначного визначення поняття насильства. Різні вчені по-різному трактують фізичне та психічне насильство, та їх місце у насильницьких злочинах. Не припиняються суперечки серед учених з приводу того, які ж саме злочини слід відносити до насильницьких. У цьому контексті важливого значення набуло запропоноване нами вирішення наукового завдання, суть якого зводилася до встановлення сутності та напрямків протидії насильницькій злочинності, характеристики особи злочинця та жертв злочинності такого виду, а також до аналізу можливих способів пом'якшення його наслідків органами внутрішніх справ.

Для досягнення мети монографії та вирішення поставлених у ній завдань досліджено феномен насильства, з'ясовано обсяг та зміст понять «насильницька злочинність», «особа наси-

льницького злочинця», «жертва насильницького злочину», виділено детермінанти насильницької злочинності, окреслено напрямки протидії їй у діяльності органів внутрішніх справ. Під час здійснення монографічного дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало можливість отримати низку теоретичних та практичних результатів, спрямованих на розвиток кримінологічної науки у сенсі відкриття шляхів для подальших досліджень, мають практично-прикладне значення для юридичної освіти та подальшого вдосконалення законодавства. Достовірність отриманих результатів обґрунтовується постановкою проблем, різнобічними, переважно традиційними для кримінологічної науки підходами до їх вирішення, використанням чинних нормативних актів, які регулюють протидію насильницькій злочинності, широтою використання наукових джерел, використанням емпіричного матеріалу, використанням традиційних методів наукового пошуку.

Поняття насильство – категорія, яка розглядається у різних аспектах: в історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному, тому його слід віднести до так званих загальнонаукових понять, які виконують у науці інтегративну роль, об'єднуючи навколо себе (синтезуючи, акумулюючи в собі) результати досліджень різними науками різних видів агресії або насильства. У контексті кримінологічної науки це, насамперед, знання біологічного, психологічного і соціального характеру, сутність і напрямок інтеграції яких визначається філософськими уявленнями про світ і людину. Така складна природа феномена насильства передбачає його комплексний аналіз. Повинно йтися не про викорінювання насильства, а про можливо більш зрозуміле вивчення його природи й, звідси, визначення способів зниження порогу людської агресивності, спрямування цієї енергії не на руйнування, а на інші дії, необхідні й корисні для суспільства.

Це дає підстави констатувати, що будь-якій умисний злочин є насильницьким, адже насильство (агресія) вчиняється особливими способами, обумовленими контекстом тих соціальних відносин й умов, де вчиняється злочин.

Врахувавши кримінологічні особливості феномена насильства, у монографії наводиться авторське бачення поняття насильства. Його пропонується розуміти як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного спрямування особи, що полягають у застосуванні (загрозі застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення злочинної мети.

В роботі зазначається, що тлумачення психологічного насильства потребує чіткішого наукового і законодавчого визначення, а обмеження тільки погрозами нанесення особі фізичної шкоди уявляється неправильним, оскільки залишає за межею правового захисту громадян від багатьох інших способів насильницького нанесення їм психологічних травм та незаконного впливу на їх свободу. Аргументується думка, що до психологічного насильства слід відносити не тільки всі види погроз, а й образу, а в низці випадків – і брехню та гіпноз, якщо він застосовується зі злочинною метою, електронну стимуляцію мозку, що використовується для того, щоб підкорити людину чужій волі, а також застосування наркотичних та інших одурманюючих засобів. У разі електронної стимуляції мозку фізичний вплив на тіло людини стає лише способом впливу (насильницького або ненасильницького) на її психіку.

Доводиться, що якщо для розуміння суті більш загальних сфер прояву насильства потрібні знання, насамперед, методологічного характеру – філософські, історичні, з соціології, юриспруденції, то для вивчення конкретних механізмів реалізації насильства як вихідний матеріал необхідні конкретно-соціологічні дослідження, аналіз окремих видів насильницьких злочинів. Це дасть можливість зрозуміти недосконалість не тільки стратегії, а й тактики керування суспільством, а таке усвідомлення призведе до бажаних суспільством змін на шляху до свободи, демократії.

Показано авторське бачення найістотніших ознак, властивих насильству: а) воно пов'язане з фізичним та психічним впливом на потерпілого; б) воно вчиняється поза волею потерпілого; в) його застосування може заподіяти шкоду потерпіло-

му; г) воно може бути, елементом мотивації, засобом досягнення злочинної мети, цілі.

На основі кримінологічного аналізу встановлено, що особистість злочинця є певною сукупністю типових рис, властивостей – природжених або набутих у процесі онтогенезу, – типово притаманних особам, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Виокремлено ознаки, що характеризують особистість злочинця: вони визначаються сукупністю істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей, які об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницьких дій, спричиняють суспільну небезпеку, надають винній особі властивість суспільної небезпеки. Як наслідок – вона і притягається до відповідальності.

Проведено розмежування понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». Ознаками, які входять у склад особи злочинця, є сукупність психофізіологічних особливостей, соціальних зв'язків, етичних особливостей, правових, у тому числі кримінологічних, аспектів, які відображають суть людини; особа злочинця – результат вчинення протиправної діяльності, а не передуючий їй тип людини.

Доведено, що поведінка людини за своєю природою може бути необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, нерідко провокаційною, а отже, небезпечною для неї самої. Це призводить до того, що така поведінка, природно, збільшує схильність особистості до злочинних зазіхань. У цьому плані важливого значення набувають такі характеристики особистості, як вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також довкілля, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб і т.д.

Констатується, що кожен тип суспільства та стабільні соціально-економічні умови, що склалися в ньому, формують свої стійкі типи злочинців. Їх злочинний напрямок визначається значними упущеннями в соціальному управлінні, соціальному контролі, розширенні можливих об'єктів злочинного посягання, суттєвими недоліками в правоохоронній діяльності, корумпованістю владних чиновників, дефектами загальносоціальної та правової соціалізації. Всі нові кримінальні типотворення на-

кладаються в основному на три «класичні» типи злочинців – насильницький, корисливий і корисливо-насильницький, в яких інтегруються і кримінально-ціннісна, і інструментально-поведінкова особливості особи злочинця.

З'ясовано, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів і їхня взаємодія впливають на «здатність» тієї чи іншої особи стати потерпілою від злочину. Отже, жертва може своїм способом життя сприяти вчиненню злочину, свідомо чи несвідомо створювати умови для вчинення злочинних дій проти себе. Однак говорити про поведінку зазначених категорій осіб як про віктимну було б неправильно. Необхідно визначити межі віктимності. Вживання цього терміна доречно у випадках, коли людина свідомо поводить себе так, що сприяє, провокує вчинення стосовно себе суспільно небезпечних дій.

Висунуто та аргументовано положення, відповідно до якого усі потенційні злочинці і жертви поєднуються тісним зв'язком самим економічним і політичним устроєм суспільства, що, хоч і опосередковано, але постійно робить їх залежними одне від одного. І саме цю взаємозалежність жодна людина не може змінити, на відміну від всіх інших залежностей, де особистісний фактор виконує значну роль.

Підтримано подальший розвиток положення про те, що причини насильницької злочинності можна визначати як фактори, котрі приводять волю і свідомість людини у криміногенний стан, тобто спричиняють утворення в особі комплексу сваволі й ілюзій, що проявляється у насильницьких діях злочинного характеру. Умови, відповідно – це фактори, необхідні для того, щоб комплекс сваволі й ілюзій проявився саме у насильницьких діях злочинного характеру. Заходи попередження насильницької злочинності випливають з аналізу її причин, але їх треба розглядати не як суму детермінант, а як певну систему, цілісність, де кожний фактор пов'язаний з іншим і перебуває з ним у співвідношенні – у певній ієрархії і субординації.

Обґрунтовано, що профілактика насильницьких злочинів органами внутрішніх справ здійснюється у двох основних напрямках: виявлення і усунення причин, що сприяють їх вчиненню, і безпосередній вплив на конкретних осіб, які можуть вчи-

нити насильницькі злочини. Залежно від цього і прийнято виділяти загальну та індивідуальну профілактику.

Висловлено думку, що одним із суттєвих недоліків у профілактиці злочинів є система оцінки роботи органів внутрішніх справ, їхніх служб і підрозділів, що більшою мірою спрямоване не на попередження, а лише на розкриття злочинів, а це неминуче призводить до їх збільшення.

Підтримано позиції науковців, які стверджують, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ, яка традиційно здійснювана переважно щодо злочинців, повинна значною мірою переорієнтуватися у бік віктимологічної профілактики, призначення якої – допомогти людям уникнути небезпеки стати жертвою злочину. Тільки загальносоціальні заходи можуть суттєво впливати на причини та умови злочинності у суспільстві, що ж стосується спеціально-кримінологічних заходів, то вони лише у змозі знижувати її рівень.

Констатується, що кримінологія разом зі спорідненими правовими і соціальними науками повинна комплексно досліджувати і проблему діяльності органів внутрішніх справ з попередження насильницької злочинності, оскільки спеціальних досліджень з цього питання недостатньо. Попередження насильства в сучасних умовах з урахуванням особистісних характеристик особи злочинця і жертви злочину – найбільш реальний внесок органів внутрішніх справ у загальне попередження поширення складного феномена.

У процесі монографічного дослідження отримано також результати, спрямовані на подальше вдосконалення законодавства. Зокрема наведено додаткові аргументи на користь:

- прийняття Закону України «Про попередження злочинів», який повинен стати основою профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, оскільки його відсутність обумовлює розпорошеність норм профілактичного характеру;

- обґрунтування доцільності розробки відповідного наказу (положення) МВС України, яким мали б регулюватися питання попередження злочинів (насильницьких зокрема), орієнтовна назва відомчого акта: «Про заходи щодо організації та вдосконалення діяльності у попередженні злочинів та правопору-

шень», у ньому слід передбачити: завдання, об'єкти і суб'єктів попереджувального впливу; компетенцію органів внутрішніх справ, їх служб і підрозділів щодо попередження злочинів; обов'язки працівників міліції громадської безпеки, інших підрозділів органів внутрішніх справ з попередження злочинів.

Очевидно, наведені пропозиції мають значення також для розвитку юридичної науки, подальших наукових досліджень, для юридичної освіти, та покращення запобіжної діяльності органів внутрішніх справ.

І на завершення слід ще раз наголосити, що проблема насильницької злочинності, незважаючи на значну кількість робок із цієї проблематики, залишається дискусійною. Поняття насильства майже кожен автор розуміє і тлумачить по-своєму. По-різному також вирішується питання, які саме злочини слід відносити до насильницьких. Відтак автор розуміє, що в цій роботі всіх вищезазначених проблем не вирішено. В ній викладено виключно власне бачення цих питань, а також шляхів вдосконалення роботи правоохоронних органів, спрямованої на виявлення основних детермінант такого загрозливого явища, як насильницька злочинність та запобігання їй.

ДОДАТКИ

Результати

досліджень за підсумками анкетування (опитування) студентів психологічного, економічного, юридичного факультетів 1–2 курсів Львівського державного університету внутрішніх справ з проблем поширення у суспільстві насильницької поведінки та шляхів її подолання.

Дослідження проводилось у період з січня по листопад 2007 року. Щороку опитано та проанкетовано 400 осіб

№ п/п	Перелік заданих питань	Кількість отриманих відповідей поосібно та у відсотках від всіх опитаних	Загальна кількість отриманих відповідей поосібно та у відсотках
1.	2.	3.	4.
1.	Місце проживання	- місто – 318 – 79,5% - село – 64 – 16,0% - смт. – 18 – 4,5%	400/100%
2.	Вік	- від 17 до 18 років – 248 – 62,0% - від 18 до 19 років – 108 – 27,0% - від 19 та старші – 44 – 11,0%	400/100%
3.	Сімейний стан	- так – 128 – 32,0% - ні – 272 – 68,0%	400/100%
4.	Ви маєте дітей?	- так – 37 – 9,2% - ні – 363 – 90,8%	400/100%
5.	Стать?	- жіноча – 274 – 68,5% - чоловіча – 126 – 31,5%	400/100%
6.	У Вас є мати?	- так – 386 – 96,5% ні – 14 – 3,5%	400/100%
7.	У Вас є батько?	- так – 354 – 88,5% ні – 46 – 11,5%	400/100%

8.	Ви всі проживаєте разом з батьками у складі однієї сім'ї?	- так – 348 – 87,0% - ні – 52 – 13,0%	400/100%
9.	Стільки у Вашій родині дітей?	- 1 – 198 – 49,5% - 2 – 121 – 30,3% - 3 – 58 – 14,5% - 4 – 10 – 2,5% - 5 і більше – 3 – 0,7%	400/100%
10.	Якщо Ви одружені, то чи маєте окреме житло (квартиру, будинок)?	- так – 29 – 22,6% - ні – 99 – 77,4%	128/100%
11.	Чи має мати роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?	- так – 98 – 24,5% - ні – 302 – 75,5%	400/100%
12.	Чи має батько роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?	- так – 128 – 32,0% - ні – 272 – 68,0%	400/100%
13.	Скільки у Вашій родині повнолітніх дітей, окрім Вас?	- 1 – 118 – 29,5% - 2 – 36 – 9,0% - 3 і більше – 28 – 7,0% - такі відсутні 218 – 54,5%	400/100%
14.	Чи мають усі повнолітні члени Вашої родини роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?	- так – 38 – 20,8% - ні – 144 – 79,2%	182/100%
15.	Ви підтримуєте пропозицію, що з боку держави необхідно більше уваги приділяти питанням подолання насильства (в сім'ї, проти дітей, жінок)?	- так – 269 – 87,2% - ні – 131 – 32,8%	400/100%
16.	Ви підтримуєте ідею про введення в учбових закладах занять по спецкурсу «Попередження насильства»?	- так – 246 – 61,5% - ні – 154 – 38,5%	400/100%

17.	Коли стосовно Вас чинилося насильство Ви відчували до себе співчуття з боку:		400/100%
	а) близьких;	- так – 347 – 86,7% - ні – 53 – 13,3%	
	б) друзів;	- так – 218 – 54,5% - ні – 182 – 45,5%	
	в) працівників міліції;	- так – 21 – 5,3% - ні – 379 – 94,7%	
	г) медичних працівників;	- так – 129 – 32,3% - ні – 271 – 67,7%	
	д) ні від кого співчуття не відчували.	- так – 99 – 24,7% - ні – 301 – 75,3%	
18.	Ви підтримуєте думку про те, що на сьогодні наша держава недостатньо приділяє увагу захисту (своїх громадян, дітей, жінок, літніх людей) від різних форм насильства?	- так – 380 – 95,0% - ні – 20 – 5,0%	400/100%
19.	Ви згодні з тезою про те, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист людини від різних форм насильницької поведінки недо- статній і терміново потребує вдоско- налення?	- так – 389 – 97,3% - ні – 11 – 2,7%	400/100%
20.	Чи задовольняє Вас особисто стан роботи органів міліції по запо- біганню (профі- лактиці) серед насе- лення сімейно-побу- тових конфліктів?	- так – 28 – 7,0% - ні – 372 – 93,0%	400/100%

21.	Стосовно Вас застосовували фізичну силу (Вас били, штовхали)?	- так – 346 – 86,5% - ні – 54 – 13,5%	400/100%
22.	Якщо Ви зазнаєте насильства, то Ви звернетесь за допомогою до:		400/100%
	а) міліції;	- так – 21 – 5,3% - ні – 379 – 94,7%	
	б) друзів;	- так – 127 – 31,8% - ні – 273 – 68,2%	
	в) рідних;	- так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8%	
	г) нікуди не будете звертатись за допомогою.	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5%	
23.	Ви згодні з тим, що насильство загалом негативно впливає на стан здоров'я всіх членів суспільства?	- так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5%	400/100%
24.	Ви згодні з тим, що високий рівень насильства загалом, негативно впливає на рівень протиправної поведінки громадян України?	- так – 349 – 87,3% - ні – 51 – 12,7%	400/100%
25.	Чи відомі Вам випадки самогубства, що сталося внаслідок насильницької поведінки проти особи?	- так – 39 – 9,7% - ні – 361 – 90,3%	400/100%
26.	У Вашій сім'ї були випадки насильства загалом?	- так – 164 – 41,0% - ні – 236 – 59,0%	400/100%
27.	У Вашій сім'ї брати чи сестри чинили будь-який вид насильства один щодо іншого?	- так – 269 – 67,2% - ні – 131 – 32,8%	400/100%

28.	Чи були Ви свідками насильницьких дій, що чинились проти членів Вашої родини (близьких, рідних):		400/100%
	а) фізичного насильства;	- так – 249 – 62,3% - ні – 151 – 37,7%	
	б) психологічного (вербального, словесного) насильства;	- так – 316 – 79,0% - ні – 84 – 21,0%	
	в) сексуального насильства;	- так – 21 – 5,2% - ні – 379 – 94,8%	
	г) економічного насильства.	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5%	
29.	При застосуванні насильства до Вас Ви приносили себе в жертву заради спокійного життя близьких Вам людей, членів сім'ї?	- так – 289 – 72,3% - ні – 111 – 27,7%	400/100%
30.	Ви знаєте, що необхідно розуміти під терміном (змістом) насильства:		400/100%
	а) фізичного;	- так – 146 – 36,5% - ні – 254 – 63,5%	
	б) психічного (вербального, словесного);	- так – 69 – 17,3% - ні – 331 – 82,7%	
	в) сексуального;	- так – 211 – 52,7% - ні – 189 – 47,3%	
	г) економічного.	- так – 109 – 27,3% - ні – 291 – 72,7%	
31.	Якщо Ви були жертвою насильницьких дій, хто був кривдником (особа, що чинила насильство):		400/100%
	<u>при фізичному насильстві:</u>		

	а) рідні;	- так – 28 – 7,0% - ні – 372 – 93,0%	
	б) друзі;	- так – 121 – 30,2% - ні – 279 – 69,8%	
	в) сторонні особи.	- так – 246 – 61,5% - ні – 154 – 38,5%	
	<u>при психологічному (вербальному, словесному) насильстві:</u>		
	а) рідні;	- так – 41 – 10,2% - ні – 359 – 89,8%	
	б) друзі;	- так – 299 – 74,7% - ні – 101 – 25,3%	
	в) сторонні особи.	- так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8%	
	<u>при сексуальному насильстві:</u>		
	а) рідні;	- так – 2 – 0,5% - ні – 398 – 99,5%	
	б) друзі;	- так – 97 – 24,2% - ні – 303 – 75,8%	
	в) сторонні особи.	- так – 119 – 29,8% - ні – 281 – 70,2%	
	<u>при економічному насильстві:</u>		
	а) рідні;	- так – 89 – 22,2% - ні – 311 – 77,8%	
	б) друзі;	- так – 106 – 26,5% - ні – 294 – 73,5%	
	в) державні установи;	- так – 289 – 72,5% - ні – 111 – 27,5%	
	г) сторонні особи.	- так – 90 – 22,5% - ні – 310 – 77,5%	
32.	Ви погоджуєтесь з тезою, що факт спостереження дитиною сцен насильства (жорстокості) в будь-якій формі в майбутньому	- так – 307 – 76,7% - ні – 93 – 23,3%	400/100%

	може негативно впливати на рівень правопорушень серед підлітків?		
33.	Ви погоджуєтесь з тезою, що в сім'ях, де чиниться насильство (жорстокість):		400/100%
	а) батьки мало приділяють уваги вихованню своїх дітей;	- так – 319 – 79,5% - ні – 81 – 20,5%	
	б) недостатньо виявляють турботи про своїх дітей.	- так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8%	
34.	Ви погоджуєтесь з твердженням про те, що в більшості сімей, де мали місце випадки насильства, ці факти члени родини намагаються приховувати?	- так – 367 – 91,7% - ні – 33 – 8,3%	400/100%
35.	Ви згодні, що наслідком насильства в сім'ї може бути така ситуація, що діти:		400/100%
	а) тікають з дому;	- так – 179 – 44,8% - ні – 221 – 55,2%	
	б) можуть повірити в те, що насильство – це нормальне явище.	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5%	
36.	Ви згодні з тим, що в умовах сьогодення насильство загалом (проти дітей, жінок, літніх людей, тощо):		400/100%
	а) досить поширена і серйозна проблема;	- так – 307 – 76,7% - ні – 93 – 23,3%	
	б) насильство відсутнє.	- так – 28 – 7,0% - ні – 372 – 93,0%	

37.	Як Ви вважаєте, якщо людину б'ють – це насильство?	- так – 357 – 89,3% - ні – 43 – 10,7%	400/100%
38.	Вам відомі випадки, щоб стосовно Ваших друзів, знайомих застосовували такий вид насильницької поведінки, як:		400/100%
	а) фізичне насильство;	- так – 269 – 67,2% - ні – 131 – 32,8%	
	б) психологічне (вербальне, словесне) насильство;	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5%	
	в) сексуальне насильство;	- так – 122 – 30,5% - ні – 278 – 69,5%	
	г) економічне насильство.	- так – 309 – 77,3% - ні – 91 – 22,7%	
39.	У Вашому житті були випадки, коли Ви заперечували чи замовчували факти насильства, яке вчинялося?	- так – 139 – 34,7% - ні – 261 – 65,3%	400/100%
40.	Ви згодні з тезою, що насильство – це злочин?	- так – 209 – 52,2% - ні – 121 – 30,3% - важко дати відповідь – 70 – 17,5%	400/100%
41.	Ви згодні з тезою, що немає виправдання для насильницької поведінки у суспільстві (проти жінок, чоловіків, дітей, літніх людей тощо)?	- так – 287 – 71,8% - ні – 113 – 28,2%	400/100%
42.	Чи вважаєте Ви застосування насильства способом вирішення проблем?	- так – 181 – 45,2% - ні – 219 – 54,8%	400/100%

Примітка:

Перелік позицій за якими проводився моніторинг:

1. Місце проживання
2. Вік
3. Сімейний стан
4. Ви маєте дітей?
5. Стать
6. У Вас є мати?
7. У Вас є батько?
8. Ви всі проживаєте разом з батьками у складі однієї сім'ї?
9. Стільки у Вашій родині дітей?
10. Якщо Ви одружені, то чи маєте окреме житло (квартиру, будинок)?
11. Чи має мати роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?
12. Чи має батько роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?
13. Скільки у Вашій родині повнолітніх дітей, окрім Вас?
14. Чи мають усі повнолітні члени Вашої родини роботу, яка б забезпечувала достатній рівень життя?
15. Ви підтримуєте пропозицію, що з боку держави необхідно більше уваги приділяти питанням подолання насильства (в сім'ї, проти дітей, жінок)?
16. Ви підтримуєте ідею про введення в учбових закладах занять по спецкурсу «Попередження насильства»?
17. Коли стосовно Вас чинилося насильство Ви відчували до себе співчуття з боку?
18. Ви підтримуєте думку про те, що на сьогодні наша держава недостатньо приділяє увагу захисту (своїх громадян, дітей, жінок, літніх людей) від різних форм насильства?
19. Ви згодні з тезою про те, що в умовах сьогоднішнього в Україні правовий захист людини від різних форм насильницької поведінки недостатній і терміново потребує вдосконалення?
20. Чи задовольняє Вас особисто стан роботи органів міліції по запобіганню (профілактиці) серед населення сімейно-побутових конфліктів?
21. Стосовно Вас застосовували фізичну силу (Вас били, штовхали)?
22. Якщо Ви зазнаєте насильства, то Ви звернетесь за допомогою до?

23. Ви згодні з тим, що насильство загалом негативно впливає на стан здоров'я всіх членів суспільства?
24. Ви згодні з тим, що високий рівень насильства загалом, негативно впливає на рівень протиправної поведінки громадян України?
25. Чи відомі Вам випадки самогубства, що сталося внаслідок насильницької поведінки проти особи?
26. У Вашій сім'ї були випадки насильства загалом?
27. У Вашій сім'ї брати чи сестри чинили будь-який вид насильства один щодо іншого?
28. Чи були Ви свідками насильницьких дій, що чинились проти членів Вашої родини (близьких, рідних)?
29. При застосуванні насильства до Вас Ви приносили себе в жертву заради спокійного життя близьких Вам людей, членів сім'ї?
30. Ви знаєте, що необхідно розуміти під терміном (змістом) насильства?
31. Якщо Ви були жертвою насильницьких дій, хто був кривдником (особа, що чинила насильство)?
32. Ви погоджуєтесь з тезою, що факт спостереження дитиною сцен насильства (жорстокості) в будь-якій формі в майбутньому може негативно впливати на рівень правопорушень серед підлітків?
33. Ви погоджуєтесь з тезою, що в сім'ях, де чиниться насильство (жорстокість)?
34. Ви погоджуєтесь з твердженням про те, що в більшості сімей, де мали місце випадки насильства, ці факти члени родини намагаються приховувати?
35. Ви згодні, що наслідком насильства в сім'ї може бути така ситуація, що діти?
36. Ви згодні з тим, що в умовах сьогодення насильство загалом (проти дітей, жінок, літніх людей, тощо)?
37. Як Ви вважаєте, якщо людину б'ють – це насильство?
38. Вам відомі випадки, щоб стосовно Ваших друзів, знайомих застосовували такий вид насильницької поведінки, як:?
39. У Вашому житті були випадки, коли Ви заперечували чи замовчували факти насильства, яке вчинялося?
40. Ви згодні з тезою, що насильство – це злочин?
41. Ви згодні з тезою, що немає виправдання для насильницької поведінки у суспільстві (проти жінок, чоловіків, дітей, літніх людей тощо)?
42. Чи вважаєте Ви застосування насильства способом вирішення проблем?

Результати

досліджень за підсумками анкетування (опитування) курсантів, слухачів заочників та слухачів курсів перепідготовки (атестованих співробітників) Львівського державного університету внутрішніх справ з проблем поширення насильства у суспільстві та шляхів його подолання. Дослідження проводилось у період з січня по листопад 2007 року. Всього опитано та проанкетовано 400 осіб

№ п/п	Перелік заданих питань	Кількість отриманих відповідей поосібно та у відсотках від всіх опитаних	Загальна кількість отриманих відповідей поосібно та у відсотках
1.	2.	3.	4.
1.	Яку посаду Ви займаєте?	<ul style="list-style-type: none"> - Курсант – 180 – 45,0% - Слухач – 220 – 55,0% <p>З них перебувають на посадах:</p> <ul style="list-style-type: none"> - слухач курсів перепідготовки – 24 – 10,9% - дільничний інспектор міліції – 72 – 32,7% - працівник кримінальної міліції у справах неповнолітніх 42 – 19,0% - оперативний уповноважений карного розшуку – 47 – 21,4% - працівник патрульно-постової служби – 14 – 6,4% - працівник служби ДАІ – 10 – 4,5% 	400/100%

		- оперативний уповноважений ДСБЕЗ – 8 – 3,6% - інше – 3 – 1,4%	
2.	Скільки років Ви працюєте в ОВС?	- від 2 до 4 – 198 – 49,5% - від 4 до 6 – 67 – 16,7% - від 6 до 8 – 45 – 11,3% - від 8 до 10 – 66 – 16,5% - від 10 і більше – 24 – 6,0%	
3.	Ваш вік	- від 19 до 20 – 203 – 50,8% - від 20 до 22 – 47 – 11,7% - від 22 до 25 – 34 – 8,5% - від 25 до 28 – 64 – 16,0% - від 28 до 30 – 40 – 10,0% - від 30 і більше – 12 – 3,0%	
4.	Ви одружені?	- так – 234 – 58,5% - ні – 166 – 41,5%	
5.	Ви маєте дітей?	1. так – 208 – 52,0% а) донька – 89 – 42,8% б) син – 119 – 57,2% 2. ні – 192 – 48,0%	
6.	Стать	- чоловіча – 341 – 85,2% - жіноча – 59 – 14,8%	
7.	Місце проживання	- село – 204 – 51,0% - місто – 154 – 38,5% - смт. – 42 – 10,5%	
8.	Чи є потреба активно захищати права жінок, дітей, літніх людей?	- так – 274 – 68,5% - ні – 126 – 31,5%	
9.	Чи підтримуєте Ви думку, що насильство в сім'ї є прикладом примусового контролю (формою), який одна людина (кривдник) практикує над іншою (жертвою насильства)?	- так – 149 – 37,2% - ні – 251 – 62,8%	
10.	Чи погоджуєтесь Ви, що насильство в сім'ї є образливою формою поведінки стосовно жертви?	- так – 156 – 39,0% - ні – 244 – 61,0%	

11.	Чи підтримуєте Ви позицію про те, що в нашій державі на сьогодні насильство взагалі (в сім'ї) є:		
	а) поширеною проблемою	- так – 188 – 47,0% - ні – 212 – 53,0%	
	б) серйозною проблемою	- так – 207 – 51,8% - ні – 193 – 48,2%	
	в) насильство відсутнє	- так – 79 – 19,8% - ні – 321 – 80,2%	
12.	Хто на вашу думку в більшості випадків стає жертвою насильства в сім'ї:	<ul style="list-style-type: none"> • дружина - так – 189 – 47,3% - ні – 211 – 52,7% • діти - так – 239 – 59,8% - ні – 161 – 40,2% • старші члени сім'ї (батько, мати) - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% • чоловіки - так – 120 – 30,0% - ні – 280 – 70,0% 	
13.	Коли Ви були в дитячому віці стосовно Вас (Ваші батьки, старші брати, сестри) застосовували фізичну силу (били, штовхали):	<ul style="list-style-type: none"> • не було випадків - так – 38 – 9,5% - ні – 362 – 90,5% • досить рідко - так – 179 – 44,7% - ні – 221 – 55,3% • часто - так – 139 – 34,8% - ні – 261 – 65,2% • постійно - так – 69 – 17,2% - ні – 331 – 82,8% 	
14.	Чи позитивно Ви відноситеся до створення в різних регіонах країни (області, району, міста) мережі притулків для	<ul style="list-style-type: none"> • для жінок - так – 113 – 28,2% - ні – 287 – 71,8% • для дітей - так – 91 – 22,7% - ні – 309 – 77,3% 	

	осіб, що постраждали від насильства:	<ul style="list-style-type: none"> • для літніх людей - так – 42 – 10,5% - ні – 358 – 89,5% 	
15.	Як Ви думаете, чи є необхідність в створенні в населених пунктах «гарячих ліній» куди буде можливість звернутись з проханням про термінову допомогу скривдженим	<ul style="list-style-type: none"> - так – 141 – 35,2% - ні – 259 – 64,8% 	
16.	Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що насильство в сім'ї, це:	<ul style="list-style-type: none"> • найголовніша причина кривдження жінок - так – 118 – 29,5% - ні – 282 – 70,5% • це гірше, ніж такі злочини як крадіжки - так – 79 – 19,7% - ні – 321 – 80,3% • це гірше ніж звалтування - так – 97 – 24,2% - ні – 303 – 75,8% • це гірше ніж автомобільна катастрофа - так – 20 – 5,0% - ні – 380 – 95,0% 	
17.	Чи були Ви свідками, коли чинилось:	<ul style="list-style-type: none"> • насильство проти жінок взагалі - так – 288 – 72,0% - ні – 112 – 28,0% • насильство проти вагітних жінок - так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,3% • насильство проти дітей - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% • насильство в присутності дітей - так – 339 – 84,7% - ні – 61 – 15,3% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • насильство проти чоловіків - так – 176 – 44,0% - ні – 224 – 56,0% • насильство проти літніх (старших) людей - так – 321 – 80,3% - ні – 79 – 19,7% 	
18.	Чи погоджуєтесь Ви з пропозицією, що необхідно більше уваги приділяти питанням подолання проблем насильства (в сім'ї, проти дітей, літніх людей):	<ul style="list-style-type: none"> • з боку держави - так – 296 – 74,0% - ні – 104 – 26,0% • з боку громадськості - так – 149 – 37,2% - ні – 251 – 62,8% 	
19.	Чи підтримуєте Ви пропозицію про те, щоб співробітники міліції мали при собі тексти, пам'ятки з рекомендаціями як себе вести, коли стосовно особи буде чинитись насильство	<ul style="list-style-type: none"> - так – 236 – 59,0% - ні – 164 – 41,0% 	
20.	Чи підтримуєте Ви позицію, що в більшості випадків насильство в сім'ї проявляється як комбінація фізичної, сексуальної, емоційної та економічної образи	<ul style="list-style-type: none"> - так – 339 – 84,8% - ні – 61 – 15,2% 	
21.	Чи згодні Ви з тезою про те, що до факторів, які підвищують ймовірність насильства можна віднести:	<ul style="list-style-type: none"> • зброю - так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8% • кримінальне минуле - так – 348 – 87,0% - ні – 52 – 13,0% • погрози - так – 164 – 41,0% - ні – 236 – 59,0% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • переслідування - так – 98 – 24,5% - ні – 302 – 75,5% • вживання наркотичних засобів - так – 239 – 59,7% - ні – 161 – 40,3% • вживання алкоголю - так – 309 – 72,2% - ні – 91 – 22,8% • вживання токсикоманічних речовин - так – 110 – 27,5% - ні – 290 – 72,5% 	
22.	Чи погоджуєтесь Ви з тезою, що люба форма насильства – це порушення елементарних прав людини	<ul style="list-style-type: none"> - так – 191 – 47,7% - ні – 209 – 52,2% 	
23.	Якщо Ваші близькі рідні були жертвою насильства, хто був кривдником:	<ul style="list-style-type: none"> • чоловік - так – 279 – 69,8% - ні – 121 – 30,2% • дружина - так – 129 – 32,2% - ні – 271 – 67,8% • батько - так – 294 – 73,5% - ні – 106 – 26,5% • мати - так – 81 – 20,2% - ні – 319 – 79,8% • діти - так – 157 – 39,2% - ні – 243 – 60,8% • брати - так – 189 – 47,2% - ні – 211 – 52,8% • сестри - так – 124 – 31,0% - ні – 276 – 69,0% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • колеги по роботі - так – 201 – 50,2% - ні – 199 – 49,8% • сусіди - так – 118 – 29,5% - ні – 282 – 70,5% • рідні - так – 169 – 42,3% - ні – 231 – 57,7% • друзі - так – 236 – 59,0% - ні – 164 – 41,0% • інші особи - так – 119 – 29,7% - ні – 281 – 70,3% 	
24.	Якщо Ваші друзі були жертвою насильства, то хто був кривдником:	<ul style="list-style-type: none"> • чоловік - так – 219 – 54,8% - ні – 181 – 45,2% • дружина - так – 117 – 29,2% - ні – 283 – 70,8% • батько - так – 246 – 61,5% - ні – 154 – 38,5% • мати - так – 41 – 10,2% - ні – 359 – 89,8% • діти - так – 139 – 34,7% - ні – 261 – 65,3% • брати - так – 116 – 29,0% - ні – 284 – 71,0% • сестри - так – 82 – 20,5% - ні – 318 – 79,5% • колеги по роботі - так – 164 – 41,0% - ні – 236 – 59,0% • сусіди - так – 107 – 26,7% - ні – 293 – 73,3% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • рідні - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% • друзі - так – 236 – 59,0% - ні – 164 – 41,0% • інші особи - так – 96 – 24,0% - ні – 304 – 76,0% 	
25.	Якщо до Вас надійде повідомлення, що вдома (сім'ї) проти жінки, дітей, літніх людей чиниться реальне насильство (фізичне, психічне, сексуальне) і вони просять про негайну допомогу, як Ви будете діяти:	<ul style="list-style-type: none"> • негайно виїдете за адресою, щоб надати допомогу - так – 261 – 65,2% - ні – 139 – 34,8% • з'ясуєте обставини справи по телефону - так – 87 – 21,7% - ні – 313 – 78,3% • при виїзді на місце надасте допомогу потерпілим (якщо вони її потребують) - так – 148 – 37,0% - ні – 252 – 63,0% • викличете бригаду швидкої допомоги якщо потрібна термінова медична допомога потерпілим - так – 198 – 49,5% - ні – 202 – 50,5% • складете детальний протокол про виїзд на місце події - так – 248 – 62,0% - ні – 152 – 38,0% • при наявності підстав затримаєте кривдника - так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5% • порадите учасникам конфлікту примиритись - так – 309 – 77,2% - ні – 91 – 22,8% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • зробіть вигляд, що нічого надзвичайного не сталося <ul style="list-style-type: none"> - так – 61 – 15,2% - ні – 339 – 84,8% • висловіть їм співчуття <ul style="list-style-type: none"> - так – 209 – 52,2% - ні – 191 – 47,8% • запропонуєте потерпілим звернутись в травматологічний пункт для того щоб надали медичну допомогу і зафіксували нанесення пошкодження <ul style="list-style-type: none"> - так – 129 – 32,2% - ні – 271 – 67,8% • запропонуєте учасникам конфлікту написати письмові пояснення <ul style="list-style-type: none"> - так – 269 – 67,2% - ні – 131 – 32,8% • запропонуєте скривдженій стороні подати на кривдника заяву до суду <ul style="list-style-type: none"> - так – 197 – 49,2% - ні – 203 – 50,8% • скажете, що це їхні внутрішні проблеми, хай вони розберуться в них самі і не заважають такими дрібницями роботі міліції <ul style="list-style-type: none"> - так – 341 – 85,2% - ні – 59 – 14,8% • взагалі не приїдете на виклик, тому що у Вас досить багато інших важливих справ <ul style="list-style-type: none"> - так – 161 – 40,2% - ні – 239 – 59,8% • не приїдете на виклик так як не маєте для цієї мети автомобільного транспорту <ul style="list-style-type: none"> - так – 138 – 34,5% - ні – 262 – 65,5% 	
--	--	---	--

26.	Чи відносите Ви насильство до одного із різновидностей гріха?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8% 	
27.	Чи Вашій родині поводитися жорстко стосовно:	<ul style="list-style-type: none"> • дружини <ul style="list-style-type: none"> - так – 174 – 43,5% - ні – 226 – 56,5% • чоловіка <ul style="list-style-type: none"> - так – 69 – 17,2% - ні – 331 – 82,8% • дітей <ul style="list-style-type: none"> - так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,8% • інших членів сім'ї <ul style="list-style-type: none"> - так – 128 – 32,0% - ні – 272 – 68,0% 	
28.	Чи з Вами поводитись жорстко:	<ul style="list-style-type: none"> • батько <ul style="list-style-type: none"> - так – 197 – 49,2% - ні – 203 – 50,8% • мама <ul style="list-style-type: none"> - так – 49 – 12,2% - ні – 351 – 87,8% • дід <ul style="list-style-type: none"> - так – 121 – 30,2% - ні – 279 – 69,8% • баба <ul style="list-style-type: none"> - так – 31 – 7,8% - ні – 369 – 92,2% • рідна сестра <ul style="list-style-type: none"> - так – 179 – 44,7% - ні – 221 – 55,3% • рідний брат <ul style="list-style-type: none"> - так – 187 – 46,7% - ні – 213 – 53,3% • ваші друзі <ul style="list-style-type: none"> - так – 247 – 61,8% - ні – 153 – 38,2% • знайомі <ul style="list-style-type: none"> - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% • сусіди <ul style="list-style-type: none"> - так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • колеги по роботі - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% • сторонні люди - так – 309 – 77,2% - ні – 91 – 22,8% • жорстокого поводження не було - так – 79 – 19,7% - ні – 321 – 80,3% 	
29.	Чи були випадки, що Ви жорстоко поводились по відношенню до:	<ul style="list-style-type: none"> • батька - так – 36 – 9,0% - ні – 364 – 91,0% • матері - так – 61 – 15,2% - ні – 339 – 84,8% • діда - так – 76 – 19,0% - ні – 324 – 81,0% • баби - так – 91 – 22,7% - ні – 309 – 77,3% • рідної сестри - так – 98 – 24,5% - ні – 302 – 75,5% • рідного брата - так – 79 – 19,7% - ні – 321 – 80,3% • ваших друзів - так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,8% • знайомих - так – 181 – 45,2% - ні – 219 – 54,8% • сусідів - так – 79 – 19,7% - ні – 321 – 80,3% • колег по роботі - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% • сторонніх людей - так – 280 – 70,0% - ні – 120 – 30,0% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • жорстокого поводження не було - так – 66 – 16,5% - ні – 334 – 83,5% 	
30.	Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про те, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист людини від насильства в сім'ї недостатній і терміново потребує вдосконалення. Це стосується законодавства:	<ul style="list-style-type: none"> • кримінального - так – 291 – 72,7% - ні – 109 – 27,3% • цивільного - так – 331 – 82,8% - ні – 69 – 17,2% • сімейного - так – 307 – 76,8% - ні – 93 – 23,2% • кримінально-процесуального - так – 340 – 85,0% - ні – 60 – 15,0% 	
31.	Чи згодні Ви з тезою про те, що справи про звернення до міліції, пов'язані з насильством в сім'ї, відносяться до найбільш складних, потребують особливої уваги?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 348 – 87,0% - ні – 72 – 13,0% 	
32.	На Вашу думку якщо в сім'ї чиниться насильство чи можливо це вважати трагедією?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 269 – 67,3% - ні – 131 – 32,7% 	
33.	Як Ви гадаєте рівень профілактичних заходів щодо попередження насильства в сім'ї (жінок, дітей, тощо) з боку правоохоронних органів проводиться достатній мірі?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% 	

34.	Як Ви вважаєте, чи Україні існує реальна допомога жертвам насильства з боку:	<ul style="list-style-type: none"> • прокуратури - так – 61 – 15,2% - ні – 339 – 84,8% • суду - так – 79 – 19,8% - ні – 321 – 80,2% • органів внутрішніх справ - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% • медичних установ - так – 168 – 42,0% - ні – 232 – 58,0% • соціальних органів - так – 34 – 8,5% - ні – 366 – 91,5% 	
35.	Як Ви думаете, чи в українському суспільстві з'явилося розуміння неприпустимості стосунків, заснованих на насильстві та контролі?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 61 – 15,2% - ні – 339 – 84,8% 	
36.	Чи згодні Ви з тезою про те, що наше суспільство стоїть осторонь від сімейних справ, навіть якщо вони і набувають трагічного забарвлення?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 289 – 72,3% - ні – 111 – 27,7% 	
37.	Хто в більшості випадків є джерелом насильства:	<ul style="list-style-type: none"> • жінка - так – 78 – 19,5% - ні – 322 – 80,5% • чоловік - так – 299 – 74,8% - ні – 101 – 25,2% 	
38.	Чи згодні Ви, що засоби масової інформації, особливо телебачення, демонструючи сцени насильства, сприяють засвоєнню «моделей» агресивної поведінки?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 361 – 90,3% - ні – 39 – 9,7% 	

39.	Як Ви гадаєте, правоохоронні органи достатньо увагу звертають на випадки сімейного насильства?	- так – 79 – 19,87% - ні – 321 – 80,3%	
40.	Чи підтримусте Ви ідею, що в нашій державі потрібне створення та функціонування служб допомоги і захисту прав жертв насильства в сім'ї?	- так – 189 – 47,2% - ні – 211 – 52,8%	
41.	Чи підтримусте Ви пропозицію про те, що в державі (в ОВС) необхідно ввести чітку статистичну систему звітності, яка б відображала стан розповсюдження насильства в суспільстві взагалі:	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5% • розповсюдження насильства в сім'ї - так – 291 – 72,8% - ні – 109 – 27,2% • розповсюдження насильства проти жінок - так – 234 – 58,5% - ні – 166 – 41,5% • розповсюдження насильства проти дітей - так – 266 – 66,5% - ні – 134 – 33,5% • розповсюдження насильства проти літніх людей - так – 214 – 53,5% - ні – 186 – 46,5%	
42.	Чи переживали Ви випадки насильства в дитинстві:	• фізичного - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% • психологічного вербального (словесного) - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% • сексуального - так – 46 – 11,5% - ні – 354 – 88,5% • економічного - так – 267 – 66,7% - ні – 133 – 33,3%	

43.	Чи згодні Ви, що в умовах широкого розповсюдження насильства в сім'ї – міліція зобов'язана більш ефективно працювати над подоланням проблем насильства?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 304 – 76,0% - ні – 96 – 24,0% 	
44.	Ви підтримуєте думку про те, що до головних напрямків подолання проблем насильства в суспільстві доцільно віднести:	<ul style="list-style-type: none"> • зміну громадської думки в суспільстві щодо ставлення до проблем насильства взагалі <ul style="list-style-type: none"> - так – 308 – 77,0% - ні – 92 – 23,0% • вдосконалення законодавчої бази <ul style="list-style-type: none"> - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% • створення спеціальних програм та консультативних центрів, які будуть надавати психологічну і соціальну підтримку жертвам насильства <ul style="list-style-type: none"> - так – 106 – 26,5% - ні – 294 – 74,5% • розвиток мережі притулків для жертв насильства <ul style="list-style-type: none"> - так – 139 – 34,7% - ні – 261 – 62,3% • активізація роботи громадських формувань в подоланні проблем насильства <ul style="list-style-type: none"> - так – 174 – 43,5% - ні – 226 – 56,5% • кардинальна зміна ставлення правоохоронних органів до проблем насильства <ul style="list-style-type: none"> - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% 	

45.	Чи підтримуєте Ви думку про те, що проблема насильства в сім'ї, в умовах сьогоднішнього дня стала усвідомлюватися співробітниками ОВС, як досить небезпечна?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5% 	
46.	Чи вважаєте Ви насильство таким явищем, в яке не варто втручатися?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,8% 	
47.	Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про те, що:	<ul style="list-style-type: none"> • у вирішенні питань насильства важливе місце відводиться громадським організаціям (об'єднанням) <ul style="list-style-type: none"> - так – 103 – 25,7% - ні – 297 – 74,3% • громадські організації (об'єднання) в процесі подолання проблем насильства реально зможуть займатися його профілактикою (попередженням) <ul style="list-style-type: none"> - так – 78 – 19,5% - ні – 322 – 80,5% • від участі громадських організацій (об'єднань) у вирішенні питань насильства буде суттєва допомога ОВС <ul style="list-style-type: none"> - так – 121 – 30,2% - ні – 279 – 69,8% 	
48.	Чи підтримуєте Ви пропозицію, щоб в Україні у встановленому законом порядку передбачити запровадження спеціальних примусових програм для лікування осіб, схильних до насильства?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 119 – 29,7% - ні – 281 – 70,3% 	

49.	Яким функціям сім'ї, як складової частини суспільства, ви віддасте перевагу:	<ul style="list-style-type: none"> • виховній, що полягає в задоволенні потреби в батьківстві або материнстві, у спілкуванні й вихованні нащадків, і майбутньої самореалізації в дітях <ul style="list-style-type: none"> - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% • господарській, що полягає у задоволенні матеріальних потреб і сприянню збереженню здоров'я і відновленню тілесних сил <ul style="list-style-type: none"> - так – 209 – 52,2% - ні – 191 – 47,8% • емоційній, що виявляється в задоволенні потреб у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці і захисті <ul style="list-style-type: none"> - так – 174 – 43,5% - ні – 226 – 56,5% • духовній, що полягає в задоволенні потреб духовного зростання і збагачення <ul style="list-style-type: none"> - так – 203 – 50,7% - ні – 197 – 49,3% • соціального контролю, що полягає в забезпеченні виконання суспільних норм, особливо тими її членами, яким важко співвіднести з ними свою поведінку <ul style="list-style-type: none"> - так – 324 – 81,0% - ні – 76 – 19,0% • статевій, що виявляється в задоволенні сексуально-еротичних потреб <ul style="list-style-type: none"> - так – 21 – 5,2% - ні – 379 – 94,8% 	
-----	--	--	--

50.	Чи погоджуєтесь Ви з пропозицією про те, що з метою зменшення рівня конфліктності в сім'ї, який є однією з причин насильства, в ОВС доцільно ввести психолога (консультанта) з проблем профілактики насильницької поведінки?	- так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,8%	
51.	Чи згодні Ви з тезою про те, що ефективна допомога з боку співробітників ОВС в подоланні проблем насильства має передбачати обов'язкову наявність у них глибоких знань в цій області та відповідних навичок?	- так – 319 – 79,7% - ні – 81 – 20,3%	
52.	Як ви гадаєте, в навчальних закладах, що готують співробітників міліції вас достатньо професійно підготували для вирішення проблем насильства в суспільстві (сім'ї)?	- так – 81 – 20,3% - ні – 319 – 79,7%	
53.	Чи підтримуєте Ви пропозицію про те, щоб в навчальних закладах МВС України було передбачено введення спеціального курсу присвяченого вивченню шляхів подоланню проблем насильства та боротьби з насильницькою злочинністю?	- так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8%	

54.	Чи згодні Ви співпрацювати з громадськими (недержавними) організаціями, які погодяться приймати участь в наданні допомоги особам, що зазнали:	<ul style="list-style-type: none"> • насильства взагалі - так – 179 – 44,7% - ні – 221 – 55,3% • насильства проти жінок - так – 112 – 28,0% - ні – 288 – 72,0% • насильства проти дітей - так – 124 – 31,0% - ні – 276 – 69,0% • насильства проти літніх людей - так – 103 – 25,7% - ні – 297 – 74,3% 	
55.	Чи відомі Вам випадки співпраці співробітників ОВС з представниками громадських (недержавних) організацій в процесі подолання проблем:	<ul style="list-style-type: none"> • насильства взагалі - так – 28 – 7,0% - ні – 372 – 93,0% • насильства проти жінок - так – 31 – 7,7% - ні – 369 – 92,3% • насильства проти дітей - так – 24 – 6,0% - ні – 376 – 94,0% 	
56.	Чи відомі Вам адреси громадських (недержавних) організацій в вашому регіоні, які надають допомогу жертвам насильства	<ul style="list-style-type: none"> - так – 12 – 3,0% - ні – 388 – 97,0% 	
57.	Чи згодні Ви з думкою про те, що на сьогодні відсутній реальний механізм втручання співробітників міліції на початковій стадії розвитку побутового конфлікту для надання допомоги жертвам насильства в сім'ї на законних підставах?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 309 – 77,2% - ні – 91 – 22,8% 	

58.	На Вашу думку:	<ul style="list-style-type: none"> • чи повинні працівники міліції втручатись в побутовий конфлікт на його початковій стадії <ul style="list-style-type: none"> - так – 241 – 60,2% - ні – 159 – 39,8% • чи це має бути прерогативою соціальних служб <ul style="list-style-type: none"> - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% 	
59.	Як Ви гадаєте чи є предметом постійної уваги владних державних структур:	<ul style="list-style-type: none"> • проблеми сім'ї <ul style="list-style-type: none"> - так – 61 – 15,2% - ні – 339 – 84,8% • проблеми материнства <ul style="list-style-type: none"> - так – 48 – 12,0% - ні – 352 – 88,0% • проблеми дитинства <ul style="list-style-type: none"> - так – 13 – 3,2% - ні – 387 – 96,8% • охорона прав материнства <ul style="list-style-type: none"> - так – 11 – 2,7% - ні – 389 – 97,3% • охорона прав дитинства <ul style="list-style-type: none"> - так – 16 – 4,0% - ні – 384 – 96,0% • боротьба зі злочинністю <ul style="list-style-type: none"> - так – 99 – 24,7% - ні – 301 – 75,3% • негативні прояви в сімейно-побутовій сфері <ul style="list-style-type: none"> - так – 33 – 8,2% - ні – 367 – 91,8% 	
60.	Чи згодні Ви з тезою про те, що співробітники міліції недостатньо уваги в своїй діяльності приділяють профілактиці насильства в сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> - так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5% 	
61.	Чи згодні Ви з тезою про те, що насильство	<ul style="list-style-type: none"> - так – 301 – 72,2% - ні – 99 – 24,8% 	

	в сім'ї перестало бути лише внутрішньо-сімейною проблемою?		
62.	Чи Ви готові до плідної співпраці по організації взаємодії з недержавними громадськими організаціями в плані подолання насильства в сім'ї?	- так – 124 – 31,0% - ні – 276 – 69,0%	
63.	Чи Ви вірите в те, що представники недержавних громадських організацій це ваші партнери в подоланні проблем насильства в сім'ї?	- так – 76 – 19,0% - ні – 324 – 81,0%	
64.	Вкажіть які ви знаєте недержавні громадські організації в вашому районі які займаються проблемами насильства в сім'ї?	1. Центр «Жінка для жінки» – 64 – 16,0%, 2. Центр захисту матері і дитини – 51 – 12,7% 3. Невідомо – 285 – 71,3%	
65.	Чи впевнені Ви, що в навчальних закладах системи МВС України достатньо навчального часу виділяється на вивчення проблеми насильства в сім'ї?	- так – 19 – 4,7% - ні – 381 – 95,3%	
66.	Чи відомий Вам закордонний досвід співпраці правоохоронних органів (міліції, поліції) з недержавними громадськими організаціями в питанні подолання проблем насильства в сім'ї?	- так – 69 – 17,2% - ні – 331 – 82,8%	

67.	Чи погоджуєтесь Ви, що абсолютна більшість тяжких злочинів проти особи скоюється в сфері сімейно-побутових стосунків?	- так – 319 – 79,7% - ні – 81 – 20,3%	
68.	Чи згодні Ви з позицією, що з'ясування реальних причин та умов проявів насильства в сім'ї зможе значно підвищити ефективність діяльності співробітників міліції в процесі здійснення профілактики правопорушень?	- так – 301 – 72,2% - ні – 99 – 24,8%	
69.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що без сімейного благополуччя та злагоди, без належних умов для виховання підростаючого покоління українське суспільство не має майбутнього?	- так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8%	
70.	Як ви думаєте:	<ul style="list-style-type: none"> • чи декларується правовою системою нашої держави захист прав чоловіка та жінки, сім'ї, материнства та дитинства, захист прав літніх людей - так – 329 – 82,2% - ні – 71 – 17,8% • чи реально забезпечується правовою системою нашої держави захист прав чоловіка та жінки, сім'ї, материнства та дитинства, захист прав літніх людей - так – 38 – 9,5% - ні – 362 – 90,5% 	

71.	Чи згодні Ви, що насильство в сім'ї прямим чином пов'язане зі злочинністю?	- так – 359 – 89,7% - ні – 41 – 10,3%	
72.	Чи погоджуєтесь Ви з тезою, що в умовах сьогодення насильство в сім'ї, яке існує в основному в латентній формі, негативно відбивається на житті тисяч жінок, дітей, літніх людей в Україні?	- так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8%	
73.	Чи погоджуєтесь Ви, що для того щоб значно ефективніше вирішувати питання з подолання проблем насильства в суспільстві (сім'ї) співробітникам ОВС бажано знати основоположні міжнародні нормативно-правові акти, в яких регулюються проблеми пов'язані з насильством щодо жінок, дітей та літніх людей?	- так – 296 – 74,0% - ні – 104 – 26,0%	
74.	Чи згодні Ви, що створення в державі реальної системи попередження насильства в сім'ї – це одна з підвалин розвитку демократичного суспільства, захисту прав і свобод людини?	- так – 311 – 77,7% - ні – 89 – 22,3%	
75.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що у зв'язку з тим що в Україні відсутня офіційна статистика	- так – 274 – 68,5% - ні – 126 – 31,5%	

	щодо насильства в сім'ї, це не дає можливості об'єктивно оцінити розмах явища, рівень загрози?		
76.	Чи погоджуєтесь Ви, що насильство в сім'ї як помітне явище в нашому суспільстві відчутно проявилось в останніх 3-4 роки в умовах поширення сімейного неблагополуччя, зниження рівня життя?	- так – 347 – 86,0% - ні – 56 – 14,0%	
77.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що насильство в сім'ї в своїй більшості є явищем прихованим, тому що жертви насильства (жінки, діти, літні люди тощо):	<ul style="list-style-type: none"> • або соромляться розповісти про насильство над ними - так – 309 – 77,2% - ні – 91 – 22,8% • або не визнають дії проти себе насильством - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% 	
78.	Чи згодні, що насильство в сім'ї – це складне соціальне явище, запобігання якому потребує комплексних заходів виховного, соціально-економічного, організаційного і правового характеру?	- так – 259 – 64,7% - ні – 141 – 35,3%	
79.	Чи згодні Ви з думкою про те, що існує тісний взаємозв'язок між погіршенням економічної ситуації в Україні та недостатнім рівнем реагування співробітників міліції на факти побутового насильства, тобто:	<ul style="list-style-type: none"> • за браком фінансування підрозділи міліції послаблюють оперативну роботу, рівень реагування на факти побутового насильства зменшується, оскільки це не є для них пріоритетним напрямком - так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • збільшилось навантаження на кожного співробітника міліції в зв'язку з зменшенням штабної чисельності і вони вимушені реагувати на більш значні, важливі виклики та повідомлення - так – 329 – 82,2% - ні – 71 – 17,8% • в багатьох підрозділах міліції відсутня достатня кількість автомобільного транспорту, відсутнє пальне - так – 341 – 85,2% - ні – 59 – 14,8% • знизився рівень соціального захисту співробітників міліції - так – 369 – 92,2% - ні – 31 – 7,8% 	
80.	Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що в нашій країні, якщо вона хоче стати цивілізованою, повинні існувати детальні спеціальні процедури для розслідування дій, пов'язаних з насильством в сім'ї (над жінками тощо) як в органах внутрішніх справ так і в системі правосуддя, яка на сьогодні, на жаль, недосконала і майже відсутня?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 269 – 67,2% - ні – 131 – 32,8% 	
81.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що в зв'язку з низьким рівнем соціального захисту громадян, наявністю реальної	<ul style="list-style-type: none"> - так – 366 – 91,5% - ні – 34 – 8,5% 	

	<p>можливості втратити роботу, відсутністю перспектив в завтрашньому дні – в трудових колективах та сім'ях відбувається поступове погіршення морально-психологічного клімату, з'являється підвищена напруженість, проявляється агресивність?</p>		
82.	<p>Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що відповідальним за насильство, у всіх випадках, має бути його виконавець, не залежно від того, що зробила жертва?</p>	<p>- так – 211 – 52,7% - ні – 189 – 47,3%</p>	
83.	<p>Як ви гадаєте наше суспільство готове сьогодні сприймати насильство в сім'ї не як «сімейну справу», а як усякий інший злочин, скоєний у суспільстві?</p>	<p>- так – 94 – 23,5% - ні – 306 – 76,5%</p>	
84.	<p>Чи погоджуєтесь Ви, що якщо в Україні найближчим часом не буде приділятися значно більша увага проблемам попередження (подолання) насильства в сім'ї, то перед нами постануть такі складні соціальні проблеми як:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • суспільство буде ставати більш тоталітарним - так – 189 – 47,2% - ні – 211 – 52,8% • в суспільстві будуть постійно порушуватися права та свободи громадян - так – 219 – 54,7% - ні – 181 – 45,3% • в суспільстві буде розповсюджуватись агресивна поведінка - так – 236 – 59,0% - ні – 164 – 41,0% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • зросте рівень жорстокості <ul style="list-style-type: none"> - так – 229 – 57,2% - ні – 171 – 42,8% • зросте рівень криміналізації суспільства (проти-правної поведінки) <ul style="list-style-type: none"> - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% • суспільство поступово буде зруйновано <ul style="list-style-type: none"> - так – 239 – 59,7% - ні – 161 – 40,3% 	
85.	Чи підтримуєте Ви думку про те, що сьогодні особи які постраждали від насильства в сім'ї стоять перед такими проблемами:	<ul style="list-style-type: none"> • Суспільство рахує насильство справою приватного характеру, воно не сприймається як злочин <ul style="list-style-type: none"> - так – 319 – 79,7% - ні – 81 – 20,3% • правоохоронні органи в більшості випадків не відносяться серйозно до повідомлень про випадки насильства в сім'ї, особливо в випадках якщо це не тягне за собою серйозних пошкоджень <ul style="list-style-type: none"> - так – 241 – 60,3% - ні – 59 – 39,7% • особи які постраждали від насильства в сім'ї не отримують належної медичної допомоги <ul style="list-style-type: none"> - так – 301 – 75,3% - ні – 89 – 24,7% • особи які постраждали від насильства в сім'ї не отримують належної підтримки з боку органів прокуратури <ul style="list-style-type: none"> - так – 329 – 82,3% - ні – 71 – 17,7% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • особи які постраждали від насильства в сім'ї не отримують належної підтримки з боку судових органів <ul style="list-style-type: none"> - так – 337 – 84,3% - ні – 63 – 15,7% • особи які постраждали від насильства в сім'ї не отримують належної підтримки з боку соціальних працівників <ul style="list-style-type: none"> - так – 349 – 87,3% - ні – 51 – 12,7% • особи які постраждали від насильства в сім'ї не отримують належної підтримки з боку недержавних громадських організацій <ul style="list-style-type: none"> - так – 341 – 85,2% - ні – 59 – 14,8% 	
86.	Під час навчання в спеціальних навчальних закладах МВС України (училищі професійної підготовки, школи міліції, училищі міліції, інституті внутрішніх справ, академії внутрішніх справ) вас на високому професійному рівні (детально) підготували для роботи з особами, що постраждали від насильства та кривдниками (особами що чинять насильство)	<ul style="list-style-type: none"> - так – 121 – 30,2% - ні – 279 – 69,8% 	
87.	Чи впевнені Ви в тому, що у випадку виїзду на місце по-	<ul style="list-style-type: none"> - так – 119 – 29,7% - ні – 281 – 70,3% 	

	дії, яке пов'язане з насильством в сім'ї ви зможете реально захистити постраждалих від насильства осіб?		
88.	Чи згодні Ви з думкою про те, що:	<ul style="list-style-type: none"> • любому виду насильства немає виправдання - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% • любий вид насильства завжди протизаконний - так – 297 – 74,2% - ні – 103 – 25,7% 	
89.	Як ви гадаєте за останні 3-5 років у нашому суспільстві рівень конфліктності знизився?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 56 – 14,0% - ні – 344 – 86,0% 	
90.	Як ви думаєте, для зниження рівня насильства в суспільстві (сім'ї) потрібно більше спиратись на:	<ul style="list-style-type: none"> • силу закону - так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8% • норми моралі - так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5% • це комплексне завдання - так – 349 – 87,2% - ні – 51 – 12,8% 	
91.	Чи згодні Ви з тезою про те, що:	<ul style="list-style-type: none"> • влада лише тоді може бути демократичною, якщо вона реально забезпечує права і свободи людини - так – 309 – 77,2% - ні – 91 – 22,8% • як ви гадаєте, в більшості громадяни нашої держави реально забезпечені права і свободи людини? - так – 110 – 27,5% - ні – 290 – 72,5% 	

92.	Чи підтримуєте Ви думку про те, що в умовах сьогодення, нажаль, в нашому суспільстві реально існує нерівність між жінкою і чоловіком?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 284 – 71,0% - ні – 116 – 29,0% 	
93.	Як ви вважаєте, в останні 3-5 років в наших громадян з'явилося більше реальних можливостей в отриманні більш високооплачуваної, цікавої роботи, заняття своєю справою?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 106 – 26,5% - ні – 294 – 73,5% 	
94.	У вас виникає занепокоєння, стурбованість, наявність негативної інформації яку:	<ul style="list-style-type: none"> • досить широко подають друковані засоби масової інформації, яка є основною причиною розповсюдження насильства в суспільстві: <ul style="list-style-type: none"> - так – 369 – 92,2% - ні – 31 – 7,8% • телебачення <ul style="list-style-type: none"> - так – 381 – 95,2% - ні – 19 – 4,8% • радіо <ul style="list-style-type: none"> - так – 214 – 53,5% - ні – 186 – 46,5% 	
95.	Чи згодні Ви з тезою про те, що систематична нездатність держави захистити своїх громадян від насильства взагалі (в сім'ї, на роботі на вулиці), варто розглядати як рівнозначну підтримці насильства	<ul style="list-style-type: none"> - так – 369 – 92,2% - ні – 31 – 7,8% 	

96.	Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що в органах внутрішніх справ на місцях відсутня правова література, присвячена проблемам насильства в сім'ї, це негативно впливає на рівень обізнаності співробітників міліції щодо цієї проблеми, негативно впливає на їх рівень професійної майстерності?	- так – 357 – 89,2% - ні – 43 – 10,8%	
97.	На вашу думку, насильство в сім'ї бажано трактувати:	а) як провинність - так – 129 – 32,2% - ні – 271 – 67,8% б) як злочин - так – 278 – 69,5% - ні – 122 – 30,5%	
98.	Чи підтримувате Ви створення в державі мережі розгалуженої системи притулків для потерпілих від насильства в сім'ї і забезпечити їхню доступність для жертв насильства?	- так – 169 – 42,2% - ні – 231 – 57,8%	
99.	На вашу думку, чи є достатньо досконалою на сьогоднішній день процедура документування фактів насильства в сім'ї, з боку співробітників органів внутрішніх справ?	- так – 198 – 49,5% - ні – 202 – 50,5%	
100.	Чи були Ви в дитячому віці свідком насильства в сім'ї?	- так – 299 – 74,7% - ні – 101 – 25,3%	

101.	Чи були Ви в дитячому віці жертвою насильства в сім'ї?	- так – 246 – 61,5% - ні – 154 – 38,5%	
102.	Чи згодні Ви, що першим і найважливішим завданням співробітників ОВС, які втручаються в ситуацію, пов'язану з насильством в сім'ї, є усунення небезпеки від жертв домашнього насильства?	- так – 291 – 72,7% - ні – 109 – 27,3%	
103.	У випадку насильства в сім'ї, коли кривдник становить реальну небезпеку для членів родини, Ви особисто:	<ul style="list-style-type: none"> • затримаєте винуватця домашнього насильства і доставите його в чергову частину <ul style="list-style-type: none"> - так – 127 – 31,7% - ні – 273 – 68,3% • зв'яжетеся з черговою частиною, запитаете в них поради і в подальшому будете діяти згідно вказівки чергового <ul style="list-style-type: none"> - так – 90 – 22,5% - ні – 310 – 77,5% • візьмете до уваги запевнення кривдника про те, що він припинить насильство і буде себе вести добре <ul style="list-style-type: none"> - так – 229 – 57,2% - ні – 171 – 42,8% • порадите родині самим розібратися в їхніх стосунках і не створювати зайвих проблем для роботи ОВС <ul style="list-style-type: none"> - так – 79 – 19,7% - ні – 321 – 80,3% 	
104.	Ви випадку, якщо винуватець насильства перебуває в нетверезому стані і	<ul style="list-style-type: none"> • негайно відправити його до витверезника <ul style="list-style-type: none"> - так – 129 – 32,2% - ні – 271 – 67,8% 	

	<p>його поведінка становить реальну загрозу для здоров'я і життя членів родини, Ви особисто приймете яке рішення:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • доставите його в чергову частину <ul style="list-style-type: none"> - так – 294 – 73,5% - ні – 106 – 26,5% • при умові, що він заручиться Вас, що він буде вести себе чемно, добре, не буде нікого ображати, запропонуєте йому виспатись <ul style="list-style-type: none"> - так – 34 – 8,5% - ні – 366 – 91,5% • відмовитесь від втручання взагалі <ul style="list-style-type: none"> - так – 26 – 6,5% - ні – 374 – 93,5% 	
105.	<p>Ви погоджуєтесь з думкою про те, що суттєву допомогу співробітникам органів внутрішніх справ в процесі подолання проблем насильства в сім'ї можуть надати:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • органи місцевого самоврядування <ul style="list-style-type: none"> - так – 64 – 16,0% - ні – 336 – 84,0% • співробітники соціальних служб <ul style="list-style-type: none"> - так – 72 – 18,0% - ні – 328 – 82,0% • медики <ul style="list-style-type: none"> - так – 226 – 56,5% - ні – 174 – 43,5% • педагоги <ul style="list-style-type: none"> - так – 179 – 44,7% - ні – 221 – 55,3% • психологи <ul style="list-style-type: none"> - так – 124 – 31,0% - ні – 276 – 69,0% • представники неурядових громадських організацій <ul style="list-style-type: none"> - так – 74 – 18,5% - ні – 326 – 81,5% • представники різних релігійних конфесій <ul style="list-style-type: none"> - так – 296 – 74,0% - ні – 104 – 26,0% 	

106.	Як ви гадаєте в нашій державі достатньо досконалий механізм (порядок) реєстрації скарг в випадку насильства в сім'ї в:	<ul style="list-style-type: none"> • органах внутрішніх справ - так – 127 – 31,7% - ні – 273 – 68,3% • суді - так – 102 – 25,5% - ні – 298 – 74,5% 	
107.	Чи згодні Ви, що в період трансформації економіки в ринкові умови наше суспільство платить досить високу ціну за ринкові реформи, і в таких умовах можливість для реалізації демократичних прав та свобод кожним громадянином в реальному житті зменшилися, особливо страждають від цього жінки, діти та старші люди?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 366 – 91,5% - ні – 34 – 8,5% 	
108.	Чи погоджуєтесь Ви віднести до різновидів насильства проти особи невтручання держави (державних структур, пасивне спостереження) в випадки насильства яке чиниться над громадянами своєї країни?	<ul style="list-style-type: none"> - так – 312 – 78,0% - ні – 88 – 22,0% 	
109.	Як ви гадаєте, які основні причини насильства серед молоді:	<ul style="list-style-type: none"> • неправильне виховання - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% • вплив засобів масової інформації (телебачення, радіо) - так – 291 – 72,7% - ні – 109 – 27,3% 	

		<ul style="list-style-type: none"> • вживання алкоголю <ul style="list-style-type: none"> - так – 184 – 46,0% - ні – 216 – 54,0% • вживання наркотичних речовин <ul style="list-style-type: none"> - так – 164 – 41,0% - ні – 246 – 59,0% • вживання токсикоманічних (одурманюючих: ацетону, фарби, тощо) речовин <ul style="list-style-type: none"> - так – 34 – 8,5% - ні – 366 – 91,5% • кризові явища в економіці (безробіття, низький рівень життя) <ul style="list-style-type: none"> - так – 369 – 92,2% - ні – 31 – 7,8% • наслідування поведінки дорослих <ul style="list-style-type: none"> - так – 238 – 59,5% - ні – 162 – 40,5% • послаблення впливу релігії <ul style="list-style-type: none"> - так – 74 – 18,5% - ні – 326 – 81,5% • неповага до норм моралі <ul style="list-style-type: none"> - так – 364 – 91,0% - ні – 36 – 9,0% • неповага до норм права <ul style="list-style-type: none"> - так – 332 – 83,0% - ні – 68 – 17,0% • неефективні дії правоохоронних органів <ul style="list-style-type: none"> - так – 189 – 47,2% - ні – 211 – 52,8% • погані, конфліктні відносини в сім'ї <ul style="list-style-type: none"> - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% • впевненість у безкарності <ul style="list-style-type: none"> - так – 191 – 47,7% - ні – 209 – 52,3% 	
--	--	--	--

110.	Чи є потреба активно захищати права дітей?	- так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5%	
111.	Чи згодні Ви з тим, щоб міліція проводила більш цілеспрямовану профілактичну роботу:	<ul style="list-style-type: none"> • з особами, що постраждали від насильства - так – 249 – 62,2% - ні – 151 – 37,8% • з їх кривдниками (особами що вчинили насильство) - так – 279 – 69,7% - ні – 121 – 30,3% 	
112.	Чи підтримуєте Ви ідею про введення в вищих навчальних закладах (юридичних, педагогічних, тощо) та середніх школах (старших класах) спеціального курсу з проблем попередження насильства (домашнього)?	- так – 341 – 85,2% - ні – 59 – 14,8%	
113.	Чи підтримуєте Ви ідею про створення спеціальних груп фахівців (підрозділів) що спеціалізувалися б по розкриттю правопорушень (злочинів) на ґрунті домашнього насильства в:	<ul style="list-style-type: none"> а) органах прокуратури - так – 289 – 72,2% - ні – 111 – 27,8% б) органах міліції - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% в) судових органах - так – 339 – 84,7% - ні – 61 – 15,3% 	
114.	Як ви гадаєте, позитивним явищем буде введення в системі службової підготовки для співробітників ОВС спеціального курсу по запобіганню домашнього насильства:	- так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5%	

115.	<p>Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що необхідно значно покращити ставлення (відношення) до проблем насильства в сім'ї з боку:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • органів законодавчої влади <ul style="list-style-type: none"> - так – 298 – 74,5% - ні – 102 – 25,5% • органів виконавчої влади <ul style="list-style-type: none"> - так – 277 – 69,2% - ні – 123 – 30,8% • органів прокуратури <ul style="list-style-type: none"> - так – 296 – 74,0% - ні – 104 – 26,0% • судових органів <ul style="list-style-type: none"> - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% • органів міліції <ul style="list-style-type: none"> - так – 268 – 67,0% - ні – 132 – 33,0% • редакції газет <ul style="list-style-type: none"> - так – 181 – 45,2% - ні – 219 – 54,8% • редакції журналів <ul style="list-style-type: none"> - так – 104 – 26,0% - ні – 296 – 74,0% • радіо <ul style="list-style-type: none"> - так – 98 – 24,5% - ні – 302 – 75,5% • телебачення <ul style="list-style-type: none"> - так – 324 – 81,0% - ні – 76 – 19,0% • самих жертв насильства <ul style="list-style-type: none"> - так – 339 – 84,8% - ні – 61 – 15,2% • кривдників <ul style="list-style-type: none"> - так – 366 – 91,5% - ні – 34 – 9,5% • медичних працівників <ul style="list-style-type: none"> - так – 244 – 61,0% - ні – 156 – 39,0% • працівників освіти <ul style="list-style-type: none"> - так – 291 – 72,7% - ні – 109 – 27,3% 	
------	--	---	--

		<ul style="list-style-type: none"> • співробітників соціальної служби <ul style="list-style-type: none"> - так – 203 – 50,7% - ні – 197 – 49,3% • священнослужителів <ul style="list-style-type: none"> - так – 299 – 74,7% - ні – 101 – 25,3% • суспільства в цілому (громадськості) <ul style="list-style-type: none"> - так – 346 – 86,5% - ні – 54 – 13,5% • учнів загальноосвітніх шкіл, ПТУ, вищих закладів освіти <ul style="list-style-type: none"> - так – 318 – 79,5% - ні – 82 – 20,5% 	
--	--	---	--

Примітка:

Перелік позицій за якими проводився моніторинг досліджень:

1. Яку посаду Ви займаєте?
2. Скільки років Ви працюєте в ОВС?
3. Ваш вік
4. Ви одружені?
5. Ви маєте дітей?
6. Стать
7. Місце проживання
8. Чи є потреба активно захищати права жінок, дітей, літніх людей?
9. Чи підтримуєте Ви думку, що насильство в сім'ї є прикладом примусового контролю (формою), який одна людина (кривдник) практикує над іншою (жертвою насильства)
10. Чи погоджуєтесь Ви, що насильство в сім'ї є образливою формою поведінки стосовно жертви
11. Чи підтримуєте Ви позицію про те, що в нашій державі на сьогодні насильство взагалі (в сім'ї) є:
12. Хто на вашу думку в більшості випадків стає жертвою насильства в сім'ї

13. Коли Ви були в дитячому віці стосовно Вас (Ваші батьки, старші брати, сестри) застосовували фізичну силу (били, штовхали)?

14. Чи позитивно Ви відносите до створення в різних регіонах країни (області, райони, міста) мережі притулків для осіб, що постраждали від насильства?

15. Як Ви думаєте, чи є необхідність в створенні в населених пунктах «гарячих ліній» куди буде можливість звернутись з проханням про термінову допомогу скривдженим?

16. Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що насильство в сім'ї, це:

17. Чи були Ви свідками, коли чинилось:

18. Чи погоджуєтесь Ви з пропозицією, що необхідно більше уваги приділяти питанням подолання проблем насильства (в сім'ї, проти дітей, літніх людей)?

19. Чи підтримуєте Ви пропозицію про те, щоб співробітники міліції мали при собі тексти, пам'ятки з рекомендаціями як себе вести, коли стосовно особи буде чинитись насильство?

20. Чи підтримуєте Ви позицію, що в більшості випадків насильство в сім'ї проявляється як комбінація фізичної, сексуальної, емоційної та економічної образи?

21. Чи згодні Ви з тезою про те, що до факторів, які підвищують ймовірність насильства можна віднести:

22. Чи погоджуєтесь Ви з тезою, що люба форма насильства – це порушення елементарних прав людини

23. Якщо Ваші близькі рідні були жертвою насильства, хто був кривдником:

24. Якщо Ваші друзі були жертвою насильства, то хто був кривдником:

25. Якщо до Вас надійде повідомлення, що вдома (сім'ї) проти жінки, дітей, літніх людей чиниться реальне насильство (фізичне, психічне, сексуальне) і вони просять про негайну допомогу, як Ви будете діяти?

26. Чи відносите Ви насильство до одного із різновидностей гріха?

27. Чи Вашій родині поводитися жорстоко стосовно:

28. Чи з Вами поводитись жорстоко?

29. Чи були випадки, що Ви жорстоко поводитись по відношенню до:

30. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про те, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист людини від насильства в сім'ї недостатній і терміново потребує вдосконалення. Це стосується законодавства?

31. Чи згодні Ви з тезою про те, що справи про звернення до міліції, пов'язані з насильством в сім'ї, відносяться до найбільш складних, потребують особливої уваги?

32. На Вашу думку якщо в сім'ї чиниться насильство чи можливо це вважати трагедією?

33. Як Ви гадаєте рівень профілактичних заходів щодо попередження насильства в сім'ї (жінок, дітей, тощо) з боку правоохоронних органів проводиться достатній мірі?

34. Як Ви вважаєте, чи Україні існує реальна допомога жертвам насильства з боку:

35. Як Ви думаєте, чи в українському суспільстві з'явилося розуміння неприпустимості стосунків, заснованих на насильстві та контролі?

36. Чи згодні Ви з тезою про те, що наше суспільство стоїть осторонь від сімейних справ, навіть якщо вони і набувають трагічного забарвлення?

37. Хто в більшості випадків є джерелом насильства:

38. Чи згодні Ви, що засоби масової інформації, особливо телебачення, демонструючи сцени насильства, сприяють засвоєнню «модель» агресивної поведінки?

39. Як Ви гадаєте, правоохоронні органи достатню увагу звертають на випадки сімейного насильства?

40. Чи підтримуєте Ви ідею, що в нашій державі потрібне створення та функціонування служб допомоги і захисту прав жертв насильства в сім'ї?

41. Чи підтримуєте Ви пропозицію про те, що в державі (в ОВС) необхідно ввести чітку статистичну систему звітності, яка б відображала стан розповсюдження насильства в суспільстві взагалі:

42. Чи переживали Ви випадки насильства в дитинстві:

43. Чи згодні Ви, що в умовах широкого розповсюдження насильства в сім'ї – міліція зобов'язана більш ефективно працювати над подоланням проблем насильства?

44. Ви підтримуєте думку про те, що до головних напрямків подолання проблем насильства в суспільстві доцільно віднести:

45. Чи підтримуєте Ви думку про те, що проблема насильства в сім'ї, в умовах сьогодення стала усвідомлюватися співробітниками ОВС, як досить небезпечна?

46. Чи вважаєте Ви насильство таким явищем, в яке не варто втручатися?

47. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про те, що:

48. Чи підтримуєте Ви пропозицію, щоб в Україні у встановленому законом порядку передбачити запровадження спеціальних програм для лікування осіб, схильних до насильства?

49. Яким функціям сім'ї, як складової частини суспільства, ви віддаєте перевагу?

50. Чи погоджуєтесь Ви з пропозицією про те, що з метою зменшення рівня конфліктності в сім'ї, який є однією з причин насильства, в ОВС доцільно ввести психолога (консультанта) з проблем профілактики насильницької поведінки?

51. Чи згодні Ви з тезою про те, що ефективна допомога з боку співробітників ОВС в подоланні проблем насильства має передбачати обов'язкову наявність у них глибоких знань в цій області та відповідних навичок?

52. Як ви гадаєте, в навчальних закладах, що готують співробітників міліції вас достатньо професійно підготували для вирішення проблем насильства в суспільстві (сім'ї)?

53. Чи підтримуєте Ви пропозицію про те, щоб в навчальних закладах МВС України було передбачено введення спеціального курсу присвяченого вивченню шляхів подолання проблем насильства та боротьби з насильницькою злочинністю?

54. Чи згодні Ви співпрацювати з громадськими (недержавними) організаціями, які погодяться приймати участь в наданні допомоги особам, що зазнали:

55. Чи відомі Вам випадки співпраці співробітників ОВС з представниками громадських (недержавних) організацій в процесі подолання проблем:

56. Чи відомі Вам адреси громадських (недержавних) організацій в вашому регіоні, які надають допомогу жертвам насильства

57. Чи згодні Ви з думкою про те, що на сьогодні відсутній реальний механізм втручання співробітників міліції на початковій стадії розвитку побутового конфлікту для надання допомоги жертвам насильства в сім'ї на законних підставах?

58. На Вашу думку чи повинні працівники міліції втручатись в побутовий конфлікт на його початковій стадії. Чи це має бути прерогативою соціальних служб?

59. Як Ви гадаєте чи є предметом постійної уваги владних державних структур:

60. Чи згодні Ви з тезою про те, що співробітники міліції недостатньо уваги в своїй діяльності приділяють профілактиці насильства в сім'ї

61. Чи згодні Ви з тезою про те, що насильство в сім'ї перестало бути лише внутрішньо-сімейною проблемою?

62. Чи Ви готові до плідної співпраці по організації взаємодії з недержавними громадськими організаціями в плані подолання насильства в сім'ї?

63. Чи Ви вірите в те, що представники недержавних громадських організацій це ваші партнери в подоланні проблем насильства в сім'ї?

64. Вкажіть які ви знаєте недержавні громадські організації в вашому районі які займаються проблемами насильства в сім'ї?

65. Чи впевнені Ви, що в навчальних закладах системи МВС України достатньо навчального часу виділяється на вивчення проблеми насильства в сім'ї?

66. Чи відомий Вам закордонний досвід співпраці правоохоронних органів (міліції, поліції) з недержавними громадськими організаціями в питанні подолання проблем насильства в сім'ї?

67. Чи погоджуєтесь Ви, що абсолютна більшість тяжких злочинів проти особи скоюється в сфері сімейно-побутових стосунків?

68. Чи згодні Ви з позицією, що з'ясування реальних причин та умов проявів насильства в сім'ї зможе значно підвищити ефективність діяльності співробітників міліції в процесі здійснення профілактики правопорушень?

69. Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що без сімейного благополуччя та злагоди, без належних умов для виховання підростаючого покоління українське суспільство не має майбутнього?

70. Як ви думаєте чи декларується правовою системою нашої держави захист прав чоловіка та жінки, сім'ї, материнства та дитинства, захист прав літніх людей чи реально забезпечується правовою системою нашої держави захист прав чоловіка та жінки, сім'ї, материнства та дитинства, захист прав літніх людей?

71. Чи згодні Ви, що насильство в сім'ї прямим чином пов'язане зі злочинністю?

72. Чи погоджуєтесь Ви з тезою, що в умовах сьогодення насильство в сім'ї, яке існує в основному в латентній формі, негативно відбивається на житті тисяч жінок, дітей, літніх людей в Україні?

73. Чи погоджуєтесь Ви, що для того щоб значно ефективніше вирішувати питання з подолання проблем насильства в суспільстві (сім'ї) співробітникам ОВС бажано знати основоположні міжнародні нормативно-правові акти, в яких регулюються проблеми пов'язані з насильством щодо жінок, дітей та літніх людей?

74. Чи згодні Ви, що створення в державі реальної системи попередження насильства в сім'ї – це одна з підвалин розвитку демократичного суспільства, захисту прав і свобод людини?

75. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що у зв'язку з тим що в Україні відсутня офіційна статистика щодо насильства в сім'ї, це не дає можливості об'єктивно оцінити розмах явища, рівень загрози?

76. Чи погоджуєтесь Ви, що насильство в сім'ї як помітне явище в нашому суспільстві відчутно проявилось в останніх 3-4 роки в умовах поширення сімейного неблагополуччя, зниження рівня життя?

77. Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що насильство в сім'ї в своїй більшості є явищем прихованим, тому що жертви насильства (жінки, діти, літні люди тощо):

78. Чи згодні, що насильство в сім'ї – це складне соціальне явище, запобігання якому потребує комплексних заходів виховного, соціально-економічного, організаційного і правового характеру?

79. Чи згодні Ви з думкою про те, що існує тісний взаємозв'язок між погіршенням економічної ситуації в Україні та недостатнім рівнем реагування?

80. Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що в нашій країні, якщо вона хоче стати цивілізованою, повинні існувати детальні спеціальні процедури для розслідування дій, пов'язаних з насильством в сім'ї (над жінками тощо) як в органах внутрішніх справ так і в системі правосуддя, яка на сьогодні, на жаль, недосконала і майже відсутня?

81. Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що в зв'язку з низьким рівнем соціального захисту громадян, наявністю реальної можливості втратити роботу, відсутністю перспектив в завтрашньому дні – в трудових колективах та сім'ях відбувається поступове погіршення морально-психологічного клімату, з'являється підвищена напруженість, проявляється агресивність?

82. Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що відповідальним за насильство, у всіх випадках, має бути його виконавець, не залежно від того, що зробила жертва?

83. Як ви гадаєте наше суспільство готове сьогодні сприймати насильство в сім'ї не як «сімейну справу», а як усякий інший злочин, скоєний у суспільстві?

84. Чи погоджуєтесь Ви, що якщо в Україні найближчим часом не буде приділятися значно більша увага проблемам попередження (подолання) насильства в сім'ї, то перед нами постануть такі складні соціальні проблеми як:

85. Чи підтримуєте Ви думку про те, що сьогодні особи які постраждали від насильства в сім'ї стоять перед такими проблемами:

86. Під час навчання в спеціальних навчальних закладах МВС України (училищі професійної підготовки, школи міліції, училищі міліції, інституті внутрішніх справ, академії внутрішніх справ) вас на високому професійному рівні (детально) підготували для роботи з особами, що постраждали від насильства та кривдниками (особами що чинять насильство)

87. Чи впевнені Ви в тому, що у випадку виїзду на місце події, яке пов'язане з насильством в сім'ї ви зможете реально захистити постраждалих від насильства осіб?

88. Чи згодні Ви з думкою про те, що:

89. Як ви гадаєте за останні 3–5 років у нашому суспільстві рівень конфліктності знизився?

90. Як ви думаєте, для зниження рівня насильства в суспільстві (сім'ї) потрібно більше спиратись на:

91. Чи згодні Ви з тезою про те, що:

92. Чи підтримуєте Ви думку про те, що в умовах сьогодення, нажаль, в нашому суспільстві реально існує нерівність між жінкою і чоловіком.

93. Як ви вважаєте, в останні 3–5 років в наших громадян з'явилося більше реальних можливостей в отриманні більш високооплачуваної, цікавої роботи, заняття своєю справою?

94. У вас виникає занепокоєння, стурбованість, наявність негативної інформації яку:

95. Чи згодні Ви з тезою про те, що систематична нездатність держави захистити своїх громадян від насильства взагалі (в сім'ї, на роботі на вулиці), варто розглядати як рівнозначну підтримці насильства

96. Чи погоджуєтесь Ви з думкою про те, що в органах внутрішніх справ на місцях відсутня правова література, присвячена проблемам насильства в сім'ї, це негативно впливає на рівень обізнаності співробітників міліції щодо цієї проблеми, негативно впливає на їх рівень професійної майстерності?

97. На вашу думку, насильство в сім'ї бажано трактувати:

98. Чи підтримуєте Ви створення в державі мережі розгалуженої системи притулків для потерпілих від насильства в сім'ї і забезпечити їхню доступність для жертв насильства?

99. На вашу думку, чи є достатньо досконалою на сьогоднішній день процедура документування фактів насильства в сім'ї, з боку співробітників органів внутрішніх справ?

100. Чи були Ви в дитячому віці свідком насильства в сім'ї?

101. Чи були Ви в дитячому віці жертвою насильства в сім'ї?

102. Чи згодні Ви, що першим і найважливішим завданням співробітників ОВС, які втручаються в ситуацію, пов'язану з насильством в сім'ї, є усунення небезпеки від жертв домашнього насильства?

103. У випадку насильства в сім'ї, коли кривдник становить реальну небезпеку для членів родини, Ви особисто?

104. Ви випадку, якщо винуватець насильства перебуває в нетверезому стані і його поведінка становить реальну загрозу для здоров'я і життя членів родини, Ви особисто приймете яке рішення?

105. Ви погоджуєтесь з думкою про те, що суттєву допомогу співробітникам органів внутрішніх справ в процесі подолання проблем насильства в сім'ї можуть надати:

106. Як ви гадаєте в нашій державі достатньо досконалий механізм (порядок) реєстрації скарг в випадку насильства в сім'ї?

107. Чи згодні Ви, що в період трансформації економіки в ринкові умови наше суспільство платить досить високу ціну за ринкові реформи, і в таких умовах можливість для реалізації демократичних прав та свобод кожним громадянином в реальному житті зменшилися, особливо страждають від цього жінки, діти та старші люди?

108. Чи погоджуєтесь Ви віднести до різновидів насильства проти особи невтручання держави (державних структур, пасивне спостереження) в випадки насильства яке чиниться над громадянами своєї країни?

109. Як ви гадаєте, які основні причини насильства серед молоді:

110. Чи є потреба активно захищати права дітей?

111. Чи згодні Ви з тим, щоб міліція проводила більш цілеспрямовану профілактичну роботу:

112. Чи підтримуєте Ви ідею про введення в вищих навчальних закладах (юридичних, педагогічних, тощо) та середніх школах (старших класах) спеціального курсу з проблем попередження насильства (домашнього)?

113. Чи підтримуєте Ви ідею про створення спеціальних груп фахівців (підрозділів) що спеціалізувалися б по розкриттю правопорушень (злочинів) на ґрунті домашнього насильства в:

114. Як ви гадаєте, позитивним явищем буде введення в системі службової підготовки для співробітників ОВС спеціального курсу по запобіганню домашнього насильства:

115. Чи погоджуєтесь Ви з тезою про те, що необхідно значно покращити ставлення (відношення) до проблем насильства в сім'ї з боку?

Результати

досліджень особових справ засуджених до позбавлення волі за насильницькі злочини, які перебували у слідчому ізоляторі Департаменту з питань виконання покарань у Львівській області. Дослідження проводилося в період з січня по липень 2007 року. Всього було проаналізовано 400 особових справ

№ п\п	Критерії досліджень	Показники досліджень (кількість та у відсотках)	Загальні підсумки досліджень
1	2	3	4
1.	Вид скоєного злочину за КК України:		400/100%
	• Розбій	164 – 41,0%	
	• Зґвалтування	48 – 12,0%	
	• Вбивство	42 – 10,5%	
	• Грабіж	64 – 16,0%	
	• Хуліганство	10 – 2,5%	
	• Нанесення тяжких тілесних ушкоджень	38 – 9,5%	
	• Нанесення легких тілесних ушкоджень	12 – 3,0%	
	• Вимагання	12 – 3,0%	
	• Розбещення неповнолітніх	4 – 1,0%	
	• Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості	4 – 1,0%	
	• Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	2 – 0,5%	
2.	Вік особи кривдника, яка вчинила насильницькі дії:		400/100%
	• 16-18 років	154 – 38,5%	
	• 18-20 років	125 – 31,3%	

	• 21-22 років	46 – 11,0%	
	• 22-26 років	20 – 5,0%	
	• 26-30 років	10 – 2,5%	
	• 30-35 років	6 – 1,5%	
	• 35-40 років	2 – 0,5%	
	• 40-50 років	9 – 2,2%	
	• 50-60 років	13 – 3,2%	
	• 60 років і старші	15 – 3,8%	
3.	Попередні судимості.		400/100%
	• Не судимий	34 – 8,5%	
	• Судимий:	366 – 91,5%	
	• 1 раз	31 – 7,7%	
	• 2 рази	561 – 4,0%	
	• 3 рази	109 – 27,3%	
	• більше 3 разів	170 – 42,5%	
4.	Знаряддя вчинення насильницьких дій проти особи, що в багатьох випадках переплітаються		400/100%
	• Із застосуванням вогнепальної зброї, а саме:	162 – 40,5%	
	- пістолет;	109 – 67,2%	
	- обріз;	38 – 23,4%	
	- мисливська рушниця.	15 – 9,4%	
	• Із застосуванням холодної зброї, а саме:	209 – 52,2%	
	- заточка;	48 – 23,0%	
	- ніж.	161 – 77,0%	
	• Із застосуванням інших знарядь, а саме:	264 – 66,0%	
	- палиця;	391 – 4,8%	
	- пляшка;	38 – 14,4%	
	- камінь;	16 – 6,0%	
	- металева труба;	32 – 12,0%	
	- арматура;	67 – 25,2%	
	- металева гантеля;	2 – 0,8%	
	- газовий балончик;	19 – 8,0%	
	- запальничка – пістолет;	26 – 9,7%	
	- вибуховий пристрій;	16 – 6,0%	

	- металевий газовий ключ;	3 – 1,0%	
	- ніжка від телевізора;	2 – 0,8%	
	- лом.	4 – 1,5%	
5.	Вид насильства (яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій)		400/100%
	• фізичне насильство;	324 – 81,0%	
	• вербальне (словесне, психологічне) насильство;	246 – 61,5%	
	• сексуальне насильство;	58 – 14,5%	
	• економічне насильство.	196 – 49,0%	
6.	Різновид фізичного насильства (яке в багатьох випадках переплітаються і скоюються як комбінація протиправних дій)		324/100%
	• побиття;	279 – 86,1%	
	• штовхання;	194 – 59,9%	
	• знущання;	178 – 54,9%	
	• погрози побиття;	168 – 51,8%	
	• удушення;	64 – 21,4%	
	• завдання опіків;	99 – 30,5%	
	• викручування рук;	36 – 12,0%	
	• погроза вбити;	184 – 56,8%	
	• спроба задушити.	41 – 13,7%	
7.	Різновид вербального насильства (словесного, психологічного як комбінація протиправних дій)		246/100%
	• образи потерпілої особи;	197 – 80,4%	
	• образи близьких рідних;	139 – 56,5%	
	• образи рідних;	116 – 47,2%	
	• образи друзів;	60 – 18,9%	
	• погроза забрати дітей;	61 – 24,8%	
	• переслідування;	94 – 38,2%	
	• позбавлення їжі;	29 – 11,8%	
	• обмеження в спілкуванні з близькими рідними.	139 – 56,5%	

8.	Різновид сексуального насильства (як комбінація протиправних дій)		58/100%
	• зґвалтування;	48 – 82,7%	
	• розбещення неповнолітніх;	4 – 6,9%	
	• статеві зносини з особою що не досягла статевої зрілості;	4 – 6,9%	
	• насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.	2 – 3,5%	
9.	Різновид економічного насильства (як комбінація протиправних дій)		196/100%
	• позбавлення (обмеження) власних коштів;	181 – 92,3%	
	• інше.	87 – 44,4%	
10.	В якому стані перебували особи (кривдники), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• алкогольного сп'яніння;	267 – 66,8%	
	• наркотичного сп'яніння;	69 – 17,2%	
	• токсикоманічного сп'яніння;	0 – 0,0%	
	• в тверезому стані.	64 – 16,0%	
11.	Сімейний стан осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• одружені;	61 – 15,2%	
	• неодружені;	189 – 47,2%	
	• розлучені.	150 – 37,6%	
12.	Місце проживання осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• село;	91 – 22,7%	
	• місто;	178 – 44,5%	
	• смт.	131 – 32,8%	
13.	Освіта осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• вища;	26 – 6,5%	
	• середня спеціальна;	41 – 10,2%	
	• середня;	128 – 32,0%	
	• неповна середня;	173 – 43,3%	

	• незакінчена вища;	14 – 3,5%	
	• незакінчена середня спеціальна.	18 – 4,5%	
14.	Зайнятість осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• працюючий;	69 – 17,2%	
	• тимчасово непрацюючий;	182 – 45,5%	
	• безробітній.	149 – 37,3%	
15.	Мета (мотив) вчинення насильницьких дій з боку кривдника (як комбінація протиправних дій)		400/100%
	• заволодіння майном;	267 – 66,7%	
	• з особистих неприязних стосунків (хуліганські);	181 – 45,3%	
	• задоволення статевої пристрасті;	58 – 14,5%	
	• безпричинно (мета відсутня);	134 – 33,5%	
	• приховати скоєння попереднього злочину;	141 – 35,2%	
	• помста;	180 – 45,0%	
	• кримінальні розбори.	28 – 7,0%	
16.	Кількісний склад злочинців (кривдників), які чинили насильницькі дії		400/100%
	• одноосібно;	213 – 53,2%	
	• група осіб:	187 – 46,8%	
	- двоє;	106 – 56,7%	
	- троє;	38 – 20,3%	
	- четверо;	29 – 15,5%	
	- більше чотирьох.	14 – 7,5%	
17.	Наявність попередньої змови у осіб (кривдників), які чинили групові насильницькі дії.		187/100%
	• присутня;	168 – 89,8%	
	• відсутня.	19 – 10,2%	
18.	Місце скоєння (вчинення) насильницьких дій (яке в багатьох випадках переплітається як комбінація протиправних дій)		400/100%

	• місце проживання потерпілого (особи проти якої було вчинено насильство);	158 – 39,5%	
	• місце проживання кривдника (особи яка вчинила насильство);	168 – 42,0%	
	• громадські місця;	137 – 34,2%	
	• інше.	41 – 10,3%	
19.	Перелік потерпілих (осіб щодо яких скоєні насильницькі дії)		400/100%
	• близькі рідні, а саме:	176 – 44,0%	
	- дружина;	106 – 60,2%	
	- чоловік;	12 – 6,8%	
	- мама;	10 – 5,8%	
	- тато;	3 – 1,7%	
	- діти;	36 – 20,5%	
	- брат;	3 – 1,6%	
	- сестра;	6 – 3,4%	
	• рідні;	109 – 27,3%	
	• друзі;	31 – 7,7%	
	• знайомі;	39 – 9,8%	
	• сторонні особи.	45 – 11,2%	

Примітка

Перелік позицій за якими проводилося дослідження:

1. Вид скоєного злочину за КК України
2. Вік особи кривдника, яка вчинила насильницькі дії
3. Попередні судимості
4. Знаряддя вчинення насильницьких дій проти особи, що в багатьох випадках переплітаються
5. Вид насильства (яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій)
6. Різновид фізичного насильства (яке в багатьох випадках переплітаються і скоюються як комбінація протиправних дій)
7. Різновид вербального насильства (словесного, психологічного як комбінація протиправних дій)

8. Різновид сексуального насильства (як комбінація протиправних дій)
9. Різновид економічного насильства (як комбінація протиправних дій)
10. В якому стані перебували особи (кривдники), які чинили насильницькі дії
11. Сімейний стан осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії
12. Місце проживання осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії
13. Освіта осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії
14. Зайнятість осіб (кривдників), які чинили насильницькі дії.
15. Мета (мотив) вчинення насильницьких дій з боку кривдника (як комбінація протиправних дій)
16. Кількісний склад злочинців (кривдників), які чинили насильницькі дії
17. Наявність попередньої змови у осіб (кривдників), які чинили групові насильницькі дії
18. Місце скоєння (вчинення) насильницьких дій (яке в багатьох випадках переплітається як комбінація протиправних дій)
19. Перелік потерпілих (осіб щодо яких скоєні насильницькі дії)

Результати

досліджень друкованих засобів масової інформації на предмет висвітлення випадків поширення насильницької поведінки в українському суспільстві. Дослідження проводилося з 2003 до 2007 року включно. Всього було проаналізовано 2000 публікацій

№ п\п.	Критерії моніторингу	Підсумки моніторингу (кількісні показники та у відсотках від досліджених матеріалів)	Всього досліджено публікацій та у відсотках від загальної кількості
1	2	3	4
1	Вид видання (назва газети)		
1.	Експрес	514 – 25,7%	
2.	Факти	507 – 25,3%	
3.	Високий замок	246 – 12,3%	
4.	Комсомольская правда	236 – 11,8%	
5.	Московский комсомолец	151 – 7,5%	
6.	Сегодня	68 – 3,4%	
7.	Интересная газета	48 – 2,4%	
8.	Іменем закону	45 – 2,2%	
9.	Киевские ведомости	38 – 1,9%	
10.	Поступ	35 – 1,7%	
11.	Мир увлечений	34 – 1,7%	
12.	Львівська газета	27 – 1,3%	
13.	Аргументы и факты	5 – 0,3%	
14.	Тиждень	5 – 0,3%	
15.	Заграница	7 – 0,3%	
16.	Суботня пошта	4 – 0,2%	
17.	Сільські вісті	4 – 0,2%	
18.	Комуніст	4 – 0,2%	
19.	День	4 – 0,2%	

20.	Моменти	3 – 0,15%	2000 – 100%
21.	Кримінальна хроніка	3 – 0,15%	
22.	Голос України	2 – 0,1%	
23.	Аргумент	2 – 0,1%	
24.	Урядовий кур'єр	2 – 0,1%	
25.	Моя семья	2 – 0,1%	
26.	Міліцейський кур'єр	1 – 0,1%	
27.	Еміграція	1 – 0,05%	
28.	Закон і честь	1 – 0,05%	
29.	Об'єктив	1 – 0,05%	

2	Період (рік), кількість та вид насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених)					9937 – 100%	
	Період (рік) публікацій	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.		2007р.
	1. фізичне насильство	344 – 8,8%	482 – 12,4%	702 – 18,0%	701 – 18,0%		771 – 19,8%
	Всього – 3900-	39,2%					
	2. вербальне (словесне, психологічне) насильство	204 – 9,4%	377 – 17,4%	489 – 22,6%	501 – 23,2%		591 – 27,4%
	Всього – 2162-	21,7%					
3. сексуальне насильство	211 – 11,5%	322 – 17,5%	378 - 20,6%	428 – 23,3%	497 – 27,1%		
Всього – 1836-	18,5%						
4. економічне насильство	184 – 9,0%	276 – 13,5%	384 – 18,8%	501 – 24,6%	694 – 34,1%		
Всього – 2039 – 20,6%							

3	Різновид фізичного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій досліджено 2990 випадків.		
	1.	Вбивство	744 – 24,9%
	2.	жбурляння (кидання) предметів	588 – 19,7%
	3.	Побиття	748 – 25,0%
	4.	Знущання	621 – 20,7%
	5.	Мордування	303 – 10,1%
	6.	завдання опіків	186 – 6,2%
	7.	Удушення	84 – 2,8%
	8.	викручування рук	176 – 5,9%
	9.	Штовхання	988 – 33,0%
	10.	Кусання	28 – 0,9%
	11.	спроба задушити	97 – 3,2%
	12.	Викрадення	81 – 2,7%
	13.	замах на вбивство	349 – 11,7%
	14.	тілесні ушкодження	821 – 27,4%
	15.	незаконне затримання	154 – 5,1%
	16.	торгівля людськими органами	28 – 0,9%
	17.	ДТП (інсценування)	90 – 3,0%
	18.	незаконне позбавлен- ня волі	124 – 4,1%
	19.	залишення в небезпеці	24 – 0,8%
	20.	експлуатація дітей	81 – 2,7%
	21.	захоплення заручників	96 – 3,2%
	22.	терористичний акт	44 – 1,5%
	23.	фізична перешкода при спробі вийти з приміщення (помеш- кання)	112 – 3,7%
	24.	смикання за волосся	83 – 2,8%
	25.	позбавлення їжі	215 – 7,2%
			Всього: 6863

4	Різновид (форма) вербального, словесного, психологічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 1544 випадків.		
	1.	погроза викрадення	62 – 4,0%
	2.	викрадення	27 – 1,7%
	3.	інформаційна ізоляція	497 – 32,2%
	4.	шантажування	308 – 19,9%
	5.	доведення до самогубства	184 – 11,9%
	6.	самогубство	129 – 8,3%
	7.	погроза фізичної розправи, повідомлена до потерпілої особи	1034 – 66,9%
	8.	образа потерпілої особи	948 – 61,4%
	9.	образа близьких рідних	447 – 28,9%
	10.	образа рідних	386 – 25,0%
	11.	образа друзів	301 – 19,5%
	12.	погроза забрати дітей	288 – 18,6%
	13.	переслідування	627 – 40,6%
	14.	обмеження в спілкуванні з близькими	307 – 19,9%
	15.	залишення в небезпеці	37 – 2,4%
	16.	навмисне створення незадовільних умов життя	299 – 19,4%
	17.	загроза зброєю	208 – 13,5%
	18.	відмова допомогти хворій людині	31 – 2,0%
	19.	заборона (перешкода) спати в нічний час	277 – 17,9%
	20.	погроза заподіяти шкоду близьким рідним (рідним)	601 – 38,9%
	21.	ігнорування почуттів	171 – 11,0%
	22.	невиправданий контроль витрат сімейного бюджету	181 – 11,7%

	23.	погроза вигнати з помешкання	94 – 6,1%	Всього: 8554
	24.	обмеження в спілкуванні з дітьми	65 – 4,2%	
	25.	контроль телефонних розмов	21 – 1,4%	
	26.	заякування	298 – 19,3%	
	27.	висміювання переконань	154 – 9,9%	
	28.	демонстрація сили	161 – 10,4%	
	29.	присвоювання прізвиськ	411 – 26,6%	
5	Різновид (форма) сексуального насильства, яке у багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 834 випадків.			
	1.	зґвалтування	128 – 15,3%	
	2.	сексуальна експлуатація	203 – 24,3%	
	3.	утримання місць розпусти (притонів)	248 – 29,7%	
	4.	проституція	429 – 51,4%	
	5.	розбещення неповнолітніх	371 – 44,5%	
	6.	торгівля людьми	194 – 23,3%	
	7.	продаж порнографічної продукції	107 – 12,8%	
	8.	спроба зґвалтування	299 – 35,8%	
	9.	сутенерство	304 – 36,4%	
	10.	звідництво	277 – 33,2%	
	11.	примушення до проституції	381 – 45,6%	
	12.	насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	84 – 10,1%	
	13.	статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	121 – 14,5%	
	14.	утримання від сексу	62 – 7,4%	

	15.	статевий акт з особливою жорстокістю	18 – 2,1%	Всього: 4468
	16.	прояв виняткових ревнощів	471 – 56,5%	
	17.	безпідставні звинувачення у невірності	413 – 49,5%	
	18.	домагання сексу на роботі	324 – 38,8%	
	19.	примус до шлюбу	34 – 4,1%	
6	Різновид (форма) економічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 1596 випадків			Всього: 5617
	1.	крадіжка	428 – 26,8%	
	2.	пограбування	497 – 31,1%	
	3.	шахрайство	399 – 25,0%	
	4.	невиплата заробітної плати (пенсії)	888 – 55,6%	
	5.	хабарництво	741 – 46,4%	
	6.	низький рівень життя	921 – 57,7%	
	7.	підпал	164 – 10,2%	
	8.	каторжні роботи (примусові)	124 – 7,7%	
	9.	затримка у виплаті заробітної плати (пенсії)	921 – 57,7%	
	10.	знищення майна	188 – 11,7%	
	11.	обмеження (позбавлення) витрат власних коштів	346 – 21,6%	
7	Кількість осіб, суб'єктів, які вчинили комбінацію насильницьких дій:			Всього: 3879/100%
	1.	одноособово	734 – 18,9%	
	2.	в складі групи	3145 – 81,1%	
8	Вік особи (кривдника), яка вчинила насильницькі дії			
	1.	10-12 років	62 – 1,6%	
	2.	12-14 років	141 – 3,6%	
	3.	14-16 років	594 – 15,3%	
	4.	16-18 років	779 – 20,1%	

	5.	18-20 років	870 – 22,4%	Всього: 3879/100%
	6.	20-24 років	318 – 8,2%	
	7.	24-28 років	172 – 4,4%	
	8.	28-32 років	244 – 6,3%	
	9.	32-36 років	124 – 3,2%	
	10.	36-40 років	51 – 1,3%	
	11.	40-50 років	52 – 1,3%	
	12.	50 і більше років	111 – 2,9%	
	13.	невідомо	361 – 9,4%	
9	Сімейний стан осіб (кривдників), які скоїли насильницькі дії			Всього: 3879/100%
	1.	одружені	950 – 24,4%	
	2.	неодружені	2247 – 58,0%	
	3.	невідомо	682 – 17,6%	
10	В якому стані перебувала особа (кривдник), яка вчинила насильницькі дії:			
	1.	сп'яніння, а саме:	3320 – 85,6%	
	2.	алкогольного	2364 – 71,2%	
	3.	наркотичного	779 – 23,5%	
	4.	токсикоманічного	177 – 5,3%	
	5.	в тверезому	347 – 8,9%	
	6.	невідомо	812 – 20,9%	
11	Попередня характеристика особи кривдника, яка вчинила насильницькі дії			Всього: 3879/100%
	1.	схильність до зловживанням алкоголем, наркотиками, токсикоманічними речовинами	1877 – 48,4%	
	2.	жорстокий та невірноважений	126 – 3,2%	
	3.	страждає психічними розладами	61 – 1,6%	
	4.	вірноважений, покладистий	1150 – 29,6%	
	5.	характеризується позитивно	504 – 13%	
	6.	невідомо	161 – 4,2%	

12	Наявність судимостей у осіб (кривдників), які вчинили насильницькі дії		Всього: 3879/100%	
	1.	не судимі		1564 – 40,3%
	2.	судимі, із них:		1836 – 47,4%
	2.1	1 раз		841 – 45,8%
	2.2	2 рази		633 – 34,5%
	2.3	3 і більше		362 – 19,7%
3.	невідомо	479 – 12,3%		
13	Стать особи (кривдника), яка вчинила насильницькі дії:		Всього: 3879/100%	
	1.	особа чоловічої статі		2799 – 66,6%
	2.	особа жіночої статі		1189 – 30,7%
3.	невідомо	104 – 2,7%		
14	Місце проживання осіб (кривдників), які вчинили насильницькі дії		Всього: 3879/100%	
	1.	село		789 – 20,3%
	2.	місто		1931 – 49,8%
	3.	селище міського типу		956 – 24,6%
4.	невідомо	203 – 5,3%		
15	Рід занять (кривдників), які вчинили насильницькі дії		Всього: 3879/100%	
	Працюючі:			1134 – 29,2%
	1.	робочі професії		203 – 17,9%
	2.	державні службовці		71 – 6,3%
	3.	працівники сільського господарства		54 – 4,8%
	4	підприємці		62 – 5,4%
	5	студентська молодь		472 – 41,6%
	6.	військовослужбовці		87 – 7,7%
	7	співробітники правоохоронних органів		69 – 6,1%
	8	священнослужителі		16 – 1,4%
	9	працівники сфери культури, мистецтва		39 – 3,4%
	10	інші		61 – 5,4%
	Непрацюючі:			2496 – 64,4%
	1	пенсіонери		336 – 13,5%
2	безробітні	1388 – 55,6%		
3	тимчасово не працюючі	289 – 11,5%		

	4	безпритульні	169 – 6,8%	
	5	учнівська молодь	314 – 12,6%	
		Невідомо	249 – 6,4%	
16	Мотив (мета) вчинення насильницьких дій з боку особи кривдника як комбінація протиправних дій, яка в багатьох випадках переплітається			Всього: 9245/100%
	1.	заволодіння майном	2461 – 63,4%	
	2.	помста	577 – 14,9%	
	3.	задоволення статевої пристрасті	834 – 21,5%	
	4.	зздрість	519 – 13,4%	
	5.	ревності	921 – 23,7%	
	6.	з особистих неприязних стосунків (хуліганські)	1033 – 26,6%	
	7.	боротьба за лідерство	730 – 18,8%	
	8.	кримінальні розбори	871 – 22,5%	
	9.	приховати вчинення попереднього злочину	989 – 25,5%	
	10.	невідомо	310 – 8%	
17	Наявність попередньої змови у осіб (кривдників), які чинили групові насильницькі дії (досліджено 3145 випадків насильницьких дій, що були скоєні в складі групи осіб)			Всього: 3145/100%
	1.	присутня	1682 – 53,5%	
	2.	відсутня	1001 – 31,8%	
	3.	невідомо	462 – 14,7%	
18	Місце вчинення особою (кривдником) насильницьких дій, яке в багатьох випадках переплітається, як комбінація протиправних дій			Всього:
	1.	місце проживання потерпілого (особи проти якої було вчинено насильство)	2431 – 62,7%	
	2.	місце роботи потерпілого (особи проти якої було вчинено насильство)	1379 – 35,5%	
	3.	місце навчання потерпілого (особи проти якої було вчинено насильство)	2831 – 72,9%	
	4.	місце проживання кривдника (особи, яка вчинила насильницькі дії)	721 – 18,6%	

	5.	місце роботи кривдника (особи, яка вчинила насильницькі дії)	689 – 17,7%	10.596
	6.	місце навчання кривдника (особи, яка вчинила насильницькі дії)	873 – 22,5%	
	7.	громадські місця	1672 – 43,1%	
19	Знаряддя вчинення насильницьких дій, які в багатьох випадках переплітаються і які використовували 3879 осіб, які чинили насильство			
	Із застосуванням вогнепальної зброї, а саме:		1344 – 34,6%	
	1.	пістолет	408 – 30,4%	
	2.	рушниця	449 – 33,4%	
	3.	автомат	91 – 6,8%	
	4.	обріз	214 – 15,9%	
	5.	граната	62 – 4,6%	
	6.	вибуховий пристрій	101 – 7,5%	
	7.	кулемет	19 – 1,4%	
	Із застосуванням холодної зброї, а саме:		3972 – 102,4%	
	1.	ніж	1761 – 44,3%	
	2.	заточка	1115 – 28,1%	
	3.	сокира	989 – 24,9%	
	4.	кинджал	91 – 2,3%	
	5.	шабля	16 – 0,4%	
	Із застосуванням інших знарядь, а саме:		8790 – 226,6%	
	1.	кастет	469 – 5,3%	
	2.	палиця	911 – 10,4%	
	3.	праска	94 – 1,1%	
	4.	пляшка	888 – 10,1%	
	5.	молоток	291 – 3,3%	
	6.	арматура	891 – 10,1%	
	7.	запальничка-пістолет	141 – 1,6%	
	8.	камінь	894 – 10,2%	
	9.	металева труба	647 – 7,4%	
	10.	капронова удавка	135 – 1,5%	
	11.	скоба металева	189 – 2,2%	
	12.	цвяхи металеві	181 – 2%	
	13.	газовий балончик	164 – 1,9%	
	14.	лом	184 – 2,1%	

	15.	обрізок дошки	679 – 7,7%	Всього: 14106
	16.	цеглина	488 – 5,6%	
	17.	ремінь	132 – 1,5%	
	18.	отруйні речовини	159 – 1,8%	
	19.	підроблені (фальшиві) кредитні картки	432 – 4,9%	
	20.	Паяльник	128 – 1,5%	
	21.	бейсбольні біти	99 – 1,1%	
	22.	металевий дріт	164 – 1,9%	
	23.	щипці металеві	139 – 1,6%	
	24.	собака	15 – 0,1%	
	25.	інше	276 – 3,1%	
20	Перелік осіб, суб'єктів (кривдників), які вчинили насильницькі дії, що в багатьох випадках переплітаються			
	Близькі рідні, із них:		3274 – 84,4%	
	1.	чоловік	910 – 27,8%	
	2.	дружина	384 – 11,7%	
	3.	син	789 – 24,1%	
	4.	донька	179 – 5,5%	
	5.	дідуся	64 – 1,9%	
	6.	бабуся	39 – 1,2%	
	7.	онук	279 – 8,5%	
	8.	онучка	68 – 2,1%	
	9.	брат	431 – 13,2%	
	10.	сестра	131 – 4%	
	Рідні, із них:		1391 – 35,8%	
	1.	дядько	498 – 35,8%	
	2.	тітка	147 – 10,6%	
	3.	двоюрідний брат	327 – 23,5%	
	4.	двоюрідна сестра	102 – 7,3%	
	5.	інші	317 – 22,8%	
	Друзі:		631 – 16,3%	
	1.	колеги по роботі	810 – 20,9%	
	2.	сторонні особи	1187 – 30,6%	
	3.	держжава	286 – 7,4%	
	4.	невідомо	133 – 3,4%	
				Всього: 7712/100%
21	Кількість осіб, які безпосередньо постраждали (були скривджені) від комбінації насильницьких дій			Всього: 6964/100%

22	Вік постраждалої особи (потерпілої) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	до 1 року		178 – 2,6%
	2.	1 - 2 років		46 – 0,6%
	3.	2 - 4 років		141 – 2%
	4.	4 - 6 років		271 – 3,9%
	5.	6 - 8 років		675 – 9,7%
	6.	8 - 10 років		735 – 10,6%
	7.	10 - 12 років		571 – 8,2%
	8.	12 - 14 років		317 – 4,5%
	9.	14 - 16 років		534 – 7,7%
	10.	16 - 18 років		701 – 10,1%
	11.	18 - 20 років		413 – 5,9%
	12.	20 - 24 років		217 – 3,1%
	13.	24 - 28 років		167 – 2,4%
	14.	28 - 32 років		200 – 2,9%
	15.	32 - 36 років		176 – 2,5%
	16.	36 - 40 років		271 – 3,9%
	17.	40 - 50 років		437 – 6,3%
	18.	50 - 60 років		349 – 5%
	19.	60 - 70 років		305 – 4,4%
	20.	70 - і більше		121 – 1,7%
21.	невідомо	139 – 2%		
23	Стать особи, яка стала жертвою (постраждалою) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	особа чоловічої статі		1638 – 23,5%
	2.	особа жіночої статі		5326 – 76,5%
24	Попередня характеристика постраждалої особи (потерпілої) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	схильність до зловживання алкоголю, наркотиків, токсикоманічними речовинами		1442 – 20,8%
	2.	жорстокий та невірноважений		231 – 3,3%
	3.	страждає психічними розладами		66 – 0,9%
	4.	вірноважений (покладистий)		2388 – 34,3%
	5.	характеризується позитивно		2216 – 31,8%
	6.	невідомо		621 – 8,8%

25	Наявність елементів провокуючої поведінки з боку особи постраждалої (потерпілої) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	присутня		849 – 12,2%
	2.	відсутня		4387 – 63%
	3.	невідомо		1728 – 24,8%
26	Наявність судимостей у осіб, постраждалих (скривджених) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	Не судимі		4890 – 70,2%
	2.	судимі, із них:		1108 – 15,9%
	3.	1 раз		913 – 82,4%
	4.	2 рази		124 – 11,2%
	5.	3 і більше разів		71 – 6,4%
6.	невідомо	966 – 13,9%		
27	В якому стані перебували особи постраждалі (скривджені) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	сп'яніння, а саме:		3114 – 44,7%
	1.1	алкогольного		2639 – 84,7%
	1.2	наркотичного		347 – 11,1%
	1.3	токсикоманічного		128 – 4,2%
	2.	в тверезому		3531 – 50,7%
3.	невідомо	849 – 12,1%		
28	Сімейний стан особи постраждалої (скривдженої) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	одружена		3489 – 50,1%
	2.	неодружена		2048 – 29,4%
3.	невідомо	1427 – 20,5%		
29	Місце проживання осіб постраждалих (скривджених) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
	1.	село		1472 – 21,1%
	2.	місто		3104 – 44,6%
	3.	селище міського типу		1794 – 25,8%
	4.	невідомо		594 – 8,5%
30	Рід занять постраждалих (скривджених) від насильницьких дій		Всього: 6964/100%	
		Працюючі, із них:		3009 – 43,2%
	1.	працівники робочих професій		807 – 26,8%
	2.	державні службовці		251 – 8,7%
	3.	працівники сільського господарства		118 – 3,9%
	4.	підприємці		160 – 5,3%
5.	студентська молодь	1388 – 46,1%		

	6.	військовослужбовці	49 – 1,6%	
	7.	співробітники правоохоронних органів	64 – 2,2%	
	8.	працівники сфери культури, мистецтва	125 – 4,2%	
	9.	інші	37 – 1,2%	
	Непрацюючі, із них:		3258 – 46,8%	
	1.	пенсіонери	435 – 13,4%	
	2.	безробітні	1121 – 34,4%	
	3.	тимчасово не працюючі	227 – 6,9%	
	4.	безпритульні	544 – 16,7%	
	5.	учнівська молодь	931 – 28,6%	
	6.	невідомо	697 – 10%	
31	Хто постраждав від насильницьких дій (перелік осіб, що були скривджені, які в багатьох випадках переплітаються)			
	Близькі рідні, із них:		5621 – 80,7%	
	1.	чоловік	532 – 9,5%	
	2.	дружина	1514 – 26,9%	
	3.	син	674 – 12%	
	4.	донька	821 – 14,6%	
	5.	дідусь	237 – 4,2%	
	6.	бабуся	344 – 6,1%	
	7.	онук	371 – 6,6%	
	8.	онучка	418 – 7,4%	
	9.	брат	331 – 5,9%	
	10.	сестра	379 – 6,8%	
	Рідні, із них:		4248 – 61%	
	1.	дядько	1278 – 30,1%	
	2.	тітка	1477 – 34,8%	
	3.	двоюридний брат	308 – 7,2%	
	4.	двоюридна сестра	544 – 12,8%	
	5.	інші	641 – 15,1%	
	Друзі:		871 – 12,5%	
	1.	колеги по роботі	1511 – 21,7%	
	2.	сторонні особи	1698 – 24,4%	
	3.	невідомо	390 – 5,6%	
				Всього: 14338
32	Хто був свідком при вчиненні насильницьких дій (які в багатьох випадках переплітаються)			
	Близькі рідні, із них:		1894 – 27,2%	
	1.	мати	104 – 5,5%	
	2.	батько	61 – 3,2%	
	3.	брат	98 – 5,2%	
	4.	сестра	127 – 6,7%	
	5.	бабуся	158 – 8,4%	

	6.	дідусь	118 – 6,2%	
	7.	син	208 – 10,9%	
	8.	дочка	304 – 16,2%	
	9.	сусіди	167 – 8,8%	
	10.	колеги по роботі	228 – 12%	
	11.	сторонні особи	321 – 16,9%	
	Неповнолітні, із них:		3477 – 49,2%	
	1.	син	521 – 15%	
	2.	дочка	944 – 27,1%	
	3.	колеги	491 – 14,1%	
	4.	сусіди	196 – 5,6%	
	5.	сторонні особи	510 – 14,7%	
	6.	сестра	438 – 12,7%	
	7.	брат	377 – 10,8%	
	8.	невідомо	2397 – 34,4%	
33	Реакція оточуючих на факти вчинення насильницьких дій			
	1.	негативна	1177 – 16,9%	
	2.	байдужа	2971 – 42,7%	
	3.	співчуття	1445 – 20,7%	
	4.	невідомо	1371 – 19,7%	
34	Які види (структури) правоохоронних органів державної влади та громадських організацій приймали участь в подоланні насильницької поведінки (які в багатьох випадках перебігаються) досліджено 6964 видів насильства			
	1.	Прокуратура	524 – 7,5%	
	2.	Суд	871 – 12,5%	
	3.	Служба безпеки	148 – 2,1%	
	4.	Інтерпол	89 – 1,3%	
	5.	Органи міліції, а саме:	4891 – 70,2%	
	5.1	Дільничні інспектори міліції	981 – 20,1%	
	5.2	Патрульно-постова служба	807 – 16,4%	
	5.3	Кримінальна міліція в справах неповнолітніх	512 – 10,5%	
	5.4	Кримінальний розшук	579 – 11,8%	
	5.5	Слідчі підрозділи	634 – 13%	
	5.6	Державна служба по боротьбі з економічною злочинністю	139 – 2,8%	
	5.7	Відділ по боротьбі з торгівлею людьми	319 – 6,5%	
	5.8	Державна автомобільна інспекція	279 – 5,7%	
				Всього: 12.100

	5.9	Відділ по боротьбі з організованою злочинністю	233 – 4,7%	
	5.10	Невизначено представниками яких служб органів міліції	366 – 7,5%	
	6.	Обласні адміністрації та їх служби	266 – 3,8%	
	7.	Медичні працівники	3904 – 56,1%	
	8.	Представники недержавних громадських організацій	434 – 6,3%	
	9.	Невідомо	973 – 9,7%	
35	Представники правоохоронних структур яких іноземних країн приймали участь в подоланні насильницької поведінки (які в багатьох випадках переплітаються) – досліджено 2000 публікацій			Всього: 3713
	1.	Словаччини	136 – 6,8%	
	2.	Польщі	279 – 13,9%	
	3.	Німеччини	212 – 10,6%	
	4.	Іспанії	141 – 7,1%	
	5.	Італії	261 – 13,1%	
	6.	Португалії	149 – 13%	
	7.	Туреччини	310 – 15,5%	
	8.	Росії	647– 32,4%	
	9.	США	64 – 3,2%	
	10.	Болгарії	77 – 3,8%	
	11.	Чехії	217 – 10,8%	
	12.	невідомо	1221 – 61,1%	
36	Які заходи передбачались в публікаціях для зниження рівня насильницької поведінки досліджено 2000 публікацій			
	1.	Підняти рівень життя громадян	883 – 44,2%	
	2.	Знизити рівень конфліктності в суспільстві	127 – 6,4%	
	3.	Покращити виховну роботу в суспільстві (особливо серед молоді)	411 – 20,6%	

4.	Зменшити рівень негативного впливу	264 – 13,2%	Всього: 6760
5.	Підняти рівень духовності, моралі значній частині населення	479 – 24%	
6.	Знизити рівень негативного впливу на поведінку людей за-собів масової інформації	541 – 27,1%	
7.	Покращити якість правової пропаганди серед низьких верств населення	386 – 19,3%	
8.	Вирішити проблему вільного часу підрос-таючого покоління (організувати дозвілля)	402 – 20,1%	
9.	Навчити громадян бути терплячими (то-лерантними) в склад-них життєвих ситуаці-ях	577 – 28,9%	
10.	Підвищити рівень про-фесійної майстерності співробітників право-охоронних органів в процесі втручання у випадки насильниць-ких дій на різних ста-діях розвитку конфлі-кту	647 – 32,4%	
11.	Вдосконалити меха-нізм здійснення пра-вового захисту грома-дян, що постраждали від насильницьких дій	602 – 30,1%	
12.	Вдосконалити меха-нізм надання правової допомоги громадянам України, які перебу-вають за кордоном	318 – 15,9%	

13.	Відпрацювати процедуру набору (виїзду) громадян України для працевлаштування за кордоном	279 – 14%
14.	невідомо	844 – 42,2%

Примітка

Перелік позицій за якими проводилося дослідження:

1. Вид видання (назва газети)
2. Період (рік), кількість та вид насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених)
3. Різновид фізичного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій досліджено 2990 випадків
4. Різновид (форма) вербального, словесного, психологічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 1544 випадків
5. Різновид (форма) сексуального насильства, яке у багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 834 випадків
6. Різновид (форма) економічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), досліджено 1596 випадків
7. Кількість осіб, суб'єктів, які вчинили комбінацію насильницьких дій
8. Вік особи (кривдника), яка вчинила насильницькі дії
9. Сімейний стан осіб (кривдників), які скоїли насильницькі дії
10. В якому стані перебувала особа (кривдник), яка вчинила насильницькі дії
11. Попередня характеристика особи кривдника, яка вчинила насильницькі дії
12. Наявність судимостей у осіб (кривдників), які вчинили насильницькі дії
13. Стать особи (кривдника), яка вчинила насильницькі дії:
14. Місце проживання осіб (кривдників), які вчинили насильницькі дії
15. Рід занять (кривдників), які вчинили насильницькі дії

16. Мотив (мета) вчинення насильницьких дій з боку особи кривдника як комбінація протиправних дій, яка в багатьох випадках переплітається

17. Наявність попередньої змови у осіб (кривдників), які чинили групові насильницькі дії (досліджено 3145 випадків насильницьких дій, що були скоєні в складі групи осіб)

18. Місце вчинення особою (кривдником) насильницьких дій, яке в багатьох випадках переплітається, як комбінація протиправних дій

19. Знаряддя вчинення насильницьких дій, які в багатьох випадках переплітаються і які використовували 3879 осіб, які чинили насильство

20. Перелік осіб, суб'єктів (кривдників), які вчинили насильницькі дії, що в багатьох випадках переплітаються

21. Кількість осіб, які безпосередньо постраждали (були скривджені) від комбінації насильницьких дій

22. Вік постраждалої особи (потерпілої) від насильницьких дій

23. Стать особи, яка стала жертвою (постраждалою) від насильницьких дій

24. Попередня характеристика постраждалої особи (потерпілої) від насильницьких дій

25. Наявність елементів провокуючої поведінки з боку особи постраждалої (потерпілої) від насильницьких дій

26. Наявність судимостей у осіб, постраждалих (скривджених) від насильницьких дій

27. В якому стані перебували особи постраждалі (скривджені) від насильницьких дій

28. Сімейний стан особи постраждалої (скривдженої) від насильницьких дій

29. Місце проживання осіб постраждалих (скривджених) від насильницьких дій

30. Рід занять постраждалих (скривджених) від насильницьких дій

31. Хто постраждав від насильницьких дій (перелік осіб, що були скривджені, які в багатьох випадках переплітаються)

32. Хто був свідком при вчиненні насильницьких дій (які в багатьох випадках переплітаються)

33. Реакція оточуючих на факти вчинення насильницьких дій

34. Які види (структури) правоохоронних органів державної влади та громадських організацій приймали участь в подоланні насильницької поведінки (які в багатьох випадках перебігаються) досліджено 6964 видів насильства

35. Представники правоохоронних структур яких іноземних країн приймали участь в подоланні насильницької поведінки (які в багатьох випадках переплітаються) – досліджено 2000 публікацій

36. Які заходи передбачались в публікаціях для зниження рівня насильницької поведінки досліджено 2000 публікацій

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитриев А.В. Насилие: социо-политический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. – 328 с.
2. Махтаев М.Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений: монография / М.Ш. Махтаев. – М.: Раритет, 2001. – 20 с.
3. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 15–21.
4. Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины / Н.И. Панов // Проблемы борьбы с насильнической преступностью: сб. матер. науч.-практ. конф. / за ред. В.І. Борисова. – Харьков: ПФ Лествица Марії, 2001. – 62 с.
5. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: Юр Инфо, 2001. – 316 с.
6. Сердюк Л.В. Психологическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Сердюк. – Саратов, 1979. – 189 с.
7. Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта / Т. Ткаченко // Законность. – 1995. – № 10. – С. 9–15.
8. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: курс лекцій / за ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
9. Цвіліховський Л. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за вчинення статевих злочинів: коментар судової практики з кримінальних справ / Л. Цвіліховський // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 6. – С. 35–41.
10. Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – 144 с.
11. Гилинский Я.Й. Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.Й. Гилинский. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – 172 с.
12. Антонян Ю.М. Почему люди совершают преступления? / Ю.М. Антонян. – М.: Камерон, 2006. – 114 с.
13. Храмцов О.М. Криминологія вербальної агресії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кри-

мінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Храмов. – Х., 2003. – 48 с.

14. Блекборн Р. Психология уголовного поведения / Р. Блекборн. – М.–СПб.–Н.Нов.–К.–Харьков–Минск: Питер, 2004 – 255 с.

15. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Рапинова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 192 с.

16. Козирев Г.И. Введение в конфликтологию / Г.И. Козирев. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 174 с.

17. Долгова А.И. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Раритет, 1999. – 107 с.

18. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев – М.–СПб.–Ниж.–Новгород–Минск: Питер, 2004. – 68 с.

19. Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов. – М.: Юристъ, 2000. – 264 с.

20. Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микркриминология) / Л.В. Кондратюк. – М.: Норма, 2001. – 125 с.

21. Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1995. – 511 с.

22. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб. пособие / В.И. Полубинский. – Горький: Горьк. ВШ МВД СССР, 1979. – 102 с.

23. Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Иркут. Ун-т, 1975. – 45 с.

24. Франк Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 237 с.

25. Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / Г.Ф. Хохряков. – М.: Юристъ, 2000. – 50 с.

26. Малышев В. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. Малышев. – Донецк: Юрпрес, 2002. – 45 с.

27. Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Барнаул: Алтайский ун-т., 1988. – 152 с.

28. Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления / Д.В. Ривман // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск: Книга, 1988. – 39 с.

29. Шнайдер Г. Криминология / Г. Шнайдер; пер. с нем. – М.: Прогресс–Универс, 1994. – 503 с.

30. Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – 112 с.

31. Медведєв В.С. Кримінальна психологія / В.С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 56 с.
32. Криминологія: учебник для слухачей и курсантов учебных заведений МВД Украины. – К.: Генеза, 1997. – 76 с.
33. Петин И.А. Механизм преступного насилия / И.А. Петин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 349 с.
34. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. «Педагогіка» / С.С. Косенко. – К., 2004. – 21 с.
35. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Стелс БИМПЛ, 1995. – 304 с.
36. Ломброзо Ч. Женщина преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Э. Ферреро. – Чебоксары: АВАН–И, 1994. – 220 с.
37. Долгова А.И. Заказные убийства в России / А.И. Долгова. – М.: Норма, 1998. – 384 с.
38. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
39. Криминологія: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Норма, 1988. – 88 с.
40. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. – М.: Юритинформ, 2002. – 379 с.
41. Курс криминології. Особлива частинка: підручник: у 2-х кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
42. Кугай А.И. Природа политического насилия и его роль в современном мире: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: 12.00.09 «Філософія» / А.И. Кугай. – М., 1993. – 32 с.
43. Конвенція про права дитини // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: РА Прем'єр Медіа, 2003. – 345 с.
44. Насилие и его влияние на здоровье // Доклад о ситуации в мире. – М.: Норма, 2003. – 13 с.
45. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 20.12.2001 р. № 2789-111 // Голос України. – 2001. – № 242-243.
46. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 // Право України. – 2008. – № 43. – С. 19.
47. Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 5 т. / відповід. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. 2. – 1224 с.

48. Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. / сост. Н.А. Громов. – СПб.: Питер, 1909. – Т. 1: Законы уголовные. – 145 с.
49. Пономарьова Н.П. Потерпілий від насильницьких злочинів / Н.П. Пономарьова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2007. – № 3 (34). – С. 364–368.
50. Механизм преступного поведения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юристъ, 1981. – 193 с.
51. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 р. // Право України. – 1992. – № 2.
52. Большой энциклопедический словарь. – СПб., 1998. – С. 785.
53. Старков О.В. Криминопенология / О.В. Старков. – М.: Экзамен, 2004. – 262 с.
54. Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, O.H. Mowrer, R.R. Sears. – New Haven: Yale University Press, 1939. – 342 с.
55. Насильственная преступность / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – 139 с.
56. Побегайло Э.Ф. Насильственная преступность: современные тенденции, перспективы борьбы / Э.Ф. Побегайло // Сов. государство и право. – 1988. – № 9. – 75 с.
57. Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання / О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 3. – С. 67–70.
58. Криминология: учебник для юридических вузов / В.М. Глібко. – СПб.: Питер, 1999. – 273 с.
59. Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. – Челябинск: ООО «Полиграф-Мастер», 2006. – 86 с.
60. Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершение преступлений против личности / А.Н. Попов // Российский следователь. – 2002. – № 6. – 35 с.
61. Сидоренко О. Правові та психологічні аспекти вирішення конфліктів, пов'язаних з насильством у сім'ях / О. Сидоренко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 40–46.
62. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм–Евроник, 2001. – 512 с.
63. Даньшин І. До питання про поняття злочинної діяльності / І. Даньшин, О. Лисодід // Вісник Академії правових наук України, 1998. – № 3 (14). – С. 99–104.
64. Голина В.В. Попередження насильства у сім'ї – захист прав людини / В.В. Голина // Права людини и правова держава: тези доп. та

наук. повідомлення наук. конференц. проф.-виклад. складу (10–11 грудня 1998 р.) – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 112–114.

65. Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – 556 с.

66. Криминологія. Особлива частина / за ред. І.М. Даньшина. – Х.: Право, 1999. – 73 с.

67. Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.А. Кучинська. – К.: Прем'єр Медіа, 1998. – 87 с.

68. Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений: учеб. пособие / А.Е. Михайлов. – К.: Правник, 1998. – 75 с.

69. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.

70. Назаретян А.П. Антропология насилия и культура самоорганизации: очерки по эволюционно-исторической психологии / А.П. Назаретян. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.

71. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (криминологічний аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2002. – 375 с.

72. Краткий психологический словарь / ред.-упоряд. А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1985. – 245 с.

73. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) / К. Лоренц // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 14–19.

74. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 354 с.

75. Кант И. К вечному миру / И. Кант. – М.: Московский рабочий, 1989. – 45 с.

76. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения. Антология экономической мысли / Т. Мальтус. – М.: Эконов, 1993. – 486 с.

77. Maier N.R.F. Frustration / N.R.F. Maier. – NY.: McGraw-Hill, 1949. – 126 p.

78. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс; пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – 502 с.

79. Wolfgang M. Subculture of Violence / M. Wolfgang, I. Ferracuti. – London: Tavistock, 1967. – 221 p.

80. Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 332 с.

81. Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – 7-е междунар. изд. – СПб.: Прайм Евразия 2004. – 153 с.

82. Курс криминології. Особлива частина: у 2 т. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 2. – 86 с.
83. Зелинский А.Ф. Криминология: учеб. пособие / А.Ф. Зелинский. – Х.: Рубикон, 2000 – 239 с.
84. Дмитриев А.В. Конфликтология / А.В. Дмитриев. – М.: ГАРОАРИКИ, 2001. – 318 с.
85. Платонова Н.М. Агрессия у детей и подростков / под ред. Н.М. Платоновой. – СПб.: Речь, 2004. – 57 с.
86. Дідківська Г. Попередження насильницьких злочинів / Г. Дідківська // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 148–151.
87. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М.: Норма, 1980. – 123 с.
88. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
89. Объективная сторона преступления (факультативные признаки): учеб. пособ. / под. ред. А.В. Наумова, С.П. Никулина. – М.: Юрид. лит, 1995. – 65 с.
90. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Норма, 1960. – 54 с.
91. Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 141 с.
92. Шатунова С.А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики / С.А. Шатунова // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 131–135.
93. Ной И.С. Методологические проблемы советской криминологии / И.С. Ной. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1975. – 88 с.
94. Дубинин Н.П. Генетика, поведение, ответственность / Н.П. Дубинин, И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев. – М.: Политиздат, 1982. – 304 с.
95. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними / Э.Ф. Побегайло. – Воронеж: изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – 205 с.
96. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину: значення для кваліфікації злочину та призначення покарання / М.В. Сенаторов // Право України. – 2004. – № 3. – С. 101–109.
97. Лоренц К. Агрессия / К. Лоренц // Психология человеческой агрессивности. – Минск: Прогрес-УНИВЕРС, 1999. – 47 с.
98. Фромм Э. Типы агрессии / Э. Фромм // Психология человеческой агрессивности. – Минск: Прогрес, 1999. – 355 с.
99. Бэрон Р. Агрессия. / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.–М.–Минск: Питер, 1999. – 227 с.

100. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Рубикон, 1999. – 71 с.
101. Гроф С. Путешествие в поисках себя: измерения сознания: новые перспективы / С. Гроф. – М.: АСТ, 2001. – 55 с.
102. Кивенко Н.В. Принципы познания живого / Н.В. Кивенко. – К.: Вища освіта, 1991. – 153 с.
103. Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Буракова, Н.П. Кропачева. – М.–СПб.–Ниж.-Новгород–Воронеж–Минск: Питер, 2003. – 417 с.
104. Цветков Э. В поисках утраченного «Я» / Э. Цветков. – СПб.–М.–Харьков–Минск: Питер, 2002. – 70 с.
105. Криминология: учебник для юрид. вузов / под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 286 с.
106. Козьмо П. Алхимик / Пауло Козьмо. – К.: София, 2003. – 35 с.
107. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка. Сучасна парадигма / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. – Ірпінь: Сучасна парадигма, 2002. – 128 с.
108. Мельник П. Методологічні проблеми розвитку кримінологічної науки в Україні / П. Мельник, В. Ківенко, І. Лановенко // Науковий вісник Академії податкової служби. – Ірпінь, 2000. – № 2(8). – С. 4–10.
109. Миньковский Г.М. Криминология / под ред. Г.М. Миньковского. – М.: МГУ, 1994. – 69 с.
110. Локк Дж. Мысли о воспитании / Дж. Локк. – СПб.: Книгоиздательство К.И. Тихомирова, 1913. – 110 с.
111. Книш О. Фізичне насильство / О. Книш // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 131–134.
112. Голина В.В. Попередження злочинності: лекція / В.В. Голина. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1994. – 48 с.
113. Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
114. Конвенція про права дитини // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: РА Прем'єр Медіа, 2003. – 231 с.
115. Курс кримінології. Загальна частина: у 2-х кн. – К.: Генеза, 2001. – Кн. 1. – 65 с.
116. Криминология. Общая часть: учебник. – СПб.: Питер, 1992. – 131 с.
117. Криминология: учебник / А.И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 2004. – 179 с.

118. Джужа О.М. Стислий словник кримінологічних термінів / О.М. Джужа. – К.: Вища освіта, 1999. – 64 с.
119. Костенко О.М. Воля і свідомість злочинця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Костенко. – К., 1995. – 73 с.
120. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред.-упоряд. Ю.С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 774 с.
121. Криминология / под ред. Дж. Шелли. – 3-е межд. изд. – М.–СПб.–Ниж.Нов.–Воронеж–Ростов-на Дону: Питер, 2003. – 248 с.
122. Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Иркутск: Право, 1988. – 52 с.
123. Криминальное насилие: общие проблемы и опыт борьбы в Республике Саха (Якутия) / под ред. А.И. Долговой. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2004. – 340 с.
124. Криминология: учебник / под ред. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 2004. – 179 с.
125. Алихаджиева И.С. Женщина как жертва убийства (криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / И.С. Алихаджиева. – Саратов, 1999. – 22 с.
126. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я громадян в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 205 с.
127. Криминология / под ред. Н.В. Кузнецовой и Г.М. Миньковского. – М.: Бек, 1998. – 236 с.
128. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск: Попурри, 1998. – 445 с.
129. Антонян Ю.М. Психология убийства / Ю.М. Антонян. – М.: Юрист, 1997. – 106 с.
130. Даньшин І.М. Кримінологія / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед. – Харків: Право, 2003. – 352 с.
131. Шакун В.І. Суспільство і злочинність / В.І. Шакун. – К.: Атіка, 2003. – 784 с.
132. Юридичний словник / ред.-упоряд. Б. Бабій, Ф. Бургак, В. Корецький, В. Цветков. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Укр. Рад. Енциклопедія, 1983. – 871 с.

133. Юридический энциклопедический словарь / ред.-упоряд. А.Я. Сухарев. – М.: Норма, 1984. – 294 с.
134. Юридичний словник-довідник / ред.-упоряд. Ю.С. Шемшученко. – К.: Феміда, 1996. – 696 с.
135. Шакун В.І. Урбанізація і злочинність / В.І. Шакун. – К.: Атіка, 1996. – 93 с.
136. Ницше Ф. Сочинения: в 2 т. / Ф. Ницше. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – 556 с.
137. Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. – [4-е полн. пере- раб. изд. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практи- кующих криминалистов]. – М.: Норма, 1998. – 391 с.
138. Золотухин С.Н. Уличная насильственная преступность: понятие, криминологическая характеристика и виктимологические аспекты предупреждения: учебное пособие / С.Н. Золотухин, К.В. Ми- хайлов. – Челябинск: Челяб. юрид. ин-т МВД России, 2006. – 106 с.
139. Лихова С. Про визначення поняття «правоохоронні орга- ни» / С. Лихова // Радянське право. – 1984. – № 11. – С. 51–60.
140. Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у вузькому та широкому розумінні / Р. Тевлін // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 49–53.
141. Криминология и профилактика преступлений: учебник. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – 250 с.
142. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
143. Гогель С.К. Роль общества в деле борьбы с преступнос- тью / С.К. Гогель. – СПб.: Общ. польза., 1906. – 167 с.
144. Євдокименко С.В. Злочинна діяльність: сутність та крими- налістичні аспекти боротьби з нею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / С.В. Євдокименко. – К., 2002. – 196 с.
145. Шалгунова С.А. Кримінально-правові та криминологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внут- рішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. на- ук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально- виконавче право» / С.А. Шалгунова. – Національна академія внутрі- шніх справ України. – К., 1999. – 16 с.
146. Кравченко Ю.Ф. Міліція України / Ю.Ф. Кравченко. – К.: Генеза, 1999. – 432 с.
147. Омельченко О.Є. Процесуальна діяльність слідчого по попередженню злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2004. – 215 с.

148. Крижна Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.В. Крижна Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 20 с.

149. Андриенко М.Н. Понятие эффективности и ее философское значение / М.Н. Андриенко // Философские и социологические исследования: уч. зап. кафедр общест. наук и вузов г. Ленинграда. Философия. – 1971. – Вып. 12. – С. 44.

150. Зеленецкий В.С. Прокурорский надзор за законностью представления следователя / В.С. Зеленецкий. – Харьков: Ин-т Прокуратуры Украины, 1991. – С. 81–87.

151. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

152. Негодченко В.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.О. Негодченко. – Х., 2003. – 220 с.

153. Бородин С.В. Преступления против жизни / С.В. Бородин. – М.: Юрист, 1999. – 356 с.

154. Гоголева Л.Л. Вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность: Виктимологический аспект: учеб. пособие / Л.Л. Гоголева, В.И. Женунтий, Т.Д. Цибуленко. – К.: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. – 68 с.

155. Забрянский Г.И. Преступность как отражение социальной действительности / Г.И. Забрянский // Вестник Московского ун-та. Серия «Право». – 1990. – № 3. – С. 85–93.

156. Иванов А.Н. Заказные преступления: убийства, кражи, грабежи / А.Н. Иванов. – М.: Литература, 1998. – 640 с.

157. Антонян Ю.М. Убийство ради убийства / Ю.М. Антонян. – М.: Щит, 1998. – 233 с.

158. Волошина Л.А. Генезис агрессивно-насильственных преступлений / Л.А. Волошина // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологические исследования. – М.: ВНИИ Проблем укрепления законности и порядка, 1990. – 40 с.

159. Ратинов А.Р. Социально-психологические аспекты юридической теории и практики / А.Р. Ратинов // Прикладные проблемы социальной психологии. – М.: Юридическая литература, 1983. – 241 с.

160. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.В. Фесенко. – К., 2004. – 34 с.

161. Франк В. Человек в поисках смысла / В. Франк; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
162. Дагель П.С. «Вина» потерпевшего в уголовном праве / П.С. Дагель // Сов. юстиция. – 1967. – № 6. – С. 50–60.
163. Вандышев В.В. Воздействие на жертву преступления как средство побуждения ее к участию в противодействии расследованию / В.В. Вандышев // Человек против человека. Преступное насилие. – СПб.: Питер, 1994. – 158 с.
164. Джужа О.М. Кримінологія: спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та особлива частини): навчальний посібник / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич. – К.: Атіка, 2001. – 368 с.
165. Крикунов О.В. Психологічна експертиза потерпілого як засіб доказування цивільного позову про компенсацію моральної шкоди / О.В. Крикунов // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 5 (27). – 50 с.
166. Кримінальний кодекс України: за станом на 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – № 21. – 920 с.
167. Курс кримінології. Загальна частина: підручник: у 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
168. Кримінологічна віктимологія: навч. посібник / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
169. Маркс К. Преступность. Сочинения: в 2 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Раритет, 1989. – Т. 1. – 132 с.
170. Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.П. Матюшкова. – Х., 2006. – 212 с.
171. Осадчий В.І. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту / В.І. Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 75–82.
172. Про внесення змін до Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 673-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 78. – 25 квітня. – Ст. 4.
173. Про запобігання насильству в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-111 // Голос України. – 2001. – № 242–243. – 20 грудня.
174. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Вер-

ховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 // Право України. – 2004. – № 12. – 119 с.

175. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. // Практика розгляду судами кримінальних справ. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України станом на 1 січня 2004 р. – К.: Атіка, 2004. – 396 с.

176. Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 4 // Практика розгляду судами кримінальних справ. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України станом на 1 січня 2004 р. – К.: Атіка, 2004. – 521 с.

177. Про профілактику злочинів: Проект Закону України від 12.05.98 // О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич. – К.: Атіка, 2001. – 366 с.

178. Ривман Д.В. О содержании понятия «виктимность» / Д.В. Ривман // Вопр. теории и практики борьбы с преступностью. – Л.: ВПУ МВД СССР, 1974. – 68 с.

179. Рущенко І.П. Соціологія злочинності / І.П. Рущенко. – Х.: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2001. – 34 с.

180. Про організаційно-правові заходи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Голос України. – 1993. – 6 серпня.

181. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

182. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

183. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

184. Про вдосконалення організації діяльності органів досудового слідства МВС України: Наказ МВС України від 31 жовтня 2002 р. № 1100. – К.: МВС України, 2002. – 26 с.

185. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-111 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 58.

186. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Йосипів Алла Олексіївна

**ДЕТЕРМІНАНТИ
НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ ОРГАНАМИ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Монографія

Редактор

А.С. Кузьмич

Комп'ютерна верстка

Г.І. Пастушок

Друк

А.М. Ходачок

Підписано до друку 05.07.2011 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 16,04.

Тираж 300 прим. Зам. № 118-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.